

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ УКРАЇНИ

О.В. Тімченко, С.М. Мордюшенко, А.Г. Снісаренко

**ПРОФЕСІОГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ ДІЯЛЬНОСТІ
КІНОЛОГІВ-РЯТУВАЛЬНИКІВ ДСНС УКРАЇНИ**

Монографія

Харків – 2014

Друкується за рішенням засідання Вченої ради Національного університету цивільного захисту України, протокол № 9 від 24.04.2014.

Рецензенти:

- доктор психологічних наук, професор В.О. Лефтеров, Одеський національний медичний університет, професор кафедри суспільних наук;

- доктор психологічних наук, професор Є.М. Потапчук, Хмельницький національний університет, завідувач кафедри практичної психології та педагогіки.

УДК 159.9 : 159.94

Професіографічний аналіз діяльності кінологів-рятувальників ДСНС України: [монографія] / О.В. Тімченко, С.М. Мордюшенко, А.Г. Снісаренко. – Х.: НУЦЗУ, 2014. – 184 с.

У монографії проведено професіографічний опис діяльності кінологів-рятувальників ДСНС України.

Для підрозділів кінологічної служби та психологів ДСНС України, науковців, викладачів, курсантів та студентів, які навчаються у вищих навчальних закладах ДСНС України.

© О.В. Тімченко., С.М. Мордюшенко,
А.Г. Снісаренко, 2014

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	5
ПЕРЕДМОВА	6
РОЗДІЛ 1. НАУКОВО-МЕТОДИЧНІ ТА ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ВЧЕННЯ ПРО ПРОФЕСІОГРАФІЮ ...	10
1.1. Професіографічний аналіз як метод вивчення професійної діяльності.....	10
1.2. Соціально-психологічні детермінанти, що обумовлюють потребу практики в розробці сучасного професіографічного опису основних спеціальностей у межах ДСНС України.....	23
1.3. Пошуково-рятувальна кінологічна служба: історія та сучасний стан.....	35
Висновки до розділу	40
РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЯ РОБОТИ ТА МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ	42
2.1. Організація роботи дослідження.....	42
2.2. Характеристика груп досліджуваних.....	44
2.3. Характеристика методів дослідження.....	48
Висновки до розділу	60
РОЗДІЛ 3. ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ДІЯЛЬНОСТІ КІНОЛОГІВ-РЯТУВАЛЬНИКІВ ДСНС УКРАЇНИ	61
3.1. Специфіка професійної діяльності кінологів-рятувальників ДСНС України.....	61
3.1.1. Структурна організація та професійні завдання кінологічної служби ДСНС України.....	66
3.1.2. Джерела комплектування та плинність кадрів серед рятувальників кінологічної служби ДСНС України.....	71
3.1.3. Напруженість праці кінологів-рятувальників ДСНС України.....	72

3.2. Психологічний зміст професійних завдань кінологів-рятувальників ДСНС України.....	75
Висновки до розділу.....	80
РОЗДІЛ 4. ПСИХОЛОГІЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ РЯТУВАЛЬНИКІВ КІНОЛОГІЧНОЇ СЛУЖБИ ДСНС УКРАЇНИ.....	82
4.1. Особливості професійної мотивації кінологів-рятувальників ДСНС України.....	82
4.2. Дослідження структури професійно важливих якостей рятувальників кінологічної служби ДСНС України.....	94
4.3. Оцінка моторного та вольового компонентів у структурі професійно важливих якостей кінологів-рятувальників ДСНС України.....	105
4.4. Оцінка когнітивного компоненту в структурі професійно важливих якостей рятувальників кінологічних підрозділів ДСНС України.....	111
4.5. Особливості емоційного компоненту в структурі професійно важливих якостей кінологів-рятувальників ДСНС України.....	114
4.6. Особливості представленості типологічного компоненту в структурі професійно важливих якостей кінологів-рятувальників ДСНС України.....	119
4.7. Узагальнення отриманих даних та пропозиції щодо побудови професіографічного підходу до аналізу діяльності кінологів-рятувальників ДСНС України.....	126
Висновки до розділу.....	136
ВИСНОВКИ.....	140
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	145
ДОДАТКИ.....	167
Додаток А. Професіографічна анкета	168

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

АРЗ СП - аварійно рятувальний загін спеціального призначення

АРР – аварійно-рятувальні роботи

ГУ(У) – Головне управління (Управління).

ДП – державне підприємство

ДСНС України – Державна служба України з надзвичайних ситуацій

ЕУ – екстремальні умови

КВТ – короткий відбірковий тест

МНС України – Міністерство надзвичайних ситуацій України

МПО – мотиваційний профіль особистості

НС – надзвичайні ситуації

ПВЯ – професійно важливі якості

РСК – рівень суб'єктивного контролю

СМДО – стандартизований метод дослідження особистості

СРЦШР – спеціальний регіональний центр швидкого реагування

УАР – українська асоціація рятувальників

ЧПБ ім. Героїв Чорнобиля НУЦЗУ – Черкаський інститут пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля Національного університету цивільного захисту України

ПЕРЕДМОВА

Світовий досвід ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій доводить ефективність залучення собак до пошуково-рятувальних операцій. Сучасні новітні технології не можуть конкурувати з незвичайним собачим інтелектом, прекрасним нюхом, тонким слухом, гострим зором, фізичною силою, швидкістю, витривалістю тощо. Завдяки своїм унікальним властивостям, собака здатна відчувати навіть найслабкіші запахи і відрізняти їх від тисячі непотрібних.

З'єднувальною ланкою між собакою та пошуком постраждалих виступає кінолог-рятувальник, який в процесі спеціальної підготовки навчає собаку знаходити людей швидше, аніж сучасне технічне обладнання. Одна собака-рятувальник може замінювати працю десятків професіоналів. А це особливого значення набуває тоді, коли потрібно врятувати життя – відлік часу йде на секунди.

Саме проблема забезпечення професійної діяльності кінологів-рятувальників Державної служби України з надзвичайних ситуацій (ДСНС України) є актуальною в сучасних наукових дослідженнях. Незважаючи на те що кінологічні підрозділи ДСНС України створено лише у 2006 році, за цей короткий час їхня діяльність високо оцінена як в Україні, так і на міжнародному рівні. Так, у рейтингу Міжнародної організації рятувальних собак (International Rescue Dog Organization – IRO) кінологічні підрозділи ДСНС України знаходяться в першій п'ятірці за кількістю вищих міжнародних класів і рівнем підготовки кінологічних розрахунків (серед 110 національних кінологічних організацій із 38 країн світу, які є членами IRO) [175].

З початку створення кінологічної служби кінологічні підрозділи ДСНС України понад тисячу разів виїжджали на пошуково-рятувальні операції різного характеру. Кінологічні розрахунки підрозділів ДСНС України

неодноразово показували свою затребуваність під час ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій техногенного характеру: вибухів газу та руйнування будинків у м. Дніпропетровськ (13 жовтня 2007 року), у м. Євпаторія (24 грудня 2008 року), у м. Луганськ (18 січня 2010 року) тощо.

Кінологи-рятувальники працюють в екстремальних умовах, вони одними з перших проводять розвідку, пошук постраждалих і первинну оцінку становища в зоні надзвичайної ситуації. Їхня професійна діяльність пов'язана з рятуванням людей, тварин, матеріальних цінностей, розбором будівельних конструкцій та обладнання, пошуком постраждалих та загиблих людей, роботою на висоті, з обмеженою видимістю, зі значним фізичним та психологічним навантаженнями тощо.

Велика кількість статистичних даних свідчить про деструктивний вплив екстремальних умов на стан кінолога-рятувальника внаслідок невідповідності його можливостей вимогам до професійних якостей. Тому, лише за останні п'ять років близько 25 фахівців (що складає приблизно 47 % від загальної штатної чисельності кінологів-рятувальників ДСНС України) через різні причини залишили кінологічну службу.

Потребує вирішення проблема відбору кандидатів до кінологічної служби ДСНС України, який проводиться на сьогодні на загальних підставах, без урахування особливостей цього виду діяльності. Сучасні нормативно-правові документи, які регламентують здійснення професійно-психологічного відбору, взагалі не передбачають спеціальність кінолога-рятувальника [119].

Слід звернути увагу також на недостатню комплектацію кінологічних підрозділів сучасним технічним обладнанням, медичним забезпеченням (препаратами, ветеринарним обслуговуванням собак) тощо. Кінологи-рятувальники потребують особливого соціального захисту, оскільки ведуть специфічний спосіб життя, пов'язаний із постійною взаємодією із собаками. Вони цілодобово працюють із тваринами, без вихідних і відпустки, часто без

побутових зручностей, переважно на повітрі, у будь-яку погоду. Навіть при виборі автотранспорту перевагу у комфорті при їх перевезенні насамперед надають собакам.

Отже, виникає необхідність професіографічного опису діяльності кінолога-рятувальника ДСНС України, чим і зумовлена актуальність теми монографії, її теоретичне і практичне значення. У зв'язку з вищевикладеним існує проблема забезпечення належної професійної та психологічної готовності персоналу, що реалізується через систему професійного відбору та психологічного супроводу цього складного та вкрай важливого виду діяльності.

У вітчизняній науці накопичений значний потенціал знань, необхідний для постановки та вирішення досліджуваної проблеми. Аналіз наукової літератури показує, що проблема діяльності – є об'єктом уваги психологічної науки вже декілька десятиліть. Представлену проблему досліджували вітчизняні науковці – Б.Г. Ананьєв [3], С.М. Архангельський [6], Л.С. Виготський [32], В.П. Зінченко [63], М.Д. Левітов [90], О.М. Леонт'єв [92], Б.Ф. Ломов [99], С.Д. Максименко [103], К.К. Платонов [132], С.Л. Рубінштейн [144], Ю.Л. Трофімов [168] та ін. Психологічні аспекти діяльності працівників екстремальних служб стали предметом дослідження В.О. Бодрова [18], М.С. Корольчука [80], В.І. Лебедева [88], В.О. Лефтерова [93], Г.В. Ложкіна [98], О.Р. Охременко [129], Є.М. Потапчука [138], О.Д. Сафіна [151], В.В. Стасюка [161], О.М. Столяренка [162], О.В. Тімченка [165] та ін. Вагомий внесок у психологічне забезпечення професійної діяльності працівників ДСНС України зробили А.М. Большакова [19], В.П. Бут [27], В.В. Вареник [28], С.В. Волков [31], Л.О. Гонтаренко [37], Г.С. Грибенюк [38], О.В. Дишкант [45], О.П. Євсюков [52], М.М. Козяр [74], О.С. Колесніченко [76], М.А. Кришталь [86], А.С. Куфлієвський [87], Д.В. Лебедев [94], В.А. Магда [100], М.І. Мар'їн [109], С.М. Миронець [116], О.О. Назаров [118], Я.О. Овсяннікова [125], О.А. Олійников [127],

І.О. Поляков [135], Ю.О. Приходько [139], Є.М. Рядинська [146], В.П. Садковий [147], О.В. Садковий [148], О.П. Самонов [149], О.І. Склень [153], С.О. Склярів [154], А.Г. Снісаренко [156], О.М. Собченко [157], О.В. Тімченко [165], Д.С. Тітаренко [166], В.Д. Тогобицька [167], М.В. Фомич [172], М.Ю. Хворост [173], А.І. Черкашин [174] та ін.

Розроблені професіограми основних спеціальностей ДСНС України: пожежника-рятувальника, начальника караулу, інспектора Державного пожежного нагляду, працівника чергово-диспетчерської служби, фахівця водолазних формувань аварійно-рятувальних підрозділів, фахівця Державної воєнізованої гірничорятувальної служби, газодимозахисника-рятувальника і фахівця Державної спеціалізованої аварійно-рятувальної служби пошуку і порятунку туристів тощо.

Незважаючи на те, що існує певна кількість психологічних досліджень, що присвячені вивченню окремих аспектів професійної діяльності фахівців екстремального профілю, професіографічне вивчення діяльності кінологів-рятувальників ДСНС України не проводилося. У той же час в інших силових відомствах України, а саме в Державній прикордонній службі та Міністерстві внутрішніх справ, деякі аспекти даної проблеми нашли відображення в наукових працях О.Д. Богданюка [17], О.В. Винограда [29], Н.В. Шевчука [177], І.В. Озерського [177] та ін. У зазначених роботах розглядалася підготовка військовослужбовців-кінологів, вивчалася готовність до професійної діяльності майбутніх офіцерів-кінологів та вирішувалося питання врегулювання статусу кінологічної служби в органах внутрішніх справ України).

Таким чином, актуальність дослідження зумовлена необхідністю удосконалення діяльності служби психологічного забезпечення ДСНС України в частині проведення професійно-психологічного відбору кандидатів на службу в кінологічні підрозділи та психологічного супроводження діяльності кінологів-рятувальників.

РОЗДІЛ 1

НАУКОВО-МЕТОДИЧНІ ТА ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ВЧЕННЯ ПРО ПРОФЕСІОГРАФІЮ

1.1. Професіографічний аналіз як метод вивчення професійної діяльності

Історія аналізу психологічної діяльності бере свій початок з того часу, коли виникла потреба в залученні психологічних знань до вирішення завдань прикладного характеру. На межі XIX і XX століть американським інженером Ф. Тейлором з метою отримання максимального прибутку шляхом нестримного зростання інтенсифікації праці розроблена система організації праці та управління виробництвом, в основі якої покладений принцип розподілу праці на елементарні операції та стандартні дії. У цей час у світі виникла зацікавленість до наукових розробок раціоналізації праці на виробництві та транспорті завдяки зародженню нової галузі психології – психотехніки. Термін «психотехніка» введений у 1903 році німецьким психологом В. Штерном [181]. Запропонований новий напрям стимулював проведення робіт, спрямованих на вивчення професій, на розробку тестових методик, які б дозволили вирішити низку практичних завдань. У 1908 році німецький дослідник Г. Мюнстерберг зробив спробу оформити психотехніку як науку, визначивши її зміст і методи. У 1910 році він використав тестування з метою більш детального та глибокого професійного відбору [81].

Протягом 1910-1930 років, а особливо в Першу світову війну, психотехніка отримала подальше поширення у зв'язку з першочерговими потребами армії та військової промисловості в професійному відборі та активній затребуваності психологічних знань на практиці. Популярність психотехніки поширюється в світі, коли оформлюється ціла галузь, яка

вирішує питання різнопланового діапазону: професійного відбору та професійної консультації, професійного навчання, раціоналізації праці, боротьби з професійною втомою і нещасними випадками на робочих місцях, створенням психологічно обґрунтованих конструкцій машин і інструментів, психічної гігієни, психології впливу (зокрема, засобами плакату, реклами, кіно тощо), психотерапії, психології мистецтва.

У вітчизняній психології психотехніка як засіб практичного застосування отримала широке визнання завдяки конференції з наукової організації праці та виробництва, що відбулася в 1921 році під керівництвом В.М. Бехтерева та І.М. Шпільрейна. Враховуючи значимість проблеми психофізіологічного забезпечення професійної діяльності, робляться перші кроки з наукової організації праці, відбору персоналу, вивчення професійної захворюваності, охорони здоров'я, але найголовніше – створюються наукові установи та лабораторії психотехнічного профілю. Психологічними дослідженнями професійної діяльності займаються вітчизняні вчені, зокрема Б.Г. Ананьєв [3], М.О. Берштейн [14], С.Г. Геллерштейн [35], К.К. Платонов [133], І.Н. Шпільрейн [180] та інші.

За основу вітчизняні дослідники беруть напрацювання закордонних колег із США та Західної Європи, які на той час далеко просунулися вперед у психологічному вивченні професійної діяльності. Основними здобутками закордонних вчених того часу були:

- синтетичний підхід до дослідження професії;
- спроби дослідників побудувати класифікатор професій (Ф. Баумгартен) [12];
- визначення психографії як основного методу психотехніки, який давав можливість одержання широкого кола даних про необхідні для певної професії психологічні якості особистості (О. Ліпман [97], Е. Штерн [181]);

- спроби побудувати психологію професій за зразком диференціальної психології, що давало би можливість виділяти різні способи дослідження, відповідно до яких аналізувалися отримані дані;

- розгляд діяльності професіонала як активної і цілеспрямованої (Д. Древер [47]).

Незважаючи на відсутність загальної методичної і теоретичної основи дослідження в радянській психологічній науці, у лабораторних умовах під керівництвом вчених ентузіастами формулювалися основні ідеї, методи та прийоми психологічного вивчення професійної діяльності. Узагальнені матеріали оформилися в цілий метод, який отримав назву професіографія [182].

Відомо, що розквіт психотехніки в нашій країні припадає на другу половину 20-х років ХХ століття, коли в державі актуальною стала проблема безробіття (за статистичними даними півтора мільйона людей шукали роботу) [18]. У цей час для багатьох видів професій і спеціальностей були складені перші професіограми та психограми. Вони мали своєрідні описи професійно важливих ознак (якостей, властивостей, умінь), якими повинен володіти суб'єкт діяльності щодо завдань, ситуації і професії в цілому. Поряд з текстовим описом психограми дослідники вводили перелік якостей, здібностей із зазначенням ступеня важливості кожної з них. Крім того, вченими робилися спроби комплексно підійти до вивчення професійної діяльності, застосовувалися різні методологічні методи та прийоми психологічного аналізу діяльності: біографічний метод, вивчення робочих документів, опитування, спостереження, хронометраж, кіно-фотореєстрація трудового процесу, трудовий метод І.М. Шпільрейна та ін. [18; 50].

Слід визнати, що на той період не за усіма професіями були складені професіограми, а ті, що були наявними, не завжди відповідали вимогам, оскільки процедура їх складання, прийоми обґрунтування були далекими від науковості.

На початку 30-х років XX століття безробіття в СРСР зменшилося, відповідно потреба в спеціальних методах дослідження діяльності стала не такою нагальною.

Розвиток радянської психології в цей період гальмується умовами гострих теоретичних і методологічних дискусій серед дослідників про основні принципи вивчення психічних явищ. У 1933-1934 роках починається процес згортання психотехнічних досліджень. Поширюються кризові явища в самій психотехніці. З часом психотехнічні дослідження згортаються або проводяться в галузі професійних здібностей і науково-практичних робіт в рамках клініко-психологічної експертизи фахівців.

Отже, психотехніка, як галузь психології, посприяла створенню та вирізненню професіографії в окремий метод вивчення вимог до професійної діяльності. Визначені методологічні принципи дослідження у вітчизняній психології створили передумови формування системного і комплексного підходу до вирішення питань професійної придатності особистості.

У витоках розвитку методології радянської теоретичної психології були роботи фізіологів І.М. Сеченова [152], І.П. Павлова [131], В.М. Бехтерева [15] та інших. У працях С.Г. Рубінштейна [144], Б.Г. Ананьєва [3], С.Г. Геллерштейна [35], О.М. Леонтєва [92], Б.М. Теплова [164], К.К. Платонова [133] та ін. починається розробка загальних методологічних принципів психології, які були повинні зняти проблемні питання, що утворилися в період використання психотехнік.

Завдяки працям Л.С. Виготського [32], Л.С. Рубінштейна [144] і О.М. Леонтєва [92] та їхніх послідовників виділяються три фундаментальних принципи, що і склали методологічну основу радянської психології:

- розуміння психіки як діяльності;
- визнання соціальної природи діяльності;

- визнання єдності психічної діяльності й зовнішньої практичної діяльності.

Після відновлення професіографічних досліджень наприкінці 50-х років ХХ століття радянський вчений С.М. Архангельський здійснює спробу системного підходу до аналізу професійної діяльності, яку автор став розглядати як складне, багатовимірне, багаторівневе, що динамічно розвивається [6].

При врахуванні конкретних практичних завдань науковці зрозуміли, що проведення психологічного аналізу конкретної діяльності має певні особливості, які потребують обліку (програми, цілі, методи, критерії тощо).

У подальшому, в психологічній науці, незважаючи на можливі відмінності в змісті аналізу діяльності у зв'язку зі специфікою практичних завдань, що вирішуються, було вироблено низку загальних підходів та принципальних положень при його проведенні:

- системний підхід до аналізу та оптимізації людини та машини (Б.Ф. Ломов) [99];

- психофізіологічний і функціонально-алгоритмічний підхід до аналізу трудової діяльності (Г.М. Зараковський) [60];

- метод структурного аналізу (В.П. Зінченко, В.М. Гордон) [63];

- узагальнений структурний метод (А.І. Губинський) [39];

- структурно-алгоритмічний підхід до аналізу і проектування діяльності (Г.В. Суходольський) [163];

- структурно-психологічна концепція (В.Д. Шадріков) [175];

- концепція аналізу інтегративних психічних процесів (А.В. Карпов) [68]

та інші.

Серед існуючих принципів і методів психологічного аналізу професійної діяльності, розроблених ученими, простежується два основних напрями. Завданням першого напрямку було складання

психологічної класифікації професій. Прихильниками цього підходу були Є.О. Клімов, С.Г. Струмилін, І.М. Шпільрейн.

У вітчизняній науці загальне визнання отримав підхід, запропонований Є.О. Клімовим [71; 72]. Структура діяльності за даною класифікацією складається з різноманітних характеристик професійної діяльності та визначає можливості багатофакторної систематизації її видів за різними ознаками (рис. 1.1):

1) за характером робочого навантаження суб'єкта діяльності та його зусиль щодо реалізації трудових завдань на (переважно) фізичну або розумову працю;

2) за характеристиками мети праці, робочого навантаження, організації трудового процесу розумова праця підрозділяється на управлінську, операторську, творчу (стандартну і нестандартну), евристичну; динамічну і статичну; одноманітну і різноманітну;

3) у залежності від умов діяльності – на комфортну, в незвичних, несприятливих і в екстремальних умовах;

4) за формою організації діяльності – на регламентовану, нерегламентовану і змішану; індивідуальну і колективну.

Досягненням Є.О. Клімова, відповідно до розроблених критеріїв, є ієрархічна побудова професій, що складаються з чотирьох ярусів. Його основна класифікація професій складається за п'ятьма головними типами, що представляють перший ярус: «людина-людина», «людина-техніка», «людина-природа», «людина-знакова система», «людина-художній образ». У кожного типу професії виділяється три класи за ознаками цілей (другий ярус): гностичні, перетворюючі, вишукувальні. За ознакою основних знарядь, засобів праці в рамках кожного класу можуть виділятися відділи (третій ярус): професії ручної праці; професії машино-ручної праці; професії, що пов'язані зі застосуванням автоматизованих та автоматичних систем; професії, що пов'язані з перевагою функціональних засобів праці.

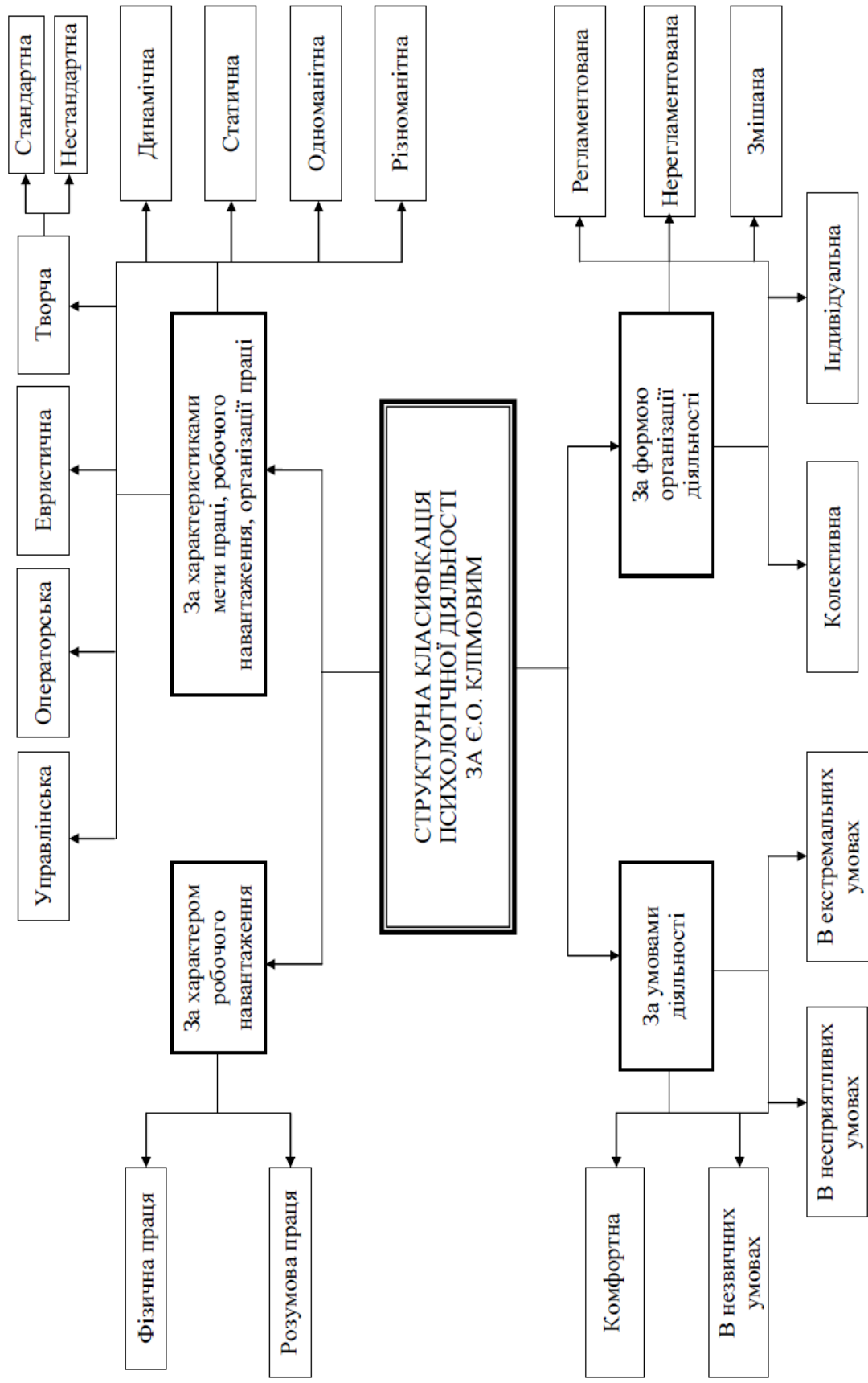

Рис. 1.1. Структурна класифікація психологічної діяльності за Є.О. Клімовим

За умовами праці професії поділяються (четвертий ярус класифікації) на: роботу в приміщеннях з нормальним мікрокліматом (близьких до побутових), роботу на відкритому повітрі, роботу в незвичайних умовах, роботу в умовах підвищеної відповідальності за життя та здоров'я людей [72]. Розглянуті чотири групи ознак є такими, що частково співпадають, але не взаємовиключаються. Запропонована Є.О. Клімовим класифікація дозволяє дати оглядову схему карти представлених професій та складає приблизну формулу певної професії.

Другий напрям (описаний у працях Б.Г. Ананьєва [3], С.Г. Геллерштейна [35], М.Д. Левітова [90] та ін.) передбачав опис та психофізіологічний аналіз професійної діяльності від професійного відбору та консультації, професійної втоми і навчання до раціоналізації робочого місця, реконструкції і проектування професій.

Основним методом психологічного вивчення професійної діяльності є професіографія. Термін «професіографія» походить від лат. «professio» – рід занять, джерело існування та грец. «grapho» – пишу [182]. **Сутність професіографії** визначена в самому терміні, тобто **це описово-технічна характеристика видів професійної діяльності**. Завдяки характеристикам встановлюються особливі взаємозв'язки суб'єкта праці з компонентами діяльності та її функціональним забезпеченням.

За результатом професіографії складалася професіограма, що являла собою зведення відомостей технічного, технологічного, санітарно-гігієнічного, психологічного характеру з характерними ознаками процесу діяльності, його умовами і організацією.

Важливою складовою частиною професіограми є психограма, що являє собою психологічний аналіз діяльності з метою визначення вимог, які пред'являє професія до психіки людини. Сам опис є нічим іншим, як інтерпретаційним аналізом операційного і технологічного змісту конкретної професійної діяльності, що характеризується сукупністю професійно

важливих психологічних і психофізіологічних якостей, які в свою чергу забезпечують успішність діяльності. Об'єм і зміст професіограми залежить від мети, з якою проводиться вивчення професій. Такими цілями можуть бути професійний відбір, виробниче навчання, раціоналізація режимів праці та відпочинку та інше.

Для складання професіограми науковці [18; 34] рекомендують керуватися такими принципами:

- специфічність (конкретність) опису визначеної діяльності;
- поетапність вивчення діяльності – процесуальна послідовність збору й аналізу матеріалу (етапи інформаційний, аналітичний, синтетичний, експериментальний, результативний);
- цілеспрямованість опису – відповідність конкретним цілям вивчення (діагностичним, інформаційним, методичним та ін.) і конкретному практичному завданню (профорієнтація, профвідбір, профпідготовка та ін.);
- селективність (вибірковість) об'єкта вивчення – концентрація на специфіці суб'єктно-об'єктних взаємозв'язків у найскладніших завданнях трудового процесу;
- багаторівневість (комплексність) вивчення суб'єктно-об'єктних взаємозв'язків на всіх рівнях функціонування системи діяльності;
- динамічність вивчення – з урахуванням розвитку суб'єкта і зміни діяльності;
- системність – вивчення взаємозв'язків і взаємовпливів окремих компонентів діяльності на всіх її ієрархічних рівнях (діяльність, дії й операції, нормальні й екстремальні умови й ін.);
- ідентичність методичних прийомів і програм вивчення й опису – для коректного порівняння професій;
- використання якісно-кількісних методів вивчення – взаємне доповнення змістової та статистичної інформації.

Психологічний аналіз професійної діяльності, складання її професіограми та психограми відбувається за визначеною програмою [18; 50]. У програмі визначається мета, обсяг, порядок проведення та форма викладу результатів.

Існують різні види професіограм. У психологічній літературі можна зустріти різні класифікації, в яких залежно від рівня узагальненості виділених ознак професії, будуються приватні та комплексні професіограми [10; 23]. *Приватні професіограми* дають уявлення про конкретну роботу з позицій однієї наукової дисципліни, відбиваючи певні показники (психологічні, соціологічні, санітарно-гігієнічні, екологічні й ін.). *Комплексні професіограми* є всебічним описом роботи, в якому узагальнені результати професіограм із урахуванням даних усіх дисциплін – психології, фізіології, медицини, гігієни праці, економіки й ін. Природно, що зазначені логічні підстави для виділення видів професіограм можуть перетинатися, сполучаючи відбиття рівнів узагальненості характеристик діяльності та їхнього цільового призначення.

Усі професіограми також можна поділити з позиції орієнтованості на професію. Виділяють спеціальні та універсальні професіограми. *Спеціальні професіограми* складаються із спеціалізованого відбору найважливіших характеристик, які необхідні для вирішення конкретних професійних завдань. *Універсальні професіограми* мають відомості про основні характеристики праці, що притаманні в межах обраної конкретної галузі для всіх можливих видів праці.

Психологічна концепція професіоналізму представлена в науковій праці А.К. Маркової [107]. У своїй роботі вона не лише проаналізувала основні підходи до змісту та структури професіограми (комплексну, аналітичну, психологічно орієнтовану), а й зокрема виокремила цільово-особистісну модульну професіограму.

Комплексна професіограма (К.К. Платонов, Ю.В. Котелова та ін.) отримала широке застосування завдяки врахуванню широкого кола характеристик (соціальних, технічних, економічних, медико-гігієнічних) праці в цілому. Крім того, вказується мета, предмет, спосіб, критерії оцінки результатів, характеристика потрібної кваліфікації, засоби, умови, організація, кооперація праці, інтенсивність праці, види небезпеки, вплив і користь для робітника.

Аналітична професіограма (Є.М. Іванова, В.А. Стадник) розкриває узагальнені нормативні та морфологічні показники структури професії та психологічні структури професійної діяльності. В аналітичній професіограмі розрізняються нормативно зовнішньо задана структура професійної діяльності та психологічна структура діяльності, а також психологічні якості робітника.

Психологічно орієнтована професіограма (Е.І. Гарбер) містить у собі зовнішню та внутрішню картини праці. Перша складається з опису трудової поведінки (фотографії робочого дня, хронометражу робочого часу при виконанні конкретних завдань, тимчасової динаміки виробничої активності, типових помилок та ін.). Внутрішня картина праці представлена типовими реакціями особистості, її інтегральними утвореннями (спрямованістю, здібностями, структурою навчання та досвіду, характером, темпераментом), психічними станами (інтелектуальними, емоційними), процесами (волею, увагою, пам'яттю, мисленням та психомоторикою).

«Модульний підхід» (В.Е. Гаврилов). Сам психологічний модуль – це «типовий елемент професійної діяльності, що притаманний для низки професій та який можна виділити на основі спільності вимог до людини» [33]. Структура модуля складається з:

- а) об'єктивних характеристик типового елемента;
- б) психологічних характеристик вимог до людини, що пред'являється цим елементом.

На думку автора, кожна професія складається з декількох модулів. Кількість можливих модулів менша, ніж кількість усіх професій. Тому доцільніше вивчати ці модулі та вже з них складати опис самих професій.

Розвиваючи ідеї «модульного підходу», А.К. Маркова пропонує *цільово-особистісний модульний підхід до професіограми*. Загальна схема задачно-особистісного модульного підходу передбачає аналіз професії (на основі виділення професійних завдань). Кожне професійне завдання ув'язується з професійно особистісними якостями. Модуль професії розуміється як «сукупність одиниць об'єкта й суб'єкта трудової діяльності». У характеристики типового елемента професійної діяльності входять об'єктивно необхідні професійні завдання, предмет праці, професійні знання, трудові та професійні уміння, результат професійної діяльності. Для психологічних характеристик людини, що необхідні для здійснення цих завдань і дій, потрібні психологічні знання, психологічні дії, психологічні особистісні якості тощо [107].

На думку А.К. Маркової, до складу модуля входить поєднання не просто окремої нормативної трудової дії і бажаної психологічної якості, а сполучення певного завдання праці й пов'язаних з ним предмета, умов, дій, результатів з переліком психологічних якостей. Автор вважає за доцільне виділяти як пріоритетні, ядерні, стрижневі професійні завдання, так і похідні, допоміжні завдання [107].

Серед основних вимог до професіограми А.К. Маркова формулює такі:

- чітке виділення предмета та результату праці (на що спрямовані головні зусилля людини);
- не виділення окремих компонентів і сторін праці, а опис цілісної професійної діяльності;
- демонстрація можливих ліній розвитку людини в даній професії;
- показ можливих перспектив змін у самій професії;

- направленість професіограми на вирішення практичних завдань (як основа професійного відбору, навчання, раціоналізації праці тощо);
- виділення та опис різних ПВЯ, які можуть бути як компенсовані, так і некомпенсовані.

Наведемо типову схему професіографії [130].

1. Загальні відомості про професію. Назва та призначення професії; характеристика робочого місця та умов праці; вимоги до загальноосвітньої та спеціальної підготовки; основний зміст функціональних обов'язків; критерії ефективності діяльності.

2. Умови діяльності. Санітарно-гігієнічні умови, організація праці, режими праці та відпочинку.

3. Соціально-психологічні фактори діяльності. Характеристика підрозділу (екіпажу, команди), у складі яких фахівець виконує діяльність; особливості внутрішньокolleктивних зв'язків, роль і місце фахівця в системі внутрішньокolleктивних зв'язків; мотиваційні аспекти діяльності; особливості соціально-психологічної та професійної адаптації.

4. Зміст діяльності. Опис основних завдань і операцій, що виконуються фахівцем; особливості процесу прийому-передачі інформації; особливості переробки інформації та прийняття рішень; структура виконавчих дій; аналіз помилок у діяльності фахівця; завантаженість у ході діяльності різних психічних функцій.

5. Динаміка психічного стану фахівця в процесі діяльності. Характер і ступінь зміни психофізіологічних функцій і працездатності фахівця; опис основних емоційних станів фахівця; основні шляхи подолання несприятливих станів.

6. Психограма. Особистісні особливості; сенсорно-перцептивні властивості; особливості мислення та пам'яті; моторні властивості (психомоторика та мовлення); співвідношення та переважне сполучення в

процесі діяльності особистісних, сенсорно-перцептивних, розумових, мнемічних і моторних властивостей; протипоказання до діяльності.

У розділах 1, 2 наведеної вище схеми побудови професіограми містяться вимоги, що задані зовнішніми умовами, у той час як у розділах 3, 4, а особливо 5 і 6, описується психологічна структура діяльності, вимоги до особистісних психологічних особливостей людини.

На основі аналізу важливих елементів дослідженої професії виявляються психічні якості, що мають вирішальне значення; необхідні та бажані; несумісні з даною діяльністю; комплексні, що визначають успішність діяльності. Після цього формуються вимоги до психічних якостей працівника.

Для проведення психологічного аналізу діяльності, отримання необхідних даних і складання професіограми використовуються різні методичні засоби. Без використання широкого кола методів неможливо виконати проведення професіографічного дослідження. Методи, що використовуються для проведення професіографічного аналізу діяльності, можна розділити на дві групи:

- методи збору емпіричних даних про професійну діяльність;
- методи обробки, інтерпретації та систематизації емпіричного матеріалу.

Методи збору емпіричного матеріалу можуть бути як власне психологічними, так і залучатися з інших галузей науки.

1.2. Соціально-психологічні детермінанти, що обумовлюють потребу практики в розробці сучасного професіографічного опису основних спеціальностей у межах ДСНС України

Специфіка професійної діяльності фахівців оперативно-рятувальної служби цивільного захисту полягає в тому, що вона протікає в умовах

екстремальності, де є висока ймовірність зазнати ризику для життя та здоров'я. Персонал ДСНС України в багатьох випадках залишаються останньою надією на порятунок для постраждалого населення.

Сама професія має соціальну значимість, екологічну цінність і базується на високій внутрішній готовності протистояти загрозливим обставинам, що супроводжують службову діяльність.

Науковцями [50; 86; 108; 112; 115] визначено загальні характеристики професійної діяльності пожежників-рятувальників:

- соціальна зумовленість праці;
- регламентованість праці нормативно-правовими документами (наказами, статутами тощо);
- поєднання різноманітних завдань і функціональних обов'язків;
- екстремальні умови роботи;
- робота в складі підрозділу (ланки, караулу);
- психофізіологічне виснаження;
- несприятливі гігієнічні умови праці, що характеризуються підвищеною температурою, наявністю токсичних речовин в оточуючому середовищі, що зобов'язує використовувати засоби індивідуального захисту.

Робота фахівців оперативно-рятувальної служби цивільного захисту, як правило, відбувається в режимі чергування (очікуванні виклику) та в режимі оперативного виклику, коли здійснюється рятування людей, гасіння пожежі, ліквідація наслідків аварії та стихійного лиха. Режим очікування виклику, зазвичай, протікає в умовах монотонії, гіпокінезії та депривації, що знижує працездатність і призводить до психічного напруження та виснаження. В умовах дії гасіння пожеж, ліквідації наслідків аварії, стихійного лиха та в рятувальних операціях на фахівців оперативного напрямку мають несприятливий вплив психологічні, фізичні, хімічні, біологічні та інші патогенні фактори.

Серед психологічних факторів відзначаються такі:

- інтенсивне функціонування психічних процесів;
- можливість втрати або зміщення мети, вмотивованості;
- підвищена відповідальність за виконувані функції та операції (при відносній самостійності дій та за дії у складі колективу);
- необхідність концентрації уваги, швидкого та правильного прийняття рішення за умови дефіциту часу та інформації на обдумування;
- послаблення уваги, пам'яті, мислення, порушення точності рухів та дій, їх послідовності;
- неритмічність режимів роботи, що призведе до підвищеної втомлюваності, виснаженості та психічної напруги.
- зниження емоційного тону внаслідок дії негативної інформації, що пов'язана зі смертю (виніс обгорілого або мертвого тіла) та травмуванням (каліцтво, опіки) [50; 115].

Серед фізичних факторів на фахівців оперативно-рятувальної служби цивільного захисту впливають:

- фізичні навантаження, пов'язані з порятунком людей, тварин, матеріальних цінностей, розбором будівельних конструкцій та обладнання;
- робота з пожежно-технічним обладнанням, що забезпечує індивідуальний захист органів дихання та зору, але в той же час збільшує загальне навантаження на пожежника-рятувальника;
- перебування в захисному одязі, який перекриває канали тепловіддачі організму;
- перегрів організму, що призводить до слабкості, а потім до запаморочення;
- враження електричним струмом, робота на висоті, викиди вогню нагрітих газів;
- наявність високої температури довкілля та перепад температур в умовах підвищеної вологості повітря;

- високий рівень шуму або ж тривалий шумовий вплив на різних частотах;

- обмежена видимість;

- високий рівень іонізуючого випромінювання (радіація) [108].

Серед хімічних та біологічних факторів на фахівців оперативно-рятувальної служби цивільного захисту діють:

- висока концентрація в повітрі продуктів горіння;

- наявність у навколишньому середовищі сильнодіючих отруйних, токсичних та шкідливих речовин;

- несприятлива епідеміологічна ситуація [112].

У прикладних дослідженнях [50; 86; 108; 112] проаналізований вплив умов праці на функціональний стан пожежників. Виявлено, що лише за добу чергування зазнають зміни показники психічного стану людини в бік погіршення. Психологічні відмінності між людьми можуть бути настільки значними, що деякі працівники, незважаючи на достатнє здоров'я та активне прагнення оволодіти професійною діяльністю, фактично не справляються з негативними особистісними наслідками екстремальних перевантажень. Як наслідок, у них виникають труднощі психологічного, соціально-психологічного, педагогічного та медичного характеру.

Несприятливі умови праці фахівців оперативно-рятувальної служби цивільного захисту та пов'язані з ними емоційні стани провокують розвиток нервово-психічних, психосоматичних та інших захворювань, які негативно впливають на працездатність в екстремальних умовах.

Німецькими дослідниками встановлено [188], що в зв'язку з небезпечними умовами праці тривалість життя людей, які безпосередньо беруть участь у пожежно-рятувальних операціях, на сім років менша, ніж у тих людей, які обрали іншу професію.

Відповідно до Національного класифікатора України «Класифікатор професій ДК 003:2005» (КП) розроблений «Довідник кваліфікаційних

характеристик професій працівників МНС України» [121], в якому визначено кваліфікаційні характеристики понад ста посад. Характеристика кожної із зазначених посад складається з трьох основних розділів.

Перший розділ містить типові професійні завдання, обов'язки та повноваження вказаної професії (групи посад), подібних за професійними ознаками. *Другий розділ* описує володіння певними знаннями відповідно до посади керівника, професіоналу, фахівця, технічного службовця, робітника. У розділі наводяться основні вимоги до спеціальних знань, а також знань нормативно-правових актів (у тому числі положень, інструкцій, тощо) та інших нормативних документів, методів і засобів, які необхідні для виконання посадових завдань та обов'язків. *Третій розділ* містить кваліфікаційні вимоги стосовно освіти, освітньо-кваліфікаційних рівнів, а також досвіду роботи, достатніх для повного і якісного виконання робіт за посадою.

Отже, кваліфікаційні характеристики відображають типові ознаки процесу діяльності людини на посаді керівника, професіоналу, фахівця, технічного службовця, робітника, з характерними його умовами і організацією. Разом з тим, кваліфікаційні характеристики нерозривно пов'язані з поняттям професійної придатності, що базуються на таких характеристиках структури особистості, як здібності та ПВЯ.

У психологічній літературі [18; 50; 140; 141; 175] накопичений достатній обсяг знань стосовно сутності, особливостей прояву, динаміки становлення, формування та розвитку ПВЯ особистості в різних галузях професійної діяльності. З'ясовано, що будь-яка діяльність реалізується на базі підсистеми ПВЯ. Сукупні якості та властивості утворюють психологічну структуру діяльності. ПВЯ представляють собою сукупний набір фізичних, анатоמו-фізіологічних, психічних та інших властивостей, за якими можна відбирати людей до тієї чи іншої професії та прогнозувати ефективність та успішність професійної діяльності. Підґрунтям ПВЯ виступають особливості

нервової системи та вимоги професійної діяльності до особистості фахівця [18].

ПВЯ поділяються на загальні та спеціальні. Серед загальних якостей для всіх спеціальностей виділяються: відповідальність, самоконтроль, професійна самооцінка, гуманістична спрямованість. Спеціальні ПВЯ визначаються для кожної професії окремо, але серед них виокремлюються емоційна стійкість, тривожність, відношення до ризику тощо.

З середини 70-х років ХХ століття серед науковців існує широкий практичний інтерес до професіографічного дослідження професій екстремального характеру.

Зокрема, у дисертаційному дослідженні В.В. Вареника проведено професіографічний аналіз діяльності фахівця служби пожежогасіння пожежної охорони [28]. Встановлено, що домінуючою ознакою психологічних особливостей діяльності фахівця є високий рівень розвитку основних показників уваги, психофізіологічних функцій зорового і слухового аналізаторів, низький рівень тривожності, високий рівень нервово-психічної стійкості, висока стійкість рівноваги, сильна нервова система та високий інтелектуальний рівень.

У дослідженні діяльності рятувальників аварійно-рятувальних підрозділів С.М. Миронець виділив структуру їх ПВЯ, що складається з психологічних, фізіологічних, ергономічних, соціально-психологічних та інженерно-психологічних якостей [115]. Психологічні якості поряд з іншими включають увагу, пам'ять, мислення та волю. Фізіологічні якості відповідають за зміст та умови виконання професійної діяльності. До ергономічних якостей автор відносить стан центральної нервової системи, стійкість до моногонії та імпульсивність. До соціально-психологічних якостей належить комунікабельність і емпатія. Стан опорно-рухової системи і рівень самоконтролю віднесені автором до інженерно-психологічних професійно важливих якостей

У науковій праці Ю.О. Приходька [139] розроблено нормативну та експертну модель пожежника-рятувальника. Автором визначено загальні та ПВЯ для успішного виконання своїх обов'язків: нервово-психічна стійкість, фізична витривалість, працездатність, почуття службового обов'язку, відповідальність, вміння приймати рішення в короткий термін, сміливість, схильність до ризику (розумного), витримка, сильний тип нервової системи, працьовитість, альтруїзм, активність, енергійність тощо. Крім того, дослідником виділяються максимально значущі атенційні, мнемічні, моторні, імажинітивні, емоційні, вольові, мовні та комунікативні якості, а також провідні мотиви.

У дослідженні В.П. Бута розроблені ПВЯ газодимозахисників-рятувальників [27]. Автором доведено, що структура ПВЯ офіцера газодимозахисника-рятувальника складається з мисленневих, управлінських, мотиваційних, емоційно-вольових, мнемічних, атенційних та фізичних якостей.

Діяльність працівників чергово-диспетчерської служби екстреного виклику проаналізовано в Л.О. Гонтаренко [37]. У її роботі виявлено, що диспетчерський вид діяльності за змістом значною мірою відрізняється від діяльності фахівців інших підрозділів МНС України. Сама діяльність пред'являє високі вимоги (вище середніх) до пізнавальних психічних процесів, комунікативних і моторних здібностей, емоційних і особистісних якостей працівника. У системі основних, максимально значущих, ПВЯ працівників чергово-диспетчерської служби екстреного виклику МНС України автор виділяє атенційні, спостережливість, мнемічні, моторні, імажинітивні, інтелектуальні, емоційні, вольові, мовні та комунікативні якості.

У контексті нашого дослідження заслуговує на увагу наукова праця Д.В. Лебедева, який дослідив роботу фахівців водолазних формувань аварійно-рятувальних підрозділів МНС України [94]. У структурі особистості

фахівця-водолаза, що забезпечують ефективність професійної діяльності, автор виділив три рівні: соціально-психологічний, індивідуально-психологічний та нейродинамічний. Соціально-психологічний рівень включає дослідження установок, норм, цінностей, мотивації, особливостей соціальних взаємодій, рівня домагань, самооцінки, самоконтролю. На думку автора, цей рівень є найбільш важливим, значущим у розвитку відхилень, виступаючи як детермінанта поведінки й діяльності. З позицій саме зазначеного рівня необхідно розглядати характеристики інших рівнів. Правильна ціннісно-мотиваційна спрямованість людини, що проявляється у високій відповідальності, мотивації до професійної діяльності, адекватності самооцінки, високому самоконтролі може нівелювати неприйнятні психологічні якості особистості. Індивідуально-психологічний рівень передбачає виявлення показників емоційно-вольової, інтелектуальної сфер, характерологічних особливостей (наявність надмірних реакцій, самоактуалізації, конфліктності, агресивності, акцентуацій і т. ін.), особливостей окремих психічних функцій. Оцінка рівня нейродинамічних особливостей має під собою вивчення рівня тривожності та інших показників нервової системи, зміна яких може свідчити про виникнення патологічних станів і порушення механізмів психологічного захисту.

У дисертаційному дослідженні Є.М. Рядинської здійснено професіографічний опис діяльності фахівців Державної воєнізованої гірничорятувальної служби [146]. У професійній діяльності гірничорятувальників автором виокремлено три основні групи психологічних властивостей, які безпосередньо обумовлюють рівень професійної результативності фахівця. До основних ПВЯ гірничорятувальників вона віднесла якості емоційно-вольового, когнітивного та конативного компонентів. Крім того, було встановлено основні психологічні компоненти, які впливають на ефективність професійної діяльності; розроблено математичну модель для розрахунку та прогнозування результативності

виконання фахівцем Державної воєнізованої гірничорятувальної служби технічних операцій, а також виведена формула прогнозу професійної результативності фахівця Державної воєнізованої гірничорятувальної служби при виконанні ним завдань з порятунку постраждалих.

А от у А.Г. Снісаренка розроблено психограму начальника караулу оперативно-рятувальної служби цивільного захисту [156]. У його багаторівневій структурі ПВЯ представлено чотири рівні. На першому рівні, як зазначає дослідник, знаходяться інтелектуальні якості, на другому – управлінські, на третьому – емоційно-вольові, на останньому – мнемічні якості.

Продовжуючи цю тему, М.В. Фомич при дослідженні проблеми розвитку ПВЯ фахівців оперативно-рятувальної служби, що займають посади начальників караулів, як окремої категорії працівників МНС, визначив проблему недостатньої ефективності професійної діяльності молодих фахівців [172]. Серед причин неналежної професійної підготовки, на його думку, є недосконала система розподілу випускників на первинні посади начальників караулів, відсутність науково обґрунтованих вимог до спеціалістів зазначеного профілю, відсутність цілеспрямованих ґрунтовних програм розвитку їхніх ПВЯ на етапі професійної адаптації до умов службової та професійної діяльності. У своїй роботі М.В. Фомич доповнив ПВЯ начальників караулів оперативно-рятувальної служби цивільного захисту такими якостями, як психомоторними, особистісними, фізичними, лідерськими, мотиваційними та атенційними.

Професіографічний аналіз діяльності рятувальників державної спеціалізованої аварійно-рятувальної служби пошуку і порятунку туристів МНС України здійснений у дисертаційному дослідженні І.О. Полякова [135]. Серед ПВЯ гірських рятувальників автор виділяє такі: моторні якості (узгодженість рухів з процесами сприйняття, стійкість до статичних навантажень, здатність швидко діяти в умовах дефіциту часу; швидка рухова

реакція на несподівані подразники); інтелектуальні якості (здатність розглядати проблему різнопланово; здатність схоплювати суть основних взаємозв'язків, властивих проблемі; уміння з усього обсягу обирати необхідну інформацію; вміння робити висновки із суперечливої інформації; здатність ухвалювати правильне рішення за недостатності необхідної інформації) та вольові якості (уміння точно виконувати розпорядження; наполегливість; здатність до тривалої праці без погіршення якості, зниження темпу; здатність тривалий час зберігати високу активність; вміння брати на себе відповідальність у складних ситуаціях).

Таким чином, проведений нами аналіз виявив, що в психологічній науці за останні шість років здійснюється активний процес дослідження діяльності багатьох спеціальностей у межах ДСНС України. Розроблені професіограми таких спеціальностей, як пожежника-рятувальника, начальника караулу, працівника чергово-диспетчерської служби, фахівця водозахисних формувань аварійно-рятувальних підрозділів, фахівця-гірничорятувальника, фахівця гірських пошуково-рятувальних загонів. Проведений всебічний аналіз діяльності газодимозахисника-рятувальника тощо. У той же час багато професій у межах ДСНС України ще залишилися поза увагою дослідників, але практика психологічної взаємодії свідчить про нагальну потребу в їх дослідженні. На даний час відсутні будь-які розробки цілеспрямованого вивчення ПВЯ кінолога-рятувальника ДСНС України.

Однією з найактуальніших проблем, що намітилися останнім часом, є загострення протиріччя між зростаючими вимогами до діяльності кінолога-рятувальника ДСНС України і рівнем розвитку його ПВЯ.

Як зазначають керівники кінологічних підрозділів, не всі працівники, які з початку прийшли в кінологічну службу, змогли себе реалізувати в даній професії. Зазначене протиріччя можна перебороти, якщо формування ПВЯ проводити з урахуванням вимог професії до фахівця, складених на основі професіографічного аналізу діяльності кінолога-рятувальника ДСНС,

регулярної оцінки рівня розвитку ПВЯ, а також активного використання матеріалів професіографічного аналізу діяльності працівників кінологічної служби ДСНС України психологами та керівниками даних підрозділів.

Складність проблеми полягає у тому, що для розробки психологічної моделі будови ПВЯ необхідно дослідити актуальні психічні стани кінолога-рятувальника ДСНС України. Психічний стан працівників екстремального профілю визначається одночасним впливом цілого ряду як пов'язаних між собою, так і незалежних стрес-чинників професійної діяльності. Не секрет, що проблема професіографічного опису діяльності фахівців потребує особливої уваги насамперед для своєчасного попередження різноманітних дезадаптивних нервово-психічних станів, які з високою ймовірністю можуть виникати у зазначеної категорії працівників.

У діяльності кінологів-рятувальників основними чинниками, що викликають нервово-психічну напругу, і, як наслідок, – нервово-психічну нестійкість є:

- екстремальні умови професійної діяльності;
- ненормований час роботи та відпочинку;
- неможливість контролювати обставини, за яких виникла складна робоча ситуація;
- високий рівень відповідальності за якість виконання професійних обов'язків;
- необхідність швидко та самостійно приймати рішення, від яких часто залежить життя інших людей;
- стан здоров'я;
- тривалий вплив низьких температур;
- робота в різних умовах;
- особистісні стрес-чинники;
- професійні конфлікти;
- тривалі емоційні навантаження тощо.

Отже, серед соціально-психологічних детермінант, що обумовлюють потребу практики в розробці професіографічного опису діяльності кінологів-рятувальників ДСНС України є:

- 1) висока плінність кадрів, яка в останні роки зростає;
- 2) відбір на службу працівників кінологічної служби відповідно до нормативних документів [119] здійснюється на загальних підставах, без урахування особливостей діяльності (у переліку методик, які використовуються для відбору на службу до ДСНС України, взагалі не передбачений такий вид професійної діяльності);
- 3) створення дієвої системи соціального, психологічного, медичного захисту працівників кінологічної служби;
- 4) удосконалення матеріально-технічного забезпечення професійної діяльності фахівців-кінологів;
- 5) недосконалість нормативно-правового забезпечення;
- 6) діяльність кінолога-рятувальника має свої відмінності, що впливають як на формування індивідуально-психологічних властивостей та якостей фахівця, так і на його ставлення до соціального оточення.

Аналіз професійної діяльності фахівців зазначеного профілю становить собою цілеспрямований і організований процес, у якому можна виділити *три етапи*:

- 1) збір інформації про діяльність;
- 2) опрацювання і узагальнення отриманої інформації;
- 3) визначення та побудова професіограми для її використання у вирішенні практичних завдань дослідження.

Складання професіограми спрямоване на визначення насамперед відносно стійких, стабільних психологічних якостей, що забезпечують сприятливий прогноз професійної придатності та диференціацію людей за рівнем успішності навчання та ефективності діяльності. На основі професіографії виділяються сукупні якості та властивості особистості, що

притаманні даному фаху. Крім того, професійно важливі якості можуть мати негативний прогноз (протипоказані) для навчання та роботи за даною спеціальністю.

Уся проведена робота дозволяє розробити систему психологічного забезпечення, спрямовану на підвищення ефективності використання даних спеціалістів та збільшення їхнього професійного довголіття за рахунок розвитку та оптимізації особистісних психологічних ресурсів. Перевага цієї системи полягає в тому, що створюється відповідний еталон – перелік як специфічних, так і індивідуальних для кожної спеціальності професійно важливих якостей. Врахування таких якостей дозволить проводити відбір за визначеним алгоритмом.

1.3. Пошуково-рятувальна кінологічна служба: історія та сучасний стан

Кінологія, як наука про собак, виникла в останній чверті XIX століття. У цей період у світі розпочалась активна робота з організації ведення родовідної собак, виведення нових порід та залучення їх до професійної діяльності. Під час світових війн люди почали активно вивчати можливості собак. Поступово собаки залучалися до роботи різних служб: конвойної, патрульно-постової, патрульно-спостережної, розшукової, сторожової, санітарної, їздової, зв'язку, розвідки, міно-пошукової, газопошукової, пастухової, пошуково-рятувальної тощо.

Взагалі, перші собаки-рятувальники (сенбернари) з'явилися в Швейцарії на початку XVIII століття в гірському монастирі Сан-Бернар [30]. Їх використовували для пошуку людей, які збилися зі шляху під час снігової бурі або попали під лавину. Відомо, що таку породу собак з пошуку людей було виведено монахами монастиря святого Бернара в результаті вдалого схрещування ньюфаундленда та німецького дога. Сенбернари рятували

тисячі людей, а про їхні подвиги створені легенди.

Про героїчний вчинок собаки Балто, яка в 1925 році на Алясці зберегла життя тисячам людей, написані навіть книжки. У пам'ять про собаку вдячні люди поставили скульптуру Балто в Центральному парку Нью-Йорка.

Дослідниками [30; 78; 117; 171, 179] зібрано інші історичні факти порятунку людей багатьма собаками. Серед порід собак, які активно використовувалися в пошуково-рятувальних роботах, були добермани, німецькі вівчарки, сенбернари, ньюфаундленди, лабрадори-ретривери тощо.

Одними з перших, хто долучив собак до пошуку людей під завалами, були фахівці з Великобританії (під час Другої світової війни), але такий досвід чомусь не мав поширення. І лише з 1954 року з'являються перші центри з підготовки пошуково-рятувальних собак у США, Німеччині, Швейцарії та Франції.

Справжній переворот у залученні собак до пошуково-рятувальних операцій відбувся в другій половині сімдесятих та на початку вісімдесятих років ХХ століття. У 1976 році після землетрусу в італійській Фріулі за допомогою 12 швейцарських собак було виявлено 42 живі людини. Через рік після землетрусу в Румунії було врятовано під завалами 15 постраждалих людей. У 1980 році після землетрусу в алжирському Ель-Асамі в пошуково-рятувальних роботах брали участь німецькі та французькі кінологічні розрахунки. Лише французькі собаки врятували 10 людей. Досвідом вдалої роботи кінологічних розрахунків зацікавилися інші країни.

На початку 80-х років ХХ століття в Давосі (Швейцарія) були проведені спеціальні змагання для рятувальних служб різних країн. Під час експерименту (у лавинному виносі на площі 100 м² в снігу закопали «постраждалого» на глибину 2 м) було виявлено, що кінолог-рятувальник зі спеціально підготовленим собакою знаходить людину швидше за всіх (за 12 хвилин), ніж підрозділ рятувальників із найсучаснішим технічним обладнанням. Для порівняння: 20 рятувальників при проведенні зондування

витрачають на пошуки 4 години, 1 рятувальник з магнітометром – 4 години, з транзисторним датчиком-приймачем – 1 годину. Експеримент ще раз довів ефективність використання кінологічного розрахунку в різних пошукових роботах у надзвичайних ситуаціях.

Історія виникнення кінологічної служби в Україні бере свій початок з 1984 року, коли керівництво обласного клубу службового собаківництва Добровільного товариства сприяння армії, авіації і флоту та контрольно-рятувальна служба Криму почали співпрацю з навчання собак для пошуку людей у гірській місцевості. З часом було виявлено, що для собак пошуково-рятувальної служби існують специфічні вимоги, які потрібно враховувати при їх відборі та перепідготовці [78].

Перші пошуково-рятувальні роботи з використанням підготовлених собак у нашій країні були проведені взимку 1987 року на горі Ай-Петрі. У важких умовах пошуку (щільний туман, заметіль, мороз, підвищена лавинонебезпечність) німецька вівчарка за кличкою Арбат (власник С.Н. Фінкель) виявила постраждалого. Такий досвід пошуково-рятувальних робіт незабаром став у нагоді.

Після Спітакського землетрусу 7 грудня 1988 року у Вірменії іноземні кінологи-рятувальники з Франції, Фінляндії, Ізраїлю прибули зі спеціально навченими собаками на місце трагедії. Їх професіоналізм допоміг не лише врятувати життя постраждалих, а й отримав схвальні відгуки в суспільстві. Поряд з іноземними кінологічними розрахунками в складі загону контрольно-рятувальної служби Криму під керівництвом А. Ларіонова працювала група кінологів-рятувальників з 12 собаками. Завдяки вітчизняним кінологічним розрахункам лише протягом першого тижня було врятовано 18 осіб. Відомий такий факт: добровольці Олена та Валерій Іванови з собакою породи доберман за кличкою Юрст, які були серед учасників рятувальної операції з пошуку людей під завалами в Ленінакані, виявили та врятували постраждалого на 8 добу після землетрусу.

За результатами вдалої пошукової операції з порятунку людей добровольці-рятувальники (серед них і кінологи) були нагороджені медалями та грамотами уряду СРСР.

Події у Вірменії послужили поштовхом до розвитку пошуково-рятувальної служби спочатку в СРСР, а потім в пострадянських країнах [41]. Однією з причин великої кількості жертв (25 000 загиблих) землетрусу стали прорахунки в організації та керівництві рятувальними роботами, відсутність спеціальної рятувальної техніки та персоналу.

У результаті природного розвитку руху добровольців-рятувальників у 1988 році створюється Українська асоціація рятувальників (УАР). У тому ж році відбувається I з'їзд, на якому утворюється Асоціація рятувальників СРСР. УАР створена як допомога державній системі захисту населення від техногенних аварій, катастроф і стихійних лих.

В Україні перші суспільні добровільні рятувальні загони з числа волонтерів з'явилися в містах Харкові та Севастополі. Фахівці Центральної військової школи собаківництва (розплідника «Червона зірка») почали розробляти методичне та нормативно-правове забезпечення, а також залучати собак до проведення пошуково-рятувальних робіт.

Після отримання Україною незалежності громадський рух ентузіастів кінологів-рятувальників продовжує розвиватися. Так у 1997 році створений севастопольський кінологічний загін УАР. Учасники рятувального загону альпклубу «Севастополь» на основі радянської та іноземної літератури з собаківництва та накопиченого власного досвіду створили власну систему підготовки кінологів-рятувальників, де визначили цілі, завдання, форми навчання та термінологію. Для визначення двох рівноправних учасників пошуку – кінолога та собаки почали застосовувати термін «пошуково-рятувальний патруль». Серед фахівців Центральної військової школи собаківництва розплідника «Червона зірка» поширеним став термін «розрахунок». Основним методом підготовки кінологів-рятувальників стали

навчально-тренувальні збори, географія яких неодноразово змінювалася. Збори проводилися в різних рельєфних і кліматичних умовах, максимально наближеної до НС.

Створення та розвиток громадських пошуково-рятувальних кінологічних розрахунків в Україні продовжується і дотепер. УАР об'єднує на громадських засадах недержавні рятувальні формування волонтерів-кінологів. З часу існування УАР волонтери більше 10 тис раз виїжджали на профілактичні, аварійні та пошуково-рятувальні роботи.

З метою популяризації пошуково-рятувальної служби в гірських районах Криму щорічно проводяться збори з підготовки та навчання волонтерів-кінологів і їх собак. Підготовлено близько 150 осіб, більшість з яких продовжують благородну справу з порятунку постраждалих. Відомими в Україні є пошуково-рятувальні кінологічні загони в м. Павлоград Дніпропетровської області, м. Харкові, м. Києві та м. Севастополі тощо.

В історії становлення система запобігання та ліквідації надзвичайних ситуацій в Україні відбулося декілька перетворень: від Держкомчорнобиля, потім Мінчорнобиля, а далі МНС з кількома реорганізаціями до нинішньої ДСНС України (Указом Президента України В.Ф. Януковича від 24 грудня 2012 року № 726 шляхом реорганізації Міністерства надзвичайних ситуацій України та Державної інспекції техногенної безпеки України створено Державну службу України з надзвичайних ситуацій [170]).

У процесі реформ виникла необхідність у розширенні функцій оперативно-рятувальної служби цивільного захисту. У результаті реорганізацій зміст та обсяги завдань рятувальної служби значно збільшилися, тому з'явилася потреба в нових професіях. Виникла необхідність у розширенні виконання функцій оперативно-рятувальної служби цивільного захисту. Цінним виявився зарубіжний досвід ефективного використання можливостей службового собаківництва в запобіганні та ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій.

У 2006 році в структурі МНС України створюється кінологічна служба [120], яка взяла на себе функції розвитку пошуково-рятувального кінологічного руху в Україні.

Налагоджено співробітництво між кінологічною службою ДСНС України та недержавними рятувальними формуваннями кінологів-рятувальників, які співпрацюють з ГУ ДСНС України в Дніпропетровській, Харківській областях та м. Києві тощо. Волонтери-кінологи разом з собаками проходять на базі кінологічного центру 2 СРЦШР (м. Ромни) відповідну підготовку (деякі атестовані за вищим класом «В») та можуть залучатися до міжнародних рятувальних операцій.

Висновки до розділу

У першому розділі монографії міститься стислий огляд проблеми психологічного вивчення різних видів професійної діяльності. Узагальнено наукові підходи до теоретико-методологічних основ дослідження професійної діяльності, описано соціально-психологічні детермінанти, які обумовлюють потребу в розробці сучасного професіографічного опису основних спеціальностей у межах ДСНС України.

1. Комплексним методом вивчення діяльності є професіографія, що являє собою опис об'єктивних характеристик професії, функцій і процесів професійної діяльності, аналіз яких дозволяє визначити систему професійно важливих якостей, необхідних працівникові для успішної праці. За допомогою професіограми та психограми дається об'єктивний аналіз діяльності.

Послідовне проведення та подальше вдосконалення основних принципів професіограми відкриває перспективу врахування та правильного використання різноманітних аспектів конкретної трудової діяльності, зокрема діяльності спеціалістів ДСНС України.

2. Проведений аналіз сучасного стану розробки професіограм основних спеціальностей у межах ДСНС дав змогу окреслити наявні проблеми дослідження професійної діяльності та виявити найбільш вразливі місця функціонального призначення в інших професіях оперативно-рятувальної служби цивільного захисту, зокрема кінологів-рятувальників.

Виявлено, що відбір на службу працівників кінологічної служби відповідно до існуючих нормативно-правових документів здійснюється на загальних підставах, без урахування особливостей даної діяльності.

Визначено та обґрунтовано теоретичні та методологічні засади конкретного професіографічного обстеження кінологів-рятувальників ДСНС України, шляхи та межі розбудови моделі працівника з урахуванням специфіки і чинників, що визначають ефективну діяльність.

3. На основі історичних фактів проаналізовані шляхи виникнення пошуково-рятувальної кінологічної служби як у світі, так і в Україні. Доведено, що кінологічні розрахунки наочно продемонстрували свою перевагу навіть над сучасними технологіями в пошуку людей під завалами в наслідок техногенних та природних катастроф. Встановлено, що трагічні вірменські події стали каталізатором розвитку рятувального руху спочатку в СРСР, а після його розпаду – в Україні.

Виявлено, що розвиток громадського пошуково-рятувального кінологічного руху в Україні продовжується і в наш час. З кожним роком збільшується кількість недержавних рятувальних формувань волонтерів-кінологів (на громадських засадах).

Після створення в 2006 році в структурі МНС України кінологічної служби, функції розвитку пошуково-рятувального кінологічного руху в Україні перейшли до кінологічного центру в ДСНС України.

РОЗДІЛ 2

ОРГАНІЗАЦІЯ РОБОТИ ТА МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

2.1. Організація роботи дослідження

У попередньому розділі нами обґрунтовані теоретичні та методологічні засади проведення дослідження діяльності кінолога-рятувальника ДСНС України. Це дозволяє визначити шляхи і межі розбудови моделі фахівця з урахуванням специфіки і чинників, що визначають ефективність його діяльності.

Ми вважаємо, що розробка та вивчення моделі діяльності рятувальників кінологічної служби повинна проходити за основними двома формами: по-перше, через аналіз вимог професійної діяльності до самого суб'єкта, яким він повинен відповідати, і по-друге, через вивчення переліку ПВЯ, вмінь та навичок, які повинні належати цьому фахівцю.

В основі вивчення професійної діяльності та особистості кінологів-рятувальників покладені принципи, які запропоновані К.К. Платоновим [132]. Розглянемо їх більш докладніше.

Принцип комплексності. За допомогою цього принципу усувається однобічність у вивченні професійної діяльності. Якщо принцип недотримується, то відбувається опис лише одного, наприклад діяльнісного, аспекту професійної діяльності. Дотримання принципу комплексності при розробці професіограм передбачає визначення цілої низки загальних професіографічних та соціально-психологічних особливостей професійної діяльності, в тому числі перспективи росту працівників, особливості їх міжособистісних відносин, матеріальні умови, професійно важливі якості, які лежать в основі готовності до виконання професійної діяльності, а також фізичні та соціальні умови праці.

Принцип цілеспрямованості. Теоретичний аналіз професіографування,

проведений в підрозділі 1.1, визначив, що професіограми відрізняються за своєю метою, обсягом тощо. Різноманітність професіограм зумовлена наявністю різних завдань, які стоять перед дослідником, а також галуззю проведення професіографії. Результат професіографії (професіограму) визначено нами в якості моделі визначення психологічної придатності кандидатів до діяльності на посаді кінолога-рятувальника ДСНС України. Визначені в процесі психологічного вивчення професійно важливі якості кінолога-рятувальника, дозволяють проводити професійно-психологічний відбір на більш якісному рівні (враховуючи специфіку професійної діяльності).

Принцип типізації та диференціації. У кінологічній службі ДСНС України у відповідності до напрямів діяльності існують різні посадові категорії працівників. Професіографічне дослідження професійної діяльності цих категорій дозволить дійти висновку про існування певних особливостей, властивих кінологам-рятувальникам.

Принцип перспективності допомагає спеціалісту в галузі психологічного дослідження правильно орієнтуватися в перспективах, що відкриваються завдяки оволодінню даною професією чи спеціальністю. Існують професії, що передбачають наявність у кандидата психологічних характеристик, які важко або зовсім не піддаються тренуванню та вправам. Урахування результатів професійно-психологічного відбору кандидата на службу надасть можливість більш ефективно сприяти становленню фахівця в майбутній професійній діяльності.

Принцип надійності передбачає опис вимог професії до працівників з урахуванням у різних умовах діяльності (не тільки так званих штатних, але й складних, непередбачуваних ситуацій). Відповідність кінолога-рятувальника ДСНС України цій групі вимог, у царині сучасних досягнень у вивченні професійно важливих якостей, характеризує його як стресостійкого працівника.

Таким чином, психологічне вивчення професійної діяльності має бути комплексним та багатоаспектним, воно повинно відображати одночасно результати вивчення самої діяльності, умов, в яких відбувається вивчення праці, особистості працівника як суб'єкта діяльності, динаміки психічного (функціонального) стану та соціальних аспектів праці.

Адекватний вибір методик вивчення та аналізу професійної діяльності кінологів-рятувальників ДСНС України, по-перше, має важливе практичне значення для експериментальної апробації в якості інформативних індикаторів психічного стану й надійності діяльності працівників, та, по-друге, є науково важливим з урахуванням завдань дослідження. З цієї точки зору постає завдання – провести належне обґрунтування методик щодо оцінки психічного стану та складання професіограми кінолога-рятувальника ДСНС України.

2.2. Характеристика груп досліджуваних

Для реалізації дослідницького задуму та вирішення поставлених завдань збору інформації на початковому етапі емпіричного дослідження, нами був застосований метод експертного опитування, що ґрунтувався на аналізі думок експертів – фахівців відповідного профілю, які, використовуючи при цьому свій індивідуальний досвід та інтуїцію, самостійно (незалежно один від одного) давали оцінку.

Із зазначеною метою нами було проведено експертну оцінку професійно важливих якостей кінологів-рятувальників. Під час проведення ми намагались дотримуватися кілька правил: по-перше, уникати контакту членів експертної групи одного з одним, що надало змогу збільшити об'єктивність наданих результатів; по-друге, при проведенні оцінки експерти оперували не лише кількісними оцінками, а й пояснювали, аргументували свої думки. Це загалом обумовило більш надійні індивідуальні судження та оцінки.

До експертів висувались такі вимоги: високий рівень загальної ерудиції, глибокі спеціальні знання, достатній досвід роботи, психологічна установка конструктивно вирішувати проблеми, інтерес (науковий, професійний) до своєї роботи, відсутність особистої зацікавленості в тому чи іншому результаті оцінки.

Групу експертів склали кінологи-рятувальники, які мають тривалий стаж служби (понад 5 років) та є загальновизнаними професіоналами. Крім того, в якості експертів також виступили представники Міжнародної організації собак-рятувальників (International Rescue Dog Organization – IRO). Загальна кількість експертів – 20 чоловік.

Учасники групи експертів взяли участь в опитуванні, основними завданнями якого було:

- 1) оцінка кінологічних розрахунків за рівнем їх професійної підготовленості;
- 2) виділення та оцінка основних професійно важливих якостей кінологів-рятувальників;
- 3) аналіз основних професійних завдань рятувальників кінологічної служби за їх психологічним змістом.

Так, на підставі результатів експертних оцінок, усіх кінологів-рятувальників, які брали участь у дослідженні, ми розділили на 2 групи за ознакою рівня ефективності їх професійної діяльності. Основними критеріями досвідченості кінологів-рятувальників стали:

- показник кількості надзвичайних ситуацій, на які виїжджав кінолог-рятувальник;
- рівень підготовленості собаки (клас «А» і «В» (клас «В» дає право на участь в міжнародних рятувальних операціях));
- рівень професійної компетентності фахівця;
- рівень розвитку ПВЯ у кінологів-рятувальників.

До першої групи (більш досвідчені) увійшли 29 осіб віком від 20 до 63

років. Стаж служби в кінологічному центрі становить від 2 до 6 років. Такі випробувані, за оцінкою експертів, при виконанні службових завдань мають підготовлених і атестованих за міжнародними стандартами собак, щорічно проходять атестацію; ефективно налагоджують контакт з твариною; діють впевнено, самостійно, планомірно, упорядковано; в екстремальних ситуаціях добре контролюють свої емоції та поведінку; добиваються потрібного результату за рахунок досвіду роботи.

До другої групи (початківці) увійшли 23 особи віком від 18 до 34 років. Стаж служби становить від 6 місяців до двох років. Професійна діяльність таких кінологів-рятувальників на етапі становлення. Їх собаки ще не проходили атестацію, відповідно початківців не залучали до діяльності в умовах НС. Брак досвіду накладає відбиток на особистісні якості та поведінку початківців. У професійній діяльності кінологи-рятувальники другої групи не завжди добиваються від свого вихованця чіткого та правильного виконання команд, оскільки їх взаємодія з собакою не настільки досконала. Ось чому вони відчувають себе не зовсім впевнено, іноді напружені, тривожні, самооцінка нестабільна.

Отже, відповідно до теоретичних припущень, а також з метою перевірки їх практичної працездатності було здійснено емпіричне дослідження на виборці, що складається з 52 осіб у віці від 18 до 63 років, стаж роботи в кінологічному підрозділі – від 6 місяців до 6 років. Загальні соціально-демографічні ознаки вибірки досліджуваних представлені на рис. 2.1-2.4

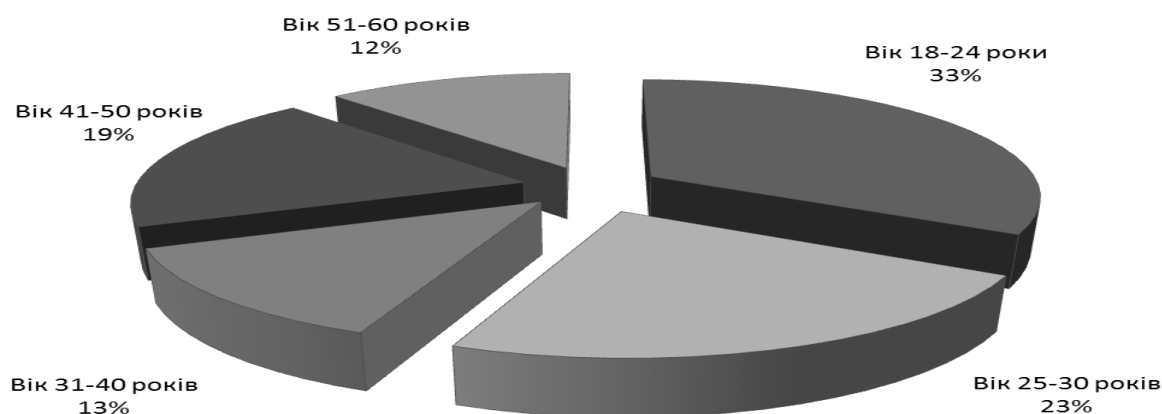

Рис.2.1. Склад вибірки за ознакою «Вік»

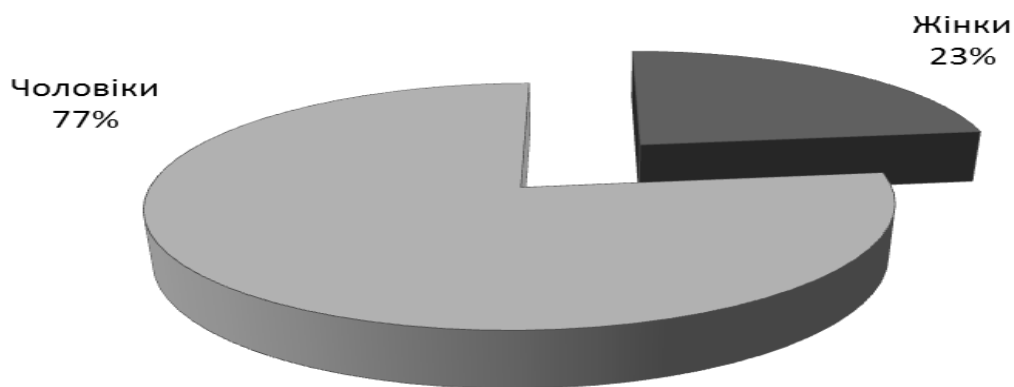

Рис.2.2. Склад вибірки за ознакою «Стать»

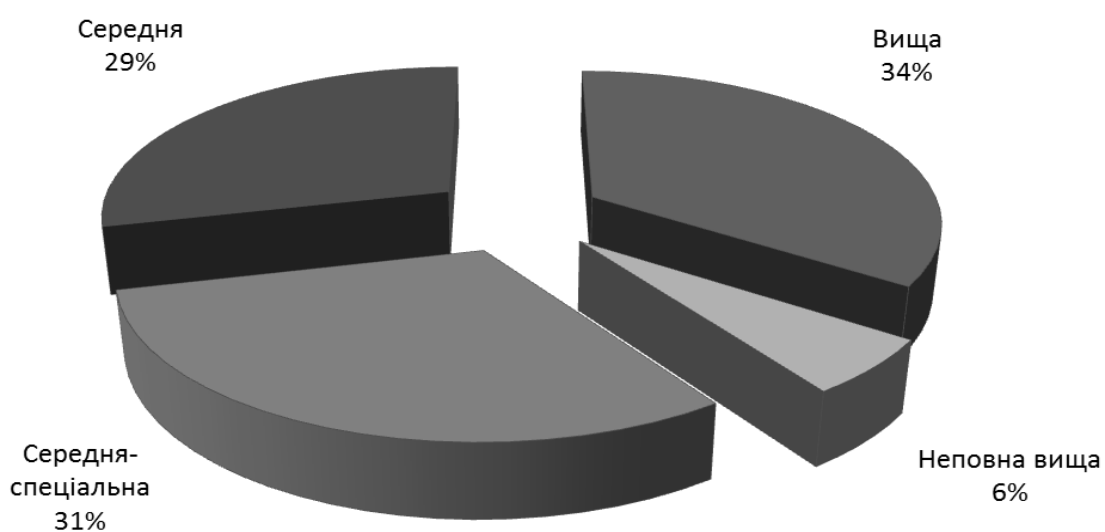

Рис.2.3. Склад вибірки за ознакою «Освіта»

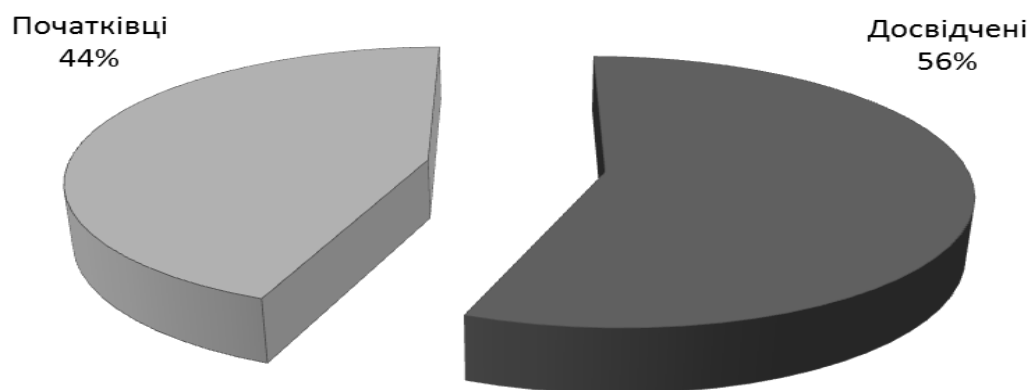

Рис.2.4. Склад вибірки за ознакою «Рівень професіоналізму»

2.3. Характеристика методів дослідження

Для досягнення поставленої мети та реалізації завдань дослідження нами було використано низку методів та методик, які були націлені як на отримання якісної та описової характеристики професійно важливих якостей кінологів-рятувальників, так і на отримання кількісного показника рівня їх сформованості у працівників кінологічної служби.

У ході дослідження використовувалися як нетестові методи вивчення особистості (спостереження, індивідуальна психологічна співбесіда, анкетування та ін.), що дають можливість глибокої, але переважно якісної, описової характеристики професійно важливих якостей, так і психодіагностичні тестові методики, які дозволяють одержувати не тільки якісні, а й кількісні властивості професійно важливих якостей.

Серед традиційних методів дослідження метод спостереження виокремлюється як найбільш доцільний для застосування в екстремальних умовах, до якої належить діяльність ДСНС України, оскільки дозволяє розглядати працівників безпосередньо в реальних умовах професійної діяльності. Спостереження здійснювалося систематично, у екстремальних та повсякденних умовах життя кінологів-рятувальників ДСНС України. Об'єктом спостереження також були як колективи, в яких ці працівники виконують професійні обов'язки, так і взаємодія кінолога-рятувальника з собакою. Під час спостереження постійно фіксувалася динаміка психічних станів працівника, його основні поведінкові й особистісні особливості в період виконання конкретних завдань професійної діяльності. При використанні методу спостереження в умовах виконання конкретних завдань професійної діяльності нами зверталася увага на значеннєвий підтекст подій, що спостерігалися, і поведінку кінологічного розрахунку.

Поряд з цим, для уточнення висновків та при ухваленні висновку щодо профпридатності фахівця проводилася індивідуальна психологічна

співбесіда. За її допомогою проведена оцінка професійної спрямованості та мотивації вибору професії, рівня особистісної та ситуативної тривожності, навичок самоконтролю, інтелектуальних, комунікативних та емоційно-вольових якостей.

При проведенні індивідуальної психологічної співбесіди використовувались такі основні методи: формалізоване інтерв'ю, бесіда та аналіз вербальних і невербальних компонентів спілкування.

Формалізоване інтерв'ю складалося з опитування респондента за заздалегідь складеним списком конкретних питань, що мають як відкритий, так і закритий характер.

Активним методом отримання інформації з відповідей на питання є бесіда, що дозволяє обговорювати з досліджуваним низку значущих тем.

Аналіз комунікативної поведінки фахівця складається з вербальних (рівень володіння мовою, словниковий запас, уміння правильно будувати речення, робити наголос, дикція, професійний жаргон тощо) і невербальних (міміка, вегетативні реакції, жести, рухи, поза) аспектів.

При проведенні дослідження використовувалися також аналіз законодавчих та нормативно-правових документів, що регламентують діяльність кінолога-рятувальника, аналіз практичних результатів професійної діяльності, експертна оцінка, метод групової оцінки особистості та деякі інші методичні прийоми, частина з яких була модифікована нами для вирішення завдань даного дослідження.

Анкетування було проведене за заздалегідь розробленим планом і характеризувалося однорідністю питань, які було розроблено з метою отримання кількісного матеріалу про факти, що представляють інтерес для дослідження. Анкетування використовувалося для вивчення думок, настроїв, поглядів і пропозицій різних категорій досліджуваних працівників, рівня та характеру їх адаптованості до умов служби, психологічної підготовки. Цей матеріал піддавався статистичному опрацюванню з використанням пакета

стандартних програм на персональному комп'ютері та аналізу. Для проведення дослідження методом анкетування нами була використана «Професіографічна анкета» (додаток А).

Професіографічна анкета містила набір якостей чи речень, зі змістом яких експерт міг погодитися (треба було підкреслити потрібне) або відмовитися від них (закреслити непотрібне). Питання анкети були сформульовані таким чином, щоб, відповідаючи на них, експерт мав можливість вказувати на важливість тих чи інших показників професійної діяльності кінологів-рятувальників.

Опитувальник складався з таких розділів: характеристика експерта, загальні відомості про освіту кінолога-рятувальника, основний зміст службової діяльності за посадою, предметні та функціональні особливості діяльності кінолога-рятувальника, умови праці кінолога-рятувальника, екологічні умови діяльності, соціально-психологічні фактори діяльності, фактори, що впливають на якість діяльності кінолога-рятувальника.

У структуру анкети покладено 100 професійно важливих якостей. Експерти оцінювали за п'ятибальною шкалою значимість професійно-психологічних якостей, психічних властивостей і функцій для успішного виконання кінологом-рятувальником своїх функціональних обов'язків, користуючись при цьому наступною інтерпретацією:

- 1 бал – якщо дана властивість є байдужою для даної професії;
- 2 бали – якщо дана властивість має деяке значення;
- 3 бали – якщо дана властивість є бажаною;
- 4 бали – якщо властивість є необхідною для успішної роботи;
- 5 балів – якщо властивість є надто важливою для роботи.

Для узагальнення отриманих даних підраховується середня арифметична оцінка (з точністю до десятих) для кожної групи психологічних професійно важливих якостей.

Звернемо увагу, що під час опитування експертів була виявлена

сукупність індивідуальних особливостей працівників, яка впливає на успішність освоєння професійної діяльності й ефективність її виконання. Здібності людини до діяльності, що розглядаються в широкому розумінні, виступають у ролі внутрішніх психологічних характеристик суб'єкта, в яких виражаються зовнішні специфічні впливи факторів трудового процесу як форми професійних вимог до особистості. У професійно важливих якостях проявляються усі основні характеристики структури особистості: мотиваційно-вимогливі, когнітивно-психомоторні, емоційно-вольові.

Ключ опитувальника передбачає виділення 11 груп психологічних властивостей, визначених нами раніше як найбільш важливих для кінологів-рятувальників, а саме: атенційні (увага), спостережливість, мнемічні (пам'ять), моторні (рухові), сенсорні (органи почуття), імажинітивні (уява), розумові, емоційні, вольові, мовні та комунікативні.

З метою виявлення найбільш практично значущих пізнавальних якостей кінологів-рятувальників використовувалася методика **«Короткий відбірковий тест» (КВТ)**, що є адаптованим варіантом інтелектуального тесту загальних здібностей О.Ф. Вандерліка. В основу тесту покладена ієрархічна модель здібностей до навчання П. Вернона. Відповідно до моделі фактори, що визначають здібності, поділяються на декілька рівнів. До того ж, фактори більш низького рівня є похідними факторів більш високого рівня.

Сама методика призначена для визначення інтелектуального інтегрального показника, який визначається за такими критеріями:

- здібності до узагальнення й аналізу інформації;
- гнучкості мислення;
- просторової уяви;
- емоційної деструкції;
- розподілу та концентрації уваги [24].

Тест являє собою набір з 50 різних за складністю й характером завдань. Тестування триває 15 хвилин. Обробка результатів проводиться за

допомогою операторського введення результатів групового обстеження із бланків.

Методика «**Мотиваційний профіль особистості**» (МПО) розроблена В.Є. Мільманом [114] і призначена для оцінки виразності базових потреб людини за А. Маслоу [110]. Даний опитувальник дозволяє виявити низку потреб: життєзабезпечення, комфорту, соціального статусу, досягнення, самореалізації, суспільної корисності, а також оцінки ступеня задоволеності потреб шляхом співвіднесення реального й ідеального профілів потреб.

Кожна потреба має шкалу мотиваційного профілю: П – підтримка життєзабезпечення, К – комфорт, С – соціальний статус, О – спілкування, Д – загальна активність, ДР – творча активність, ОД – суспільна корисність.

На основі співвідношення показників усіх шкал, виведених у результаті тестування, можна виділити певні типи мотиваційного й емоційного профілю: прогресивний, регресивний, імпульсивний, експресивний, сплющений.

Прогресивний профіль характеризується помітним перевищенням рівня розвиваючих мотивів над рівнем мотивів підтримки: $(Д+ДР+ОД) - (П+ДО+З) > 5$ балів. Даний тип переважає в осіб, що домоглися успіху в роботі або навчанні. Так само характерний для особистості із соціально спрямованою позицією.

Регресивний профіль протилежний прогресивному та характерний перевищенням загального рівня мотивів підтримки над розвиваючими мотивами. У найбільш виразному вигляді відбивається в послідовному зниженні профільної лінії ліворуч-праворуч.

Імпульсивний профіль характеризується різкими перепадами профільної лінії з трьома вираженими піками, найчастіше за шкалами «ДО», «ПРО», «ДР», але можуть бути й інші співвідношення. Критерій піка – кількісне значення даної шкали на 2 або більше балів перевищує сусідні з ним; якщо це крайня шкала («П» або «ОД»), то для того, щоб вважати піком,

вона повинна перевищувати сусідню («ДО» або «ДР») не менше, ніж на 4 бали. Відбиває значну диференціацію та, можливо, конфронтацію різних мотиваційних факторів усередині загальної структури особистості.

Експресивний профіль характеризується помітними перепадами профільної лінії з наявністю двох піків: частіше за інших зустрічаються сполучення піків за шкалами «ДО» і «ДР». У цьому типі відбивається певна вибіркова диференціація мотиваційних факторів роздільно за групами підтримуючих (П, ДО, З) і розвиваючих (Д, ДР, ОД) мотивів. Названий так у зв'язку з тим, що виявляє певну кореляцію з експресивним типом акцентуації особистості (за Л.А. Гройсманом), тобто із прагненням суб'єкта через підвищення рівня самоствердження.

Сплющений профіль характеризується досить плоским, маловиразним профільним малюнком без виразних підйомів і спадів; наявність одного піка в цьому випадку не міняє сплющеного характеру профілю в цілому. Відбиває недостатньо диференційованість мотиваційної ієрархії особистості, її бідність.

При інтерпретації результатів звичайно будується два профілі: для загальножиттєвої мотивації та для робочої.

Методика вивчення **рівня суб'єктивного контролю** (РСК) адаптована Є.Ф. Бажиним, Е.А. Голинкіним, А.М. Еткіндом (НДІ ім. Бехтерева) [9], які за основу взяли опитувальник американського психолога Дж. Роттера. Методика призначена для виявлення ступеня незалежності, самостійності і активності людини в досягненні своєї мети, особистої відповідальності за власні дії, вчинки.

Опитувальник складається із 44 пунктів. Дослідження проводиться за відношенням до таких галузей діяльності: загальної інтернальності, інтернальності досягнення, інтернальності невдач, інтернальності сімейних відносин, інтернальності виробничих відносин, інтернальності міжособистісних відносин, інтернальності здоров'я.

Загальна інтернальність. Високий показник за цією шкалою відповідатиме високому рівню суб'єктивного контролю над будь-якими значними ситуаціями. Такі люди вважають, що більшість важливих подій в їх житті були результатом їх власних дій, що вони можуть ними керувати, і, отже, відчувають свою власну відповідальність за ці події, і за те, як складається їх життя в цілому. Низький показник за шкалою відповідає низькому рівню суб'єктивного контролю. Такі досліджувані не бачать зв'язку між своїми діями і важливими для них подіями їх життя, не вважають себе здібними контролювати їх розвиток і вважають, що більшість з них є результатом випадку або дій інших людей.

Інтернальність у галузі досягнення (Ід). Високі показники за цією шкалою відповідають високому рівню суб'єктивного контролю над емоційно-позитивними подіями і ситуаціями. Такі люди вважають, що вони самі досягли всього в житті, що вони здатні з успіхом переслідувати свою мету і в майбутньому. Низькі показники за шкалою Ід свідчать про те, що людина приписує свої успіхи, досягнення і радощі зовнішнім обставинам: везінню, щасливій долі або допомозі інших людей.

Інтернальність у галузі невдач (Ін). Високі показники за цією шкалою говорять про розвинуте почуття суб'єктивного контролю по відношенню до негативних подій і ситуацій, що проявляються в схильності звинувачувати самого себе в різних невдачах, неприємностях і стражданнях. Низькі показники Ін свідчать про те, що випробуваний схильний приписувати відповідальність за подібні події іншим людям і вважати їх результатом невезіння.

Інтернальність у сімейних відносинах (Іс). Високі показники Іс означають, що людина вважає себе відповідальною за події свого сімейного життя. Низький Іс вказує на те, що суб'єкт вважає не себе, а своїх партнерів причиною значимих ситуацій, що виникають у його сім'ї.

Інтернальність у галузі виробничих відносин (Ів). Високий Ів свідчить

про те, що людина вважає свої дії важливим фактором в організації виробничої діяльності, у взаєминах, що складаються в колективі, у своєму просуванні і т.д. Низький Ів вказує на те, що досліджуваний схильний приписувати більш важливе значення зовнішнім обставинам – керівництву, товаришам по роботі, везінню або невезінню.

Інтернальність у галузі міжособистісних стосунків (Ім). високий показник Ім свідчить про те, що людина вважає себе в силах контролювати свої неформальні взаємини з іншими людьми, викликати до себе повагу і симпатію і т.д. Низький Ім, навпаки, вказує на те, що вона не вважає себе здатною активно формувати своє коло спілкування і схильна вважати свої відносини результатом своїх партнерів.

Інтернальність за відношенням до здоров'я і хвороби (Із). Високі показники Із свідчать про те, що респондент вважає себе відповідальним за своє здоров'я: якщо він хворий, то звинувачує в цьому себе і вважає, що видужування залежить від його дій. Людина з низьким Із вважає здоров'я і хворобу результатом випадку і сподівається на те, що видужування прийде в результаті дій інших людей, перш за все лікарів.

Стандартизований метод дослідження особистості (СМДО) представляє варіант Міннесотського багатопрофільного опитувальника [158].

СМДО являє собою опитувальник, що містить 566 тверджень. Він складається з 10 основних, 3 оцінних і 198 додаткових шкал. Тест служить для виявлення характерологічних особливостей особистості, а також для висування гіпотез про рівень психічного здоров'я особистості.

Інформація про респондента видається за 13 основними шкалами (у вигляді графіку).

Шкали профілю:

Шкала L (шкала неправди). Високі показники за цією шкалою свідчать про навмисне прагнення досліджуваного постати соціально бажаним, показати себе кращим, ніж є насправді, а саме заперечувати у своїй

поведінці здатність хоч трохи сердитися, лінуватися, нехтувати правдивістю, охайністю, суворістю манер тощо. Низькі показники за цією шкалою свідчать про відсутність тенденції прикрасити свій характер.

Шкала F (достовірність) дозволяє судити про надійність отриманих результатів. Високі показники за цією шкалою можуть ставити під сумнів достовірність обстеження.

Шкала K (шкала корекції) Високі показники свідчать про відсутність відвертості, прагнення приховати дефекти свого характеру й наявність будь-яких проблем і конфліктів. Низькі показники свідчать про відвертість і самокритичність.

Шкала 1 (невротичний надконтроль) дає змогу виявити мотиваційну спрямованість особистості на відповідність нормативним критеріям як в соціальному оточенні, так і у сфері фізіологічних функцій свого організму. Високі показники свідчать про старанність особистості, вміння підкорятися встановленому порядку і виконувати певні інструкції та директиви, дотримуватися надвідповідальності, високої вимогливості як до себе, так і до інших стосовно відповідності до моральних критеріїв соціуму.

Шкала 2 (песимістичність). Високі показники можуть бути пов'язані з ситуацією різкого розчарування після пережитої невдачі або у зв'язку із захворюванням, яке порушує звичайний хід життя і перспективні плани людини, а також можуть свідчити про схильність до гострого переживання невдач, до хвилювань, підвищеного відчуття провини з самокритичним відношенням до своїх недоліків, із невпевненістю у собі.

Шкала 3 (емоційна лабільність) дозволяє виявити нестійкість емоцій і конфліктне поєднання різнонаправлених тенденцій: високий рівень домагань поєднується з потребою у причетності до інтересів групи, егоїстичність – з альтруїстичними деклараціями, агресивність – з прагненням сподобатись оточуючим.

Шкала 4 (імпульсивність) дозволяє виявити активну особистісну

позицію, високу пошукову активність у структурі мотиваційної спрямованості. Високі показники за цією шкалою свідчать про виражену імпульсивність, конфліктність. Низькі показники говорять про зниження мотивації досягнення, про відсутність безпосередності поведінки, гарний самоконтроль, відсутність лідерських рис і прагнення до незалежності, конформізм.

Шкала 5 (маскуліність) інтерпретується по-різному залежно від статі досліджуваного. Підвищені показники за цією шкалою в будь-якому профілі позначають відхилення від типової для цієї статі рольової поведінки. У профілі чоловіків високі оцінки за 5-ю шкалою виявляють пасивність особистісної позиції (якщо інші шкали не протирічать цьому), гуманістичну направленість інтересів, сентиментальність, витонченість смаку, художньо-естетичну орієнтацію, потребу в дружніх гармонійних стосунках, чутливість, вразливість. Низькі показники свідчать про типовий чоловічий стиль статево-рольової поведінки: жорсткість характеру, відсутність сентиментальності.

Шкала 6 (ригідність) дозволяє виявити стійкість інтересів, заповзятливість у відстоюванні власної думки, активність позиції, що посилюється при протидії зовнішнім силам, практичність, реальність поглядів на життя, прагнення до опори на власний досвід, синтетичний склад розуму з вираженим тропізмом до сфер конкретних знань, до точних наук.

Шкала 7 (тривожність). Значне підвищення показників за цією шкалою свідчить про невпевненість у собі, нерішучість, про тенденцію до щільної перепроверки своїх вчинків і виконаної роботи; особи з високими показниками за цією шкалою відповідальні, відрізняються залежною позицією, орієнтацією на думку групи, високо розвинутим відчуттям обов'язку, прихильністю до загальноприйнятих норм, схильністю до альтруїстичних проявів, конформністю, тенденцією реагувати підвищеним відчуттям провини, навіть на малі невдачі та помилки. Будь-якою ціною прагнуть уникнути конфлікту. Низькі показники за 7-ю шкалою свідчать про

необережність у вчинках та відсутність скрупульозності у питаннях моралі, егоцентризм, знижену здатність до співпереживання, неконформність установок, дещо грубу і жорстку манеру поведінки, цинічний погляд на життєві явища.

Шкала 8 (індивідуалістичність). Для осіб з високими показниками за 8-ю шкалою, при наявності гарного інтелекту, спосіб корекції недостатньо адаптивних форм поведінки є непростим. Обдарованим, творчо орієнтованим, але складним за характером, неконформним особистостям необхідно створення такої соціальної ніші, в якій була б можлива реалізація диференційованого підходу і була б відсутня «заформалізованість». Для особистостей з деліквентними тенденціями необхідна своєчасна переорієнтація інтересів зі збереженням позитивного особистісного статусу. Низькі показники за 8-ю шкалою зустрічаються в осіб з небагатою фантазією, практичних, у тих, хто мислить за шаблоном. Такі особистості схильні до реальної оцінки життєвої ситуації, раціонального підходу до вирішення проблем.

Шкала 9 (оптимістичність) відображає активність позиції, високий рівень життєлюбства, впевненості у собі, позитивну самооцінку, схильність до жартів, високу мотивацію досягнення, однак орієнтовану більшою мірою на моторну активність і мовну надактивність, ніж на конкретні цілі. Низькі показники за цією шкалою свідчать про знижений рівень оптимізму та життєлюбства.

Шкала 0 (соціальна інтроверсія) виявляє пасивність особистісної позиції і сконцентрованість на світі внутрішніх переживань. Низькі показники за цією шкалою демонструють не тільки товариськість, але й відсутність сором'язливості, непримусовість при демонстрації своїх характерологічних особливостей.

Для вивчення властивостей нервової системи кінологів-рятувальників застосована методика Є.П. Іл'їна «Тепінг-тест» [66]. Методика дозволяє

визначити динаміку максимального темпу за п'ятьма типами: сильний, середньослабий, стабільний, середньослабий, слабкий.

Для вивчення особливостей емоційних якостей працівників кінологічної служби та характеристики їх емоційного відгуку на переживання до інших людей і співчутті було використано **«Тест емпатійного потенціалу особистості»**. Нами застосовано модифікований варіант І.М. Юсупова [183]. Методика складається з 36 суджень, що стандартизовані за п'ятирівневою 90 бальною оціночною шкалою, та 6 варіантів відповідей: «не знаю» (0), «ніколи чи ні» (1), «іноді» (2), «часто» (3), «майже завжди» (4), «завжди чи так» (5). Пропонуючи своє відношення до запропонованих словесних соціальних ситуацій, досліджуваний може вибірково погоджуватися або не погоджуватися із судженнями.

За результатами методики визначається загальний рівень емпатії, а також її рівні в різних галузях людського життя: батьків, тварин, похилих людей, дітей, героїв художніх творів, незнайомих чи малознайомих людей.

Методика **«Прогноз»** призначена для орієнтованого виявлення осіб з ознаками нервово-психічної нестійкості. Вона дозволяє виявити стан особистісних порушень перед початком хвороби, а також оцінити ймовірність їх розвитку та прояву в поведінці та діяльності людини. Сама методика розроблена в Санкт-Петербурзькій воєнно-медичній академії, містить 84 питання, на які потрібно дати однозначну відповідь «так» чи «ні».

Для статистичної обробки отриманих результатів нами було використано спеціальні математико-статистичні методи. Статистична обробка отриманих даних проводилася за допомогою комп'ютерної програми SPSS 10.0.

Для перевірки достовірності отриманих даних в якості основних статистичних методів застосовувались:

- *t*-критерій Стьюдента – для виявлення значущих розбіжностей порівнювальних показників;

- φ -критерій Фішера (кутове перетворення Фішера) – для визначення відносної частотності вияву певної ознаки в групі досліджуваних;

- факторний аналіз – комплекс аналітичних методів, що дозволяють виявити приховані (латентні) ознаки, а також причини їхнього виникнення та внутрішні закономірності їхнього взаємозв'язку, розкривають змістову структуру досліджуваного простору ознак шляхом виділення гіпотетичних змінних (факторів, компонентів), які є незалежними між собою й інтерпретуються шляхом розгляду вагомих внесків факторів у загальну дисперсію досліджуваних ознак і факторних навантажень, що входять у фактор з високим абсолютним значенням.

Висновки до розділу

1. Для виконання поставлених у роботі завдань було проведено психологічне обстеження 52 осіб, що є працівниками кінологічної служби ДСНС України. За результатами експертної оцінки всі досліджувані були розподілені на дві групи (група досвідчених і група початківців) залежно від етапів професіоналізації.

2. При виборі методик дослідження враховувалися, насамперед, статистичні дані про їх валідність, надійність і диференційованість для оцінки та аналізу індивідуально-психологічних особливостей кінологів-рятувальників.

Підібрані різноманітні методи з метою виявлення рівня ПВЯ працівників кінологічних підрозділів ДСНС України.

3. Математико-статистична обробка даних проводилася з використанням пакетів прикладних програм «SPSS 10.0», що забезпечило розрахунок варіаційних статистичних показників, t -критерію Стьюдента, φ -критерію Фішера (кутове перетворення Фішера) та факторного аналізу.

РОЗДІЛ 3

ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ДІЯЛЬНОСТІ

КІНОЛОГІВ-РЯТУВАЛЬНИКІВ

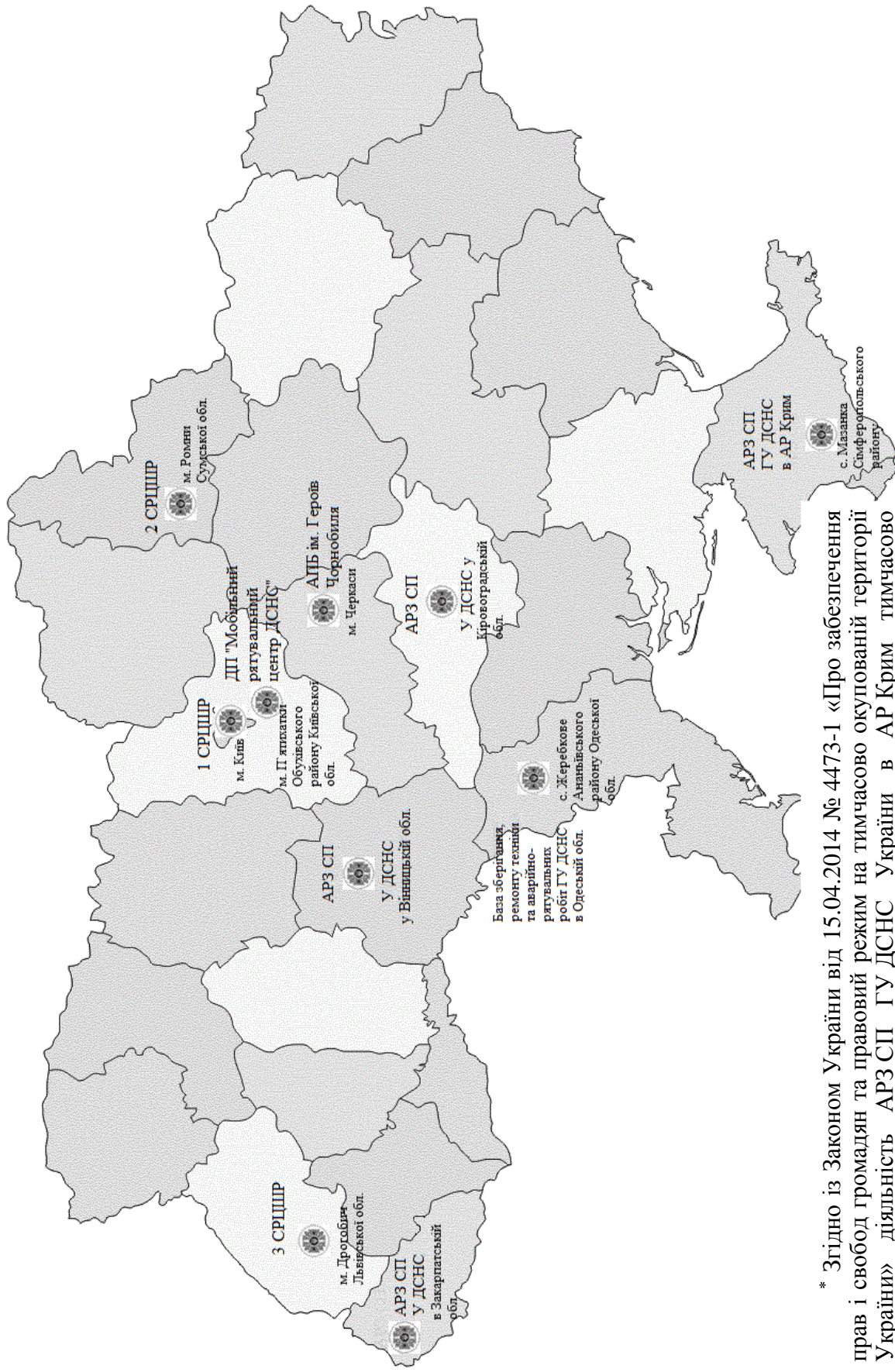
3.1. Специфіка професійної діяльності кінологів-рятувальників ДСНС України

3.1.1. Структурна організація та професійні завдання кінологічної служби ДСНС України.

Діяльність кінологічної служби ДСНС України чітко регламентується законодавчими та нормативно-правовими актами: Кодексом цивільного захисту України [73]; наказом МНС «Про заходи щодо організації діяльності Кінологічної служби МНС України» [120] наказом МНС України «Про затвердження Довідника кваліфікаційних характеристик професій працівників МНС України» [121], наказом МНС України «Методичні рекомендації щодо проведення пошуково-рятувальних робіт кінологічними підрозділами МНС» [122] та ін.

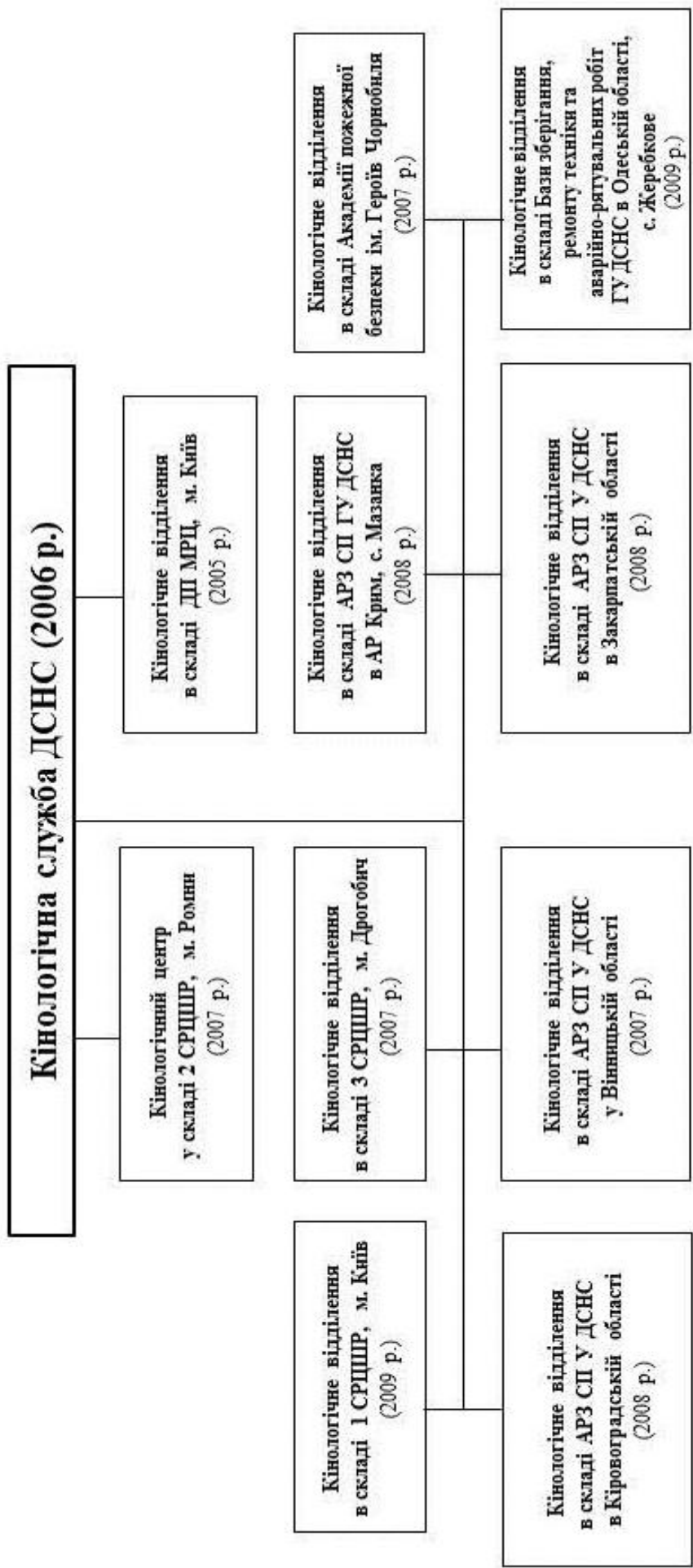
За своєю структурою кінологічна служба ДСНС України входить до складу аварійно-рятувальних підрозділів (загонів) спеціального призначення оперативно-рятувальної служби цивільного захисту, спеціальних регіональних центрів швидкого реагування, аварійно-рятувальних загонів (АРЗ СП) при ГУ(У) ДСНС України в АР Крим* та областях. Аварійно-рятувальні підрозділи являють собою спеціальні воєнізовані формування, на які покладається захист населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного, природного і військового характеру, участь у заходах територіальної оборони, а також міжнародних рятувальних та інших гуманітарних операціях. Основу кінологічної служби ДСНС України складають 10 підрозділів. Територіальне розташування та схему організації кінологічних підрозділів представлено на рис. 3.1. і 3.2.

* Згідно із Законом України від 15.04.2014 № 4473-1 «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» діяльність АРЗ СП ГУ ДСНС України в АР Крим тимчасово припинено.

* Згідно із Законом України від 15.04.2014 № 4473-1 «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» діяльність ARZ SP ГУ ДСНС України в АР Крим тимчасово припинено.

Рис. 3.1. Мапа України з розташуванням кінологічних підрозділів ДСНС

* Згідно із Законом України від 15.04.2014 № 4473-1 «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» діяльність кінологічного відділення в складі АРЗ СП ГУ ДСНС України в АР Крим тимчасово припинено.

Рис. 3.2. Схема організації кінологічних підрозділів ДСНС України та рік заснування

Перспективними є плани створення кінологічних підрозділів у кожному ГУ(У) ДСНС України в областях, а також в місті Києві.

Основу типового кінологічного підрозділу складають: начальник пошуково-рятувального кінологічного відділення, 2 кінологи службового собаківництва, водій пошуково-рятувального кінологічного відділення та 4 собаки. Особовий склад поділяється на атестований і вільнонайманий.

Кінологічний розрахунок складається з кінолога-рятувальника та собаки. Загальна штатна чисельність кінологічних розрахунків аварійно-рятувальних підрозділів представлена в таблиці 3.1.

Таблиця 3.1

Стан укомплектованості кінологічних розрахунків аварійно-рятувальних підрозділів ДСНС України на 01.01. 2012 року

№	Кінологічне відділення в складі	особовий склад			службові собаки		
		за штатом	в наявності	не-комплект	за штатом	в наявності	не-комплект
1	2	3	4	5	6	7	8
1	1 СРЦШР (м. Київ)	3	1	2	2	1	1
2	2 СРЦШР (м. Ромни)	17	17	-	23	23	-
3	3 СРЦШР (м. Дрогобич)	4	4	-	4	2	2
4	База зберігання, ремонту техніки та аварійно-рятувальних робіт ГУ ДСНС в Одеській обл. (с. Жеребкове)	4	4	-	2	2	-
5	ДП “Мобільний рятувальний центр ДСНС” м. П’ятихатки	7	7	-	7	7	-
6	АРЗ СП ГУ ДСНС АР Крим с. Мазанка*	4	3	1	3	3	-

Продовж. табл. 3.1

1	2	3	4	5	6	7	8
7	АРЗ СП У ДСНС у Вінницькій обл.	3	3	-	2	1	1
8	АРЗ СП У ДСНС у Закарпатській обл.	4	4	-	4	4	-
9	АРЗ СП У ДСНС у Кіровоградській обл.	3	2	1	3	2	1
10	ЧПБ ім. Героїв Чорнобиля НУЦЗУ**	4	4	-	4	4	-
	ВСЬОГО	53	49	4	54	49	5

* Згідно із Законом України від 15.04.2014 № 4473-1 «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» діяльність АРЗ СП ГУ ДСНС України в АР Крим тимчасово припинено.

** Кінологічне відділення в складі ЧПБ ім. Героїв Чорнобиля НУЦЗУ не передбачене штатним розкладом.

Провідним кінологічним підрозділом в системі ДСНС України є навчально-методичний центр, що знаходиться у м. Ромни в складі 2 СРЦШР. У 2012 році після 18 Чемпіонату світу ІРО (Міжнародної організації рятувальників-кінологів) цей кінологічний центр отримав міжнародний статус. У перспективі планується побудувати на цій базі потужного рятувального кінологічного центру Східної Європи та відкрити школу юних кінологів тощо.

Слід зазначити, що з даної спеціальності підготовка фахівців у відомчих навчальних закладах ДСНС України не здійснюється. Професійно-технічне навчання за робітничою професією «Кінолог (рятувальні роботи)» відповідно до ліцензії Міністерства освіти та науки України проводиться в навчально-методичному центрі 2 СРЦШР. Крім того, фахівці центру працюють над вдосконаленням професійної підготовки (методичного забезпечення, підвищення кваліфікації тощо) кінологів-рятувальників, системи утримання, дресирування службових собак. За час існування випускниками центру стали близько 50 кваліфікованих працівників.

Відповідно до нормативних документів основними завданнями та функціями кінологічної служби ДСНС України є:

1) участь у запобіганні надзвичайних ситуацій та ліквідації їхніх наслідків шляхом застосування засобів і методів службового собаківництва (рятування людей під час проведення аварійно-рятувальних робіт за допомогою спеціально навчених собак);

2) організація та ведення пошуку, своєчасне виявлення та надання першої допомоги постраждалим під час надзвичайних ситуацій техногенного, природного та військового характеру (землетруси, снігові лавини, обвали, зсуви, урагани, бурі тощо);

3) підтримання постійної готовності кінологічних підрозділів для ефективного використання службових собак у розшуку людей, вибухових речовин і пристроїв, тіл загиблих у період ліквідації наслідків аварій, стихійного лиха, терористичних актів та під час інших надзвичайних ситуацій;

4) організація системи навчання та підготовки кінологічних підрозділів до виконання пошукових робіт в умовах надзвичайних ситуацій різного характеру, підвищення професійної підготовки штатних і нештатних кінологів-рятувальників, періодична сертифікація кінологічних розрахунків;

5) здійснення контролю за порядком утримання, збереження та племінного відбору поголів'я собак, дресирування службових собак, проведення профілактичного огляду собак;

6) налагодження, дрібний ремонт засобів захисту та іншого спорядження, технічне обслуговування і ремонт аварійно-рятувальних засобів, техніки та оснащення;

7) співпраця з міжнародними кінологічними громадськими організаціями (Міжнародна організація рятувальних собак – IRO), участь у міжнародних семінарах з питань кінології та навчання із застосуванням спеціально навчених собак тощо.

Організація пошуково-рятувальних робіт працівниками кінологічних підрозділів проводиться в різних умовах надзвичайних ситуацій, основні з яких можна згрупувати наступним чином:

- у завалах зруйнованих будинків і споруд, що утворюються в результаті природних (землетрус, ураган тощо), техногенних (вибухи, раптове руйнування будинків, споруд тощо) надзвичайних ситуацій;

- при катастрофах транспортних засобів (літаки, потяги, кораблі тощо);

- у лавинних виносках, накопиченні землі, каменів, піску від селів і обвалів;

- у природному середовищі (пошук постраждалих і зниклих у лісі, гірській місцевості, прибережних районах тощо);

- на водних об'єктах (рис 3.3.).

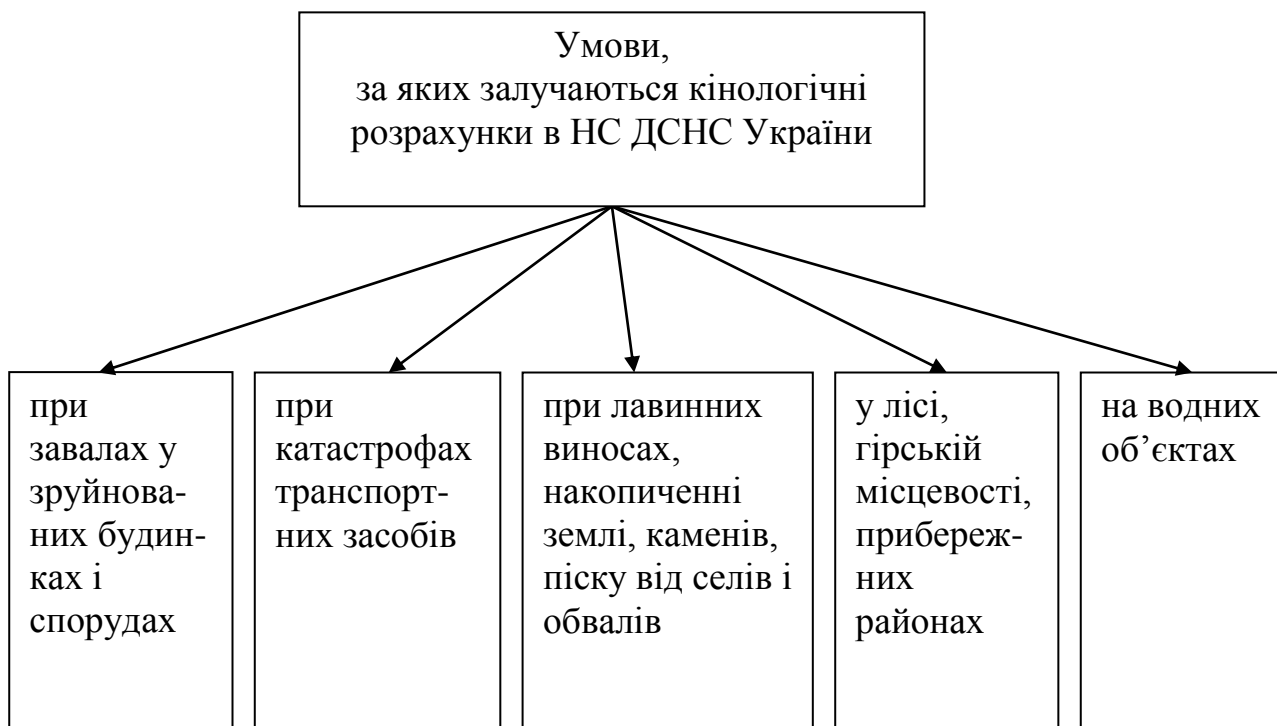

Рис. 3.3. Перелік пошуково-рятувальних робіт, при яких залучаються працівники кінологічних підрозділів ДСНС України

Будь-які умови, за яких залучаються кінологічні підрозділи, мають свою специфічність. Особливо слід відзначити професійну діяльність

кінологів-рятувальників у результаті завалу зруйнованих будинків і споруд, що утворюються внаслідок природних катаклізмів та техногенних НС. Найбільш характерним для таких завалів є накопичення будівельних конструкцій, що обвалилися, їхніх окремих уламків (бетонних, залізобетонних, цегельної кладки і будівельного сміття). Руйнування будинків у випадках НС супроводжується блокуванням людей та їх ураженням. Кількість загиблих на момент руйнування будинків і споруд у середньому складає від 20 до 80 % загальної кількості постраждалих [122].

Внаслідок особливості процесу руйнувань будівель і споруд відносно велика кількість постраждалих у момент вибуху або раптового руйнування (від загальної кількості загиблих за цей час) перебуває у верхньому шарі завалу (причому, в абсолютному вираженні для верхнього шару завалу число загиблих перевищує число живих, що знаходяться в даному шарі завалу). Починаючи з 3-4 доби, постраждалі, які знаходилися під завалами живими, гинуть від переохолодження, спраги та інших причин. Через 7-10 діб шанси знайти живу людину під завалами практично відсутні.

Як правило, близько половини постраждалих під завалами людей не в змозі повідомити про місце свого знаходження через отримані травми та непритомний стан. У першу добу після травмування за відсутності медичної допомоги загибель серед постраждалих може досягати 40 %.

Під час катастроф великих транспортних засобів (літаки, потяги, кораблі) постраждалі можуть знаходитися усередині цих засобів або ззовні, на прилеглий місцевості. Умови пошуку постраждалих усередині ускладнюються тим, що транспортні засоби зазвичай мають деформований, покручений вид з розломами.

Структура снігового шару лавинного виносу під впливом температури чи інших факторів постійно змінюється. Лавинний сніг під час швидкого сходження та різкого зупинення перекристалізовується. Одночасно відбувається змерзання снігу. Людина в лавинному виносі, якщо в неї

дихальні шляхи не забиті снігом, може прожити декілька годин в залежності від характеру отриманих травм, стану снігу й інших факторів.

У разі сходження селів і при обвалах утворюється специфічна структура шару, що складається з уламків дерев, знесених будівель, каменів, землі тощо. Вжити в цих умовах майже неможливо.

Під час пошуку людей у природному середовищі (лісі, гірській місцевості, прибережних районах) ускладнення для кінологічного розрахунку виникають через несприятливі метеорологічні умови.

На водних об'єктах пошук постраждалих відбувається з плавзасобу (човна, катера, плоту), також можна безпосередньо пливати на поверхні води або бігти по мілководдю. Тривалість виживання у воді мінімальна [160].

Перерахуємо резонансні надзвичайні події, в яких брали участь кінологічні підрозділи ДСНС України:

- пошук людини в лісі – с. Сокирне Черкаського району Черкаської обл. (2007 р.);
- пошук людей під завалами внаслідок вибуху газу та руйнування житлового будинку в м. Дніпропетровськ (2007 р.);
- пошук людей на місці падіння літака – смт. Вишневе Київської області (2007 р.);
- пошук людей під завалами внаслідок вибуху газових балонів та руйнування житлового будинку в м. Євпаторія (2008 р.);
- пошук людини на льоду с. Коробівка Золотоніського району Черкаської області (2008 р.);
- пошук людей у лісі м. Житомир (2009 р.);
- пошук потерпілих під час підтоплення – Красноперекопський район АР Крим (2009 р.);
- пошук людей під завалами внаслідок вибуху газового балону та руйнування будинку в м. Луганськ (2010 р.);
- пошук людей у лісі п. Козин Обухівського району Київської області

(2010 р.);

- пошук дитини в лісі с. Жеребкове Ананьївського району Одеської області (2010 р.);

- пошук людей у лісі м. Київ (2010 р.);

- пошук людей у лісі с. Опушки Сімферопольського району АР Крим (2011 р.);

- пошук підлітка в лісі с. Кропивник Дрогобицького району Львівської області (2011 р.);

- пошук людини, яка пропала безвісти, м. Самбір Львівської області (2011 р.);

- пошук людини в лісі с. Лішня Дрогобицького району Львівської області (2011 р.);

- пошуково-рятувальні роботи у гірській місцевості (Ангарський перевал у 2011 р.);

- пошук дитини в лісі Смілянський район Черкаської області (2012 р.);

- пошуково-рятувальні роботи у гірській місцевості (Ангарський перевал у 2012 р.);

- пошук підлітка в лісі Старосамбірський район Львівської області (2012 р.);

- пошук людини в лісі м. Вишгород Київської області (2012 р.) та інші.

Таким чином, за результатами резонансних НС, на які виїжджали кінологічні підрозділи ДСНС України у 2007 – 2012 роках, виявлено, що найбільший обсяг робіт із пошуку та порятунку постраждалих припадає в природному середовищі (лісі) та на техногенні завали, які утворюються при руйнуванні будинків і споруд.

3.1.2. Джерела комплектування та плинність кадрів серед рятувальників кінологічної служби ДСНС України.

Основними критеріями щодо комплектування посад працівників

кінологічної служби ДСНС України є кваліфікаційні вимоги, визначені у Довіднику кваліфікаційних характеристик професій працівників МНС України [121]:

- повна загальна середня освіта та професійне навчання з отриманням освітньо-кваліфікаційного рівня «кваліфікований робітник» за відповідною робочою професією, або підготовка безпосередньо в оперативно-рятувальній службі;

- професійно-технічна освіта;
- підвищення кваліфікації.

Особисті вимоги до кінолога-рятувальника ДСНС України:

1) придатність за станом здоров'я:

- відсутність нервових та психічних захворювань;
- відсутність захворювання органів зору та слуху;
- відсутність серцево-судинних захворювань;
- висока фізична витривалість (робота відбувається переважно на свіжому повітрі, у будь-яку погоду та з активним переміщенням);

2) дозвіл на роботу з собаками.

Аналіз плинності кадрів серед кінологів-рятувальників ДСНС України за 2007 – 2012 роки представлено в табл. 3.2.

На думку експертів, серед основних причин звільнення або переведення в інші підрозділи кінологів-рятувальників ДСНС України є:

- невідповідність початкових уявлень про службу в рятувальних кінологічних підрозділах з реаліями самої служби;
- обмежена можливість кар'єрних перспектив;
- конфліктність або непорозуміння (з керівництвом, членами колективу та у сім'ї);
- брак часу для самонавчання, відпочинку, сім'ї через роботу;
- відсутність житла та побутових умов для здійснення професійної діяльності тощо.

**Узагальнена інформація про рух кадрів із числа працівників
кінологічних підрозділів ДСНС України за 2007 – 2012 роки**

№	Кінологічне відділення в складі	Кількість звільнених або переведених в інші підрозділи
1	1 СРЦШР (м. Київ)	0
2	2 СРЦШР (м. Ромни)	5
3	3 СРЦШР (м. Дрогобич)	4
4	База зберігання, ремонту техніки та аварійно-рятувальних робіт ГУ ДСНС в Одеській обл.	0
5	ДП “Мобільний рятувальний центр ДСНС” м. П’ятихатки	0
6	АРЗ СП ГУ ДСНС АР Крим с. Мазанка*	5
7	АРЗ СП Управління ДСНС у Вінницькій обл.	2
8	АРЗ СП У ДСНС у Закарпатській обл.	3
9	АРЗ СП У ДСНС в Кіровоградській обл.	1
10	ЧПБ ім. Героїв Чорнобиля НУЦЗУ	5
	ВСЬОГО	25

* Згідно із Законом України від 15.04.2014 № 4473-1 «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» діяльність АРЗ СП ГУ ДСНС України в АР Крим тимчасово припинено.

Таким чином, виходячи із наведених даних, можна стверджувати, що існує нагальна потреба у розробці програм привабливості рятувальної кінологічної служби. Як конкретні кроки, можна запропонувати заходи, пов'язані з плануванням кар'єри кінолога-рятувальника, і низку процедур, які допоможуть підняти його авторитет у ДСНС України.

3.1.3. Напруженість праці кінологів-рятувальників ДСНС України.

До найбільш важливих загальних особливостей професійної діяльності кінологів-рятувальників віднесемо такі: ситуація невизначеності завдання; недостовірна інформація або повна відсутність її при проведенні оперативних дій; незвичність і важкість просторового орієнтування у

незнайомій місцевості з обмеженою видимістю та прохідністю; інтенсивний темп роботи зважаючи на брак часу; постійне нервово-психічне напруження через несприятливі погодні та санітарно-гігієнічні умови, відсутність належних умов праці та відпочинку; дискомфортний стан через перебування в засобах індивідуального захисту дихання та тіла; постійна загроза життю і здоров'ю; можливість виникнення панічних настроїв внаслідок впливу негативних факторів життєдіяльності (зіткнення з трупами та фрагментами людських тіл, жахливі реалії – зруйновані будівлі, літаки тощо); перевага фізичної праці, надмірна рухова активність швидко-силового типу.

Щоденні умови діяльності, в яких доводиться працювати кінологам-рятувальникам, характеризуються сильними психотравмуючими факторами. Нами було проведено опитування експертів, націлене на виділення та ранжування всіх негативних стрес-факторів, які пов'язані з виконанням професійних завдань. Результати опитування представлені в таблиці 3.3.

У ході опитування деякими експертами відмічені нетипові професійні завдання кінологів-рятувальників. Одними із найбільш поширених є пошук зниклих людей у місцевості або пошук вибухівки та інших небезпечних речовин (такі професійні завдання притаманні кінологічній службі МВС України).

Оскільки професійна діяльність кінологів-рятувальників пов'язана з несприятливими умовами праці (особливо при завалах зруйнованих будинків і споруд та катастроф транспортних засобів), то наприкінці виконання фактично кожного з завдань за призначенням у практично здорових людей формуються реакції, що характерні для патологічного функціонального стану організму. Опишемо фрагмент, записаний нами, за участю рятувальника кінологічного підрозділу в пошуково-рятувальній операції постраждалих внаслідок вибуху газу та зруйнування будинку: «У перші часи після прибуття я разом з собакою шукав постраждалих під завалами. Важко це описати... Незважаючи на застосування індивідуальних засобів захисту органів дихання

і тіла, вдихав пил, цементну крихту, частинки будівельного сміття та дим від пожежі. Усі ці «аромати» викликали кашель, нудоту та головний біль. Мені знадобилося багато часу відійти від цього».

Таблиця 3.3

**Основні стрес-фактори професійної діяльності
кінологів-рятувальників ДСНС України**

Ранг	%	Стрес-фактори
1	19,38	Потрапляння під завали кінолога-рятувальника або собаки (утворюються щілини під уламками будівельних конструкцій, технологічного обладнання, комунально-енергетичних пристроїв, меблів тощо на які легко наткнутися або провалитися)
2	17,16	Пошуково-рятувальні роботи у складних погодних умовах
3	14,29	Збій у роботі собаки або її ушкодження чи травмування.
4	11,44	Надання першої долікарської допомоги постраждалим (крик та плач постраждалих, страх зробити неправильні дії, вигляд пошкоджених тіл і крові)
5	11,00	Вилучення та знаходження трупів (внаслідок особливостей процесу руйнування будівель і споруд у верхньому шарі завалу число загиблих переважає над кількістю живих; зіткнення з роздавленими та понівеченими людськими тілами або їх фрагментами)
6	10,31	Підготовка до сертифікації кінологічного розрахунку
7	8,87	Необхідність прийняття рішення в умовах дефіциту інформації (в умовах підвищеної відповідальності наслідки ухваленого рішення негативно діють на психіку)
8	7,55	Здійснення моніторингу навколишнього середовища в місцях, небезпечних для життя

Внаслідок відсутності відпочинку, а також можливості переключитися – змінити обстановку, стресові ситуації мають затяжний характер та призводять до зривів. Із часом гострі та хронічні перенапруження організму здатні переходити в захворювання. Серед ймовірних захворювань рятувальників кінологічних підрозділів є гострі респіраторні захворювання, захворювання органів дихання, онкологічні та психічні захворювання, серцево-судинні захворювання, хвороби кістково-м'язової системи.

У структурі професійних хвороб кінологів-рятувальників, на думку

експертів, провідне місце займають хвороби кістково-м'язової системи та травми м'язів та суглобів. Більшість робочого часу працівники кінологічної служби проводять у постійній динаміці за різних погодних умов. Тривалий рух призводить до деформації суглобів та виникнення артриту та артрозу. Під дією стрес-факторів можуть виникати хвороби серцево-судинної системи.

Таким чином, все вищенаведене зайвий раз свідчить про те, що діяльність кінологів-рятувальників є надзвичайно екстремальною та несе в собі пряму загрозу для життя та здоров'я суб'єкта діяльності.

3.2. Психологічний зміст професійних завдань кінологів-рятувальників ДСНС України

Виділяються основні етапи професійної діяльності кінологів-рятувальників: прийом чергування (добового або щоденного), отримання повідомлення, оповіщення, дії по тривозі, оперативні дії, завершення пошуково-рятувальних робіт.

При надходженні сигналу «Збір» алгоритм дій кінолога-рятувальника має визначену структуру. Черговий по частині, отримуючи сповіщення про виклик, дає сигнал тривоги. Кінологічний розрахунок у спеціальній екіпіровці, із засобами захисту та у спорядженні направляється транспортом на місце виклику. Кількість кінологічних розрахунків, які залучаються до проведення пошуково-рятувальних робіт, залежить від складності, ймовірного обсягу, часу проведення пошукових робіт та площі пошуку. Пошуково-рятувальні підрозділи мають прибути на місце виклику в призначений район своєчасно, в повному складі та готовими до виконання завдання. При неможливості доставки кінологічних розрахунків до місця проведення пошукових робіт їх доставляють якнайближче до цього місця. Далі вони пересуваються пішки.

Оперативні дії починаються з моменту прибуття підрозділу на місце пошуку. Кінологи-рятувальники ДСНС України повинні володіти наступною інформацією:

- оперативною обстановкою в районі ведення пошуково-рятувальних робіт;
- межами зони можливого знаходження постраждалих;
- можливостями собак у даній обстановці;
- тактикою використання собак;
- необхідними заходами безпеки і порядку взаємодії з рятувальниками.

При необхідності перед початком робіт проводиться розвідка зони пошуку. Розвідувальна група кінологів-рятувальників із собаками встановлює межі району пошуково-рятувальних робіт, приблизне місце знаходження постраждалих та більш зручні шляхи підходу рятувальних груп і транспорту.

Під час проведення пошукових робіт місця, які собаки «визначають» як місця можливого знаходження постраждалих, кінологи-рятувальники помічають прапорцями або світловими маячками. Після завершення пошуку на ділянці кінологи-рятувальники показують відмічені місця керівнику проведення пошуково-рятувальних робіт і помічають ці місця на схемі зони пошукових робіт.

Для раціональної організації оперативних дій кінологи-рятувальники беруть участь у розробці плану ведення пошуково-рятувальних робіт із використанням собак. У плані описується:

- площа обстежуваної території (на ній виділяються зони «А» і «Б» (зона «А» - місце найбільш ймовірного знаходження потерпілих, зона «Б» - місце, в якому ймовірність знаходження потерпілих значно менше, ніж у зоні «А»);
- складність рельєфу місцевості;
- складність зруйнованих будівель та місця можливого знаходження

людей;

- метеорологічні умови;

- фактори, що ускладнюють роботу собак (пожежі, задимленість, наявність їдких, подразнюючих речовин, пилу тощо);

- кількість пошукових собак і особливості роботи кожної з них: час роботи і відпочинок собаки, ширина смуги, обшуку; наявні сили та засоби пошуково-рятувальних груп, умови зв'язку і взаємодія між ними.

Кожному кінологічному розрахунку визначається ділянка для пошуку постраждалих. На підставі затвердженого плану кінологи-рятувальники повинні знати межі своєї ділянки, послідовність пророблення ділянок пошуку, оперативну обстановку в районі пошуку, сигнали зв'язку із керівником. При пошуку в лісовій місцевості кінологічні розрахунки повинні бути оснащені засобами зв'язку, картою, компасом, ракетницею, GPS – навігатором, телефоном супутникового зв'язку.

На місці виниклої події кінолог-рятувальник повинен зорієнтуватися та чітко уявити як оперативну обстановку в районі ведення пошуково-рятувальних робіт, так і можливості собаки в цій обстановці. Рятувальник кінологічної служби повинен підтримувати контакт з собакою та грамотно поєднувати прийоми керування нею з максимальним проявом ініціативності та з метою виключення хаотичності в пошуку.

Після завершення пошуково-рятувальних робіт кінологічні розрахунки повертаються до місця дислокації підрозділу, готують звіт про хід виконання пошуково-рятувальних робіт і проведені заходи, аналізують власні дії.

На основі нормативно-правових документів щодо організації професійної діяльності кінологів-рятувальників ДСНС України визначимо основні їх етапи діяльності, професійні завдання та проаналізуємо їх психологічний зміст (таблиця 3.4)

Таблиця 3.4

Основні професійні завдання кінологів-рятувальників та їхній психологічний зміст під час виконання оперативних дій

Етап діяльності	Професійні завдання	Психологічний зміст завдань
1	2	3
I. Прийом чергування (добове/щоденне)	1. Знання оперативної обстановки за останню добу	1. Прийняти інформацію, осмислити, логічно переробити (зіставити, класифікувати) отриману інформацію
II. Отримання повідомлення	1. Уточнення інформації про подію (НС)	1. Створити установку на миттєве вибіркоче уточнення необхідної інформації
	2. Збір додаткової інформації у необхідному обсязі	2. Створити установку на миттєве вибіркоче відтворення необхідної інформації
III. Оповіщення, дії за тривою	1. Отримання сигналу «ЗБІР»	1. Мати добру координацію рухів, зорово-моторну координацію, здатність до виконання швидких м'язових рухів
	2. Отримання пошуково-рятувального обладнання та спорядження	2. Правильно визначити потрібне спорядження та його кількість, враховуючи специфіку НС
	3. Підготовка собаки	3. Встановити контакт із собакою, підготувати її до роботи.
	4. Виїзд до місця виникнення події (НС)	4. Сконструювати в уяві спосіб можливих дій щодо пошуково-рятувальних дій, логічно переробити отриману інформацію
IV. Оперативні дії	1. Прибуття до місця виникнення події (НС) транспортом	1. Побудувати в уяві спосіб дій щодо можливих підходів (під'їздів), посадок (спуску), підйомів до місця виникнення надзвичайної ситуації
	2. Проведення розвідки зони пошуку (при необхідності)	2. Мати розвинену просторову орієнтацію на місцевості

Продовж. табл. 3.4

1	2	3
---	---	---

	3. Складання плану ведення пошуково-рятувальних робіт із залученням собак	3. Вміти користуватися оперативними планами, картами місцевості, технічними пристроями (засобами зв'язку, компасом, ракетницею, GPS-навігатором)
	4. Ведення пошуково-рятувальних робіт	4.1. Мати розвинену просторову уяву 4.2. Брати на себе відповідальність у складних ситуаціях 4.3. Прогнозувати зовнішні фактори, а також метеорологічні умови 4.4. Здійснити послідовність розумових операцій для реалізації готового алгоритму дій 4.5. Будувати просторовий образ пошуку (залежно від умов) 4.6. Прогнозувати зміни ситуації (її просторово-тимчасовий образ) 4.7. Приймати рішення під час виникнення непередбачуваної ситуації
	5. Надання долікарської допомоги (при необхідності)	5.1. Чітко та лаконічно передавати команди та інформацію, впевнено розмовляти з постраждалими 5.2. Зберігати самовладання, зібраність 5.3. Проявляти почуття емпатії до постраждалих 5.4. Проявляти рішучість, сміливість, витримку, ініціативність
V. Завершення пошуково-рятувальних робіт	1. Повернення кінологічного розрахунку до місця дислокації підрозділу	1. Сконструювати в уяві спосіб можливих дій щодо переміщення до місця дислокації, логічно переробити отриману інформацію
	2. Ветеринарний огляд собаки	2. За відпрацьованим алгоритмом послідовно здійснити розумові операції
	3. Звіт про хід виконання пошуково-рятувальних робіт	3.1. Відтворити в логічній і образній пам'яті інформацію про хід виконання пошуково-рятувальних робіт та окремих їхніх етапів

Продовж. табл. 3.4

1	2	3
		3.2. Чітко та лаконічно доповісти про ухвалені рішення і вжиті заходи під час проведення пошуково-рятувальних робіт
	4. Аналіз дій та окремих етапів пошуково-рятувальних робіт	4. Дати логічну оцінку власним діям та оцінити роботу собаки, класифікувати отриману інформацію

Висновки до розділу

У третьому розділі монографії розкрито особливості професійної діяльності кінологів-рятувальників ДСНС України.

1. Проведений аналіз сучасного нормативно-правового регулювання діяльності рятувальників кінологічної служби показав найбільш вразливі місця функціонального призначення цих працівників.

2. Пошуково-рятувальні роботи кінологічних розрахунків відбуваються в екстремальних умовах.

Кінологічні розрахунки залучають до пошуково-рятувальних робіт за таких умов: у завалах зруйнованих будинків і споруд; при катастрофах транспортних засобів; у лавинних виносах, накопиченні землі, каменів, піску від селів і обвалів; у природному середовищі; на водних об'єктах.

Ефективність виконання завдання залежить від професіоналізму кінолога-рятувальника, майстерності собаки, а також від рівня їх взаємодії.

Професійна діяльність кінологів-рятувальників здійснюється шляхом системи навчання та підготовки собак до пошуково-рятувальних робіт.

На основі виділених етапів професійної діяльності кінологічних підрозділів нами визначено основні їхні професійні завдання та проаналізовано їх психологічний зміст.

3. Сильнодіючими травмуючими факторами, що впливають на психіку кінологів-рятувальників, є наступні ситуації професійної діяльності:

попадання під завали; пошуково-рятувальні роботи у складних погодних умовах; збій у роботі собаки або отримання нею пошкодження, травми; надання першої долікарської допомоги постраждалим; вилучення та знаходження трупів; підготовка до сертифікації кінологічного розрахунку; необхідність ухвалення рішення в умовах дефіциту інформації; здійснення моніторингу навколишнього середовища в місцях небезпечних для життя.

4. Професійна діяльність екстремального характеру висуває жорсткі вимоги до кінолога-рятувальника ДСНС України. Така професійна діяльність передбачає набір професійно важливих якостей, що дозволяє забезпечувати відповідальність, оскільки від неправильного рішення залежить життя і здоров'я інших людей.

5. Виходячи з того, що професіограма – це обов'язкова умова наукової організації професійної орієнтації, яка служить основою для вибору методів, порядку та послідовності проведення професійно-психологічного відбору, проблема професіографічного опису діяльності кінологів-рятувальників є дуже актуальною як в теоретичному, так і в науково-практичному плані та вимагає досконалого і всебічного емпіричного розв'язання в межах спеціальності 19.00.09 – «Психологія діяльності в особливих умовах».

РОЗДІЛ 4

ПСИХОЛОГІЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ РЯТУВАЛЬНИКІВ КІНОЛОГІЧНОЇ СЛУЖБИ ДСНС УКРАЇНИ

4.1. Особливості професійної мотивації кінологів-рятувальників ДСНС України

Професійна придатність до професії кінолог-рятувальник визначається низкою особистісних властивостей і перш за все характером мотиваційної сфери – змістом мотивів, їх спрямованістю та ступенем активності. Перевірка мотиваційної складової особистості до відповідності існуючим вимогам майбутньої спеціальності є важливим етапом відбору кандидатів до кінологічної служби. Це найголовніша умова, яку висуває професія до фахівця. Від мотиваційних чинників залежить індивідуальна ефективність діяльності. Мотивація може компенсувати деякі недоліки на рівні розвитку низки професійно важливих якостей і в організації службової діяльності, але слабку мотивацію практично неможливо будь-чим замінити.

Вибір професії ґрунтується на потребах людини. Люди, які обирають професію кінолог-рятувальник, з дитинства люблять собак, мають великий досвід взаємодії з ними, але головне те, що вони активно цікавляться тематикою піклування, годування, дресирування собак. На думку віце-президента Міжнародної організації кінологів-рятувальників IRO Детлефа Кюна, «працювати кінологами можуть лише самовіддані люди, свого роду фанати цієї справи, для яких не існує байдужості» [179].

У роботі з чотирилапим другом на перший план виходить безмежна любов до тварини та вміння працювати в парі з вихованцем. Крім того, для рятувальника кінологічної служби дуже важливо навчитися розуміти те, що собака хоче повідомити. Кінолог-рятувальник і тварина створюють спаяну пару – кінологічний розрахунок. Взаємодія між ними

налагоджена до довершеності: розуміють один одного з півслова, з півпогляду.

Професіоналізм кінолога – це не стільки результат навчання, скільки наслідок способу життя, пов'язаного з постійною взаємодією із тваринами. Слід відмітити, що рятувальна діяльність теж є провідною. Прагнення першим приходити на допомогу пояснює не лише альтруїстичні нахили, але й життєву позицію особистості кінолога-рятувальника.

Ось чому нам потрібно виявити основні мотиви, які спонукають людину вибирати службу в кінологічних підрозділах та визначити основні професійно важливі якості кінологів-рятувальників, які обумовлюють рівень виконання ними основних професійних завдань.

Початковим етапом дослідження стало проведення опитування працівників кінологічної служби з метою визначення основних мотивів їх вступу на службу до ДСНС України.

Вивчення професійної мотивації кінологів-рятувальників проводилося нами в два етапи:

1) вивчення та аналіз мотивів обрання професії [37; 146; 156] (мотиви вступу на службу до кінологічних підрозділів ДСНС України) дозволило побудувати ієрархію домінуючих мотивів та визначити структури об'єктивних та суб'єктивних факторів, які обумовили вибір особистістю даної професії;

2) побудова мотиваційного профілю кінолога-рятувальника;

З метою визначення мотивів вступу на службу в кінологічні підрозділи ДСНС України (див. табл. 4.1.) нами було проведено анкетування. Зокрема, серед представлених мотивів особлива увага приділялася визначенню таких, що спонукали кінологів-рятувальників обрати саме цю професію.

Отримані під час дослідження результати дозволили констатувати існування певних розходжень у ступені виразності професійних мотивів у виділених нами групах кінологів-рятувальників.

**Ієрархічна структура мотивів обрання професії
кінолог-рятувальник ДСНС України**

Мотиви обрання професії	1-а група		2-а група		φ
	(%)	Ранг	(%)	Ранг	
Сімейна традиція	6,69	9	5,81	8	0,47
Прагнення до роботи, пов'язаної з наданням допомоги іншим людям	16,11	1	16,00	2	0,04
Прагнення до морального задоволення від роботи	10,33	5	17,81	1	2,67*
Прагнення до ризику, небезпеки, можливості проявити себе	10,64	4	12,00	4	0,54
Прагнення «себе перебороти», змінити характер, стати впевненішим	8,81	6	9,45	5	0,31
Змістовний інтерес до роботи в рятувальних підрозділах	12,77	3	13,82	3	0,36
Можливість мати стабільний зарібок	14,59	2	8,73	6	2,26*
Випадковий збіг обставин	4,26	10	3,64	10	0,44
Невдоволення колишньою роботою	8,51	7	5,09	9	1,67*
Приклад друзів і знайомих, що працюють у кінологічних підрозділах ДСНС України	7,29	8	7,64	7	0,15
*p ≤ 0,05					

Перші достовірні розходження були відмічені стосовно частотності вибору за мотивом «прагнення до морального задоволення від роботи». Якщо для 1-ї групи даний мотив є неактуальним і оцінюється середніми показниками (10,33 %), то для респондентів 2-ї групи мотив «прагнення до морального задоволення від роботи» має перевагу над іншими мотивами (17,81 %). Це можна пояснити тим, що більшість початківців кінологів-

рятувальників знаходяться на шляху професійного становлення. Вироблені в суспільстві загальноприйняті тенденції вони сприймають за власні принципи.

Аналогічна тенденція спостерігається стосовно виразності мотиву «можливість мати стабільний заробіток». Для 1-ї групи питання матеріального забезпечення має переважне значення (14,59 %), оскільки багато співробітників мають сім'ї і є їх годувальниками. Для 2-ї групи такий мотив не надто вагомий, і цьому є пояснення. Серед початківців в основному молоді люди, для яких професія уявляється як романтичне захоплення.

Мотив «невдоволення колишньою роботою» як у 1-ї (8,51 %), так і у 2-ї (5,09 %) групах не представляє особливої значущості, але має певні розбіжності в підсумкових результатах.

Варто зазначити, що за іншими професійними мотивами значних розходжень між 1-ю та 2-ю групою не виявлено. Крім того, мотиви «змістовний інтерес до роботи в рятувальних підрозділах» і «прагнення до ризику, небезпеки, можливості проявити себе» як у 1-й, так і в 2-й групах за рангом співпали та розглядаються в межах однієї похибки.

Подальший аналіз рангової структури виразності мотивів обрання працівниками кінологічних підрозділів своєї професії дозволив у кожній групі виділити домінантні мотиви. За допомогою побудови ієрархії цих мотивів можна визначити мотиви, які мають провідне значення та найбільше впливають на вибір професійної діяльності кінологів-рятувальників.

Проведений аналіз загальної середньо-групової тенденції виразності мотивів вступу на службу до кінологічних підрозділів має такий вигляд. У 1-й групі кінологів-рятувальників (досвідчені) відзначається наступна п'ятірка професійних мотивів (рис. 4.1). У 2-й групі працівників кінологічної служби (початківців) визначений наступний перелік професійних мотивів (рис. 4.2).

Надалі результати дозволяють виявити, що чотири з п'яти домінуючих мотивів обрання роботи в кінологічних підрозділах у респондентів 1-ї та 2-ї групи є майже ідентичними (рис. 4.3.).

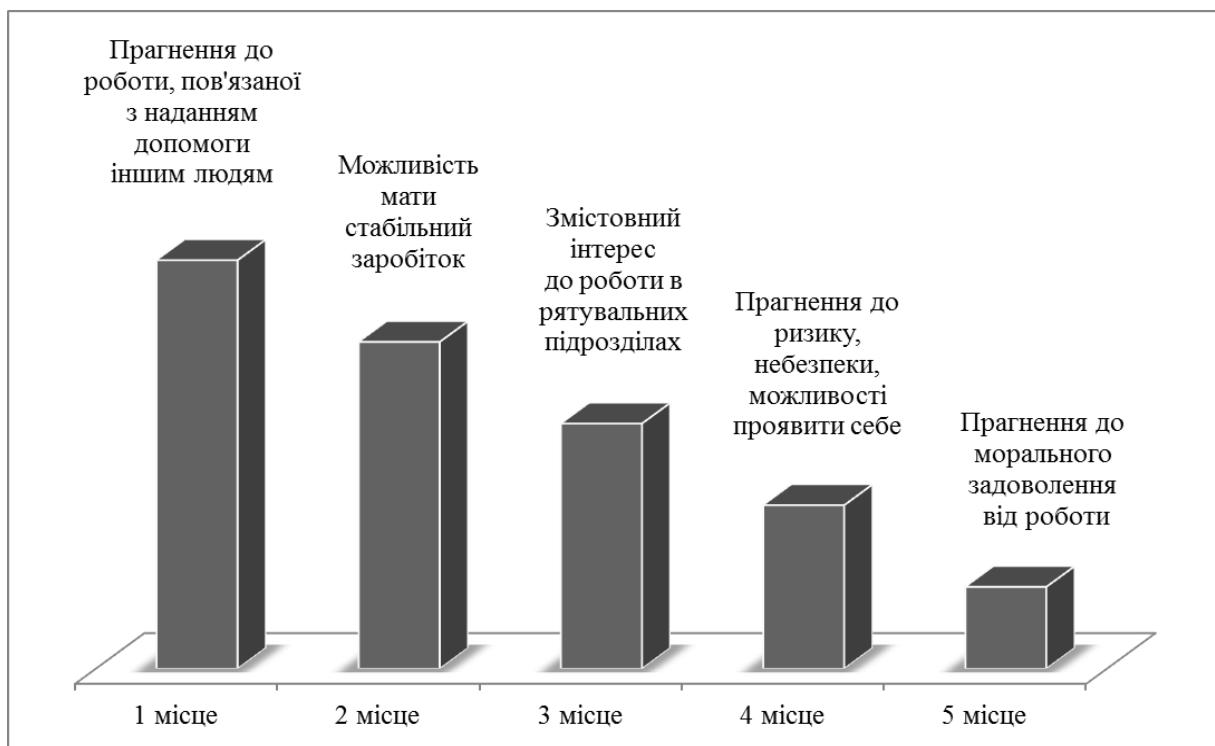

Рис. 4.1. Ієрархія мотивів обрання професії у кінологів-рятувальників 1-ої групи

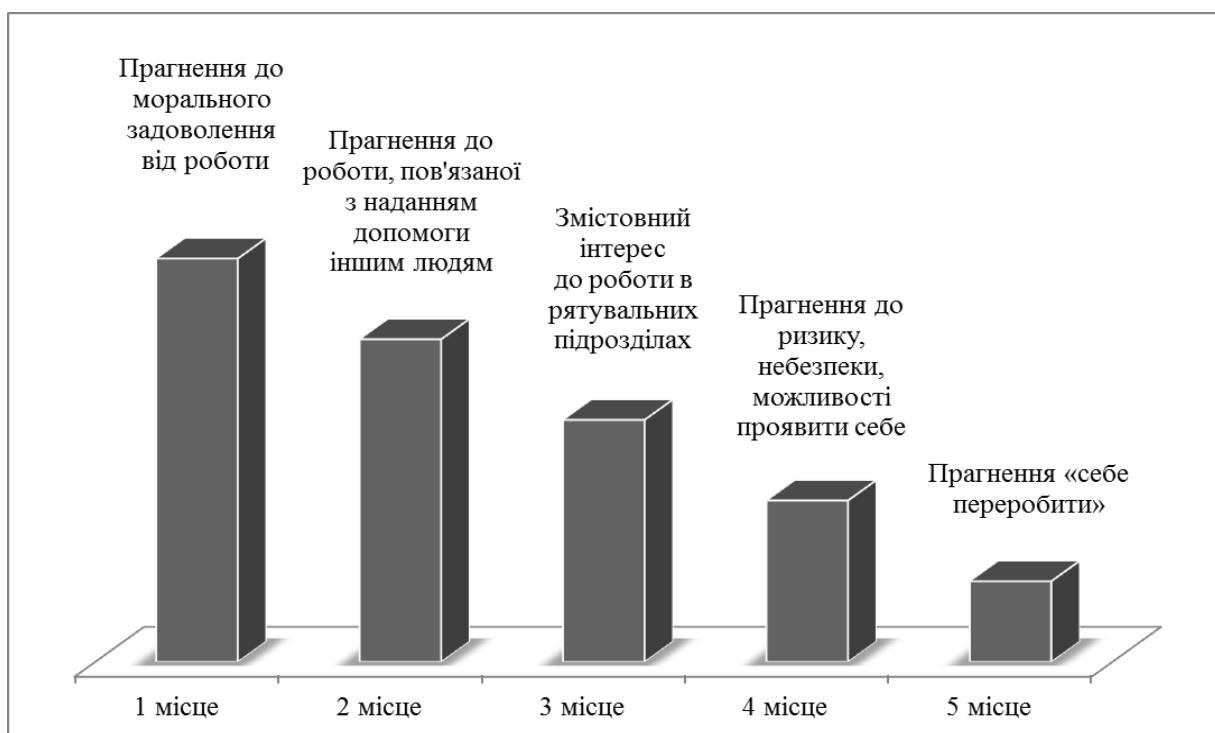

Рис. 4.2. Ієрархія мотивів обрання професії у кінологів-рятувальників 2-ої групи

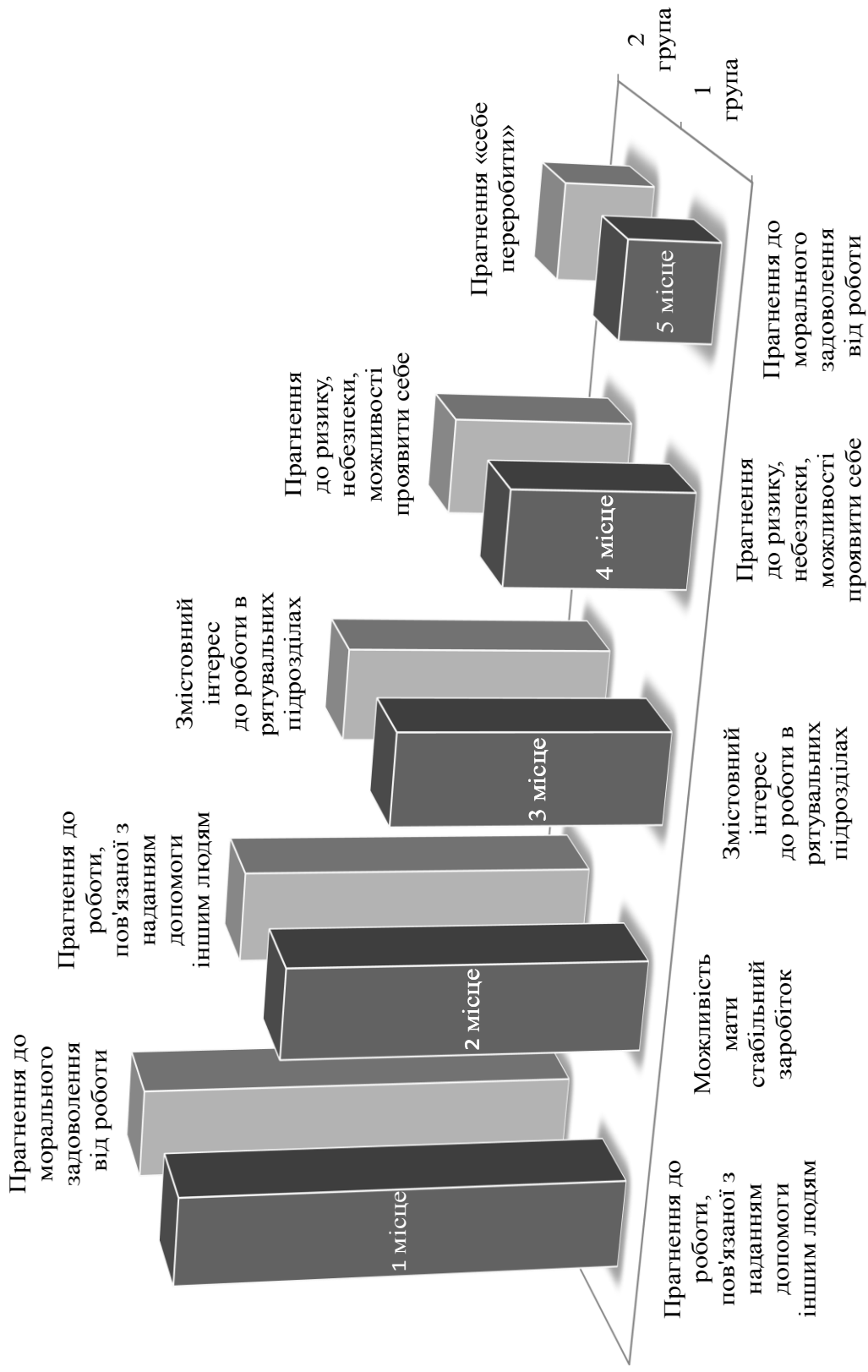

Рис. 4.3. Порівняльна ієрархія мотивів обрання професії у кінологів-рятувальників 1-ю та 2-ю групами

Виняток складає пара «можливість мати стабільний заробіток» (зазначена в 1-й групі досліджених) – «прагнення «себе перебороти», змінити характер, стати впевненішим» (відмічається в 2-й групі учасників експерименту).

Наступним етапом дослідження стало визначення змістовної структури мотивації. Вибір мотиваційної структури заснований на ієрархічній моделі класифікації потреб А. Маслоу [110], в межах якої групи потреб упорядковані в ціннісній ієрархії відповідно до їхньої ролі в розвитку особистості. А. Маслоу розглядає потреби від нижчого класу до вищих:

1) фізіологічні потреби (голод, спрага, дихання, сексуальність, сон та інші потреби організму);

2) потреби в безпеці (відчувати себе захищеним, позбавитися від страху та невдач);

3) потреба в соціальних зв'язках (любові, приналежності, спілкуванні тощо);

4) потреба самоповаги (досягненні, визнанні, схваленні, компетентності);

5) пізнавальні потреби (знати, уміти, розуміти, досліджувати);

6) естетичні потреби (гармонія, порядок, краса);

7) потреба в самоактуалізації (реалізація власних цілей, можливостей, самовдосконалення себе як особистості, потреба в розумінні цінностей і сенсу життя) (рис. 4.4.).

Потреби вибудовано в ієрархічну піраміду, на вершині якої перебуває потреба в самоактуалізації. Вона вказує бажання людини до саморозвитку, особистісного зростання та самовдосконалення.

Мотиваційну сферу особистості В.Е. Мільман розглядає як перелік або ієрархію реалізованих фахівцем діяльностей, їх мотивів і умов, цілей і засобів [113; 114]. Автор виділяє споживчу тенденцію, до якої відносить задоволення

потреб життєзабезпечення та самозбереження, одержання необхідних умов комфорту та гарантій безпеки, статусу та впливу).

Рис. 4.4. Піраміда потреб за А. Маслоу

Продуктивна мотивація, за В.Е. Мільманом, визначає потенціал до активної життєвої позиції, творчості та розвитку особистості. Продуктивний тип мотивації є цілковито усвідомленим, він забезпечує формування суспільно важливих матеріальних і духовних цінностей.

Споживчий тип мотивації спрямований на підтримку життєдіяльності особистості та є похідним від природних потреб.

Вивчення зазначених типів мотивації дозволило отримати низку результатів, які подано в таблиці 4.2.

Наведені в таблиці 4.2. дані дозволили констатувати існування низки достовірних розбіжностей у виразності основних мотивів поміж групи досліджуваних кінологів-рятувальників, які мають певні відмінності, що пов'язані з досвідом професійної діяльності. Так перші достовірні

розходження були відзначені стосовно виразності такого мотиву, як «комфорт», що належить до споживчої тенденції. У 2-й групі досліджуваних у порівнянні з 1-ю групою переважає саме цей мотив. Результати в даному випадку є достовірними на рівні $p \leq 0,05$. Можна припустити, що досліджувані 2-ї групи більше потребують комфортного існування та безпечної життєдіяльності.

Таблиця 4.2

Домінуючі мотиви кінологів-рятувальників ДСНС України

Мотиви		1-а група (M ± m)	2-а група (M ± m)	t (1,2)
Споживча тенденція	Підтримка життєзабезпечення (Ж)	12,6±3,2	15,5±1,93	1,68
	Комфорт (К)	14,0±2,28	17,0±0,71	2,81*
	Соціальний статус (С)	18,2±5,11	20,25±3,11	0,74
	Спілкування (О)	19,4±4,22	22,0±0,71	1,35
Продуктивна тенденція	Загальна активність (Д)	13,8±4,26	16,75±2,28	1,33
	Творча активність (ДР)	20,6±4,18	19,75±2,05	0,4
	Суспільна корисність (ОД)	14,4±3,77	20,25±2,68	2,59*
* $p \leq 0,05$				

Подібні значущі відмінності зафіксовано у виразності і такого мотиву, як «суспільна корисність». Такий мотив вважається достовірно вищим у початківців кінологів-рятувальників, ніж досвідчених колег. На нашу думку, такі відмінності пов'язані з тим, що:

- 1) досвідчені працівники десь недооцінюють важливість власної роботи;
- 2) початківці схильні ідеалізувати обрану професійну діяльність.

Як у 1-ї, так і у 2-ї групах відмічається сумарна перевага мотивів споживчої тенденції над продуктивною тенденцією.

Після визначення спрямованості були побудовані мотиваційні профілі. Середні показники за сумою балів за кожною шкалою дозволили побудувати мотиваційні профілі за двома групами (рис. 4.5.).

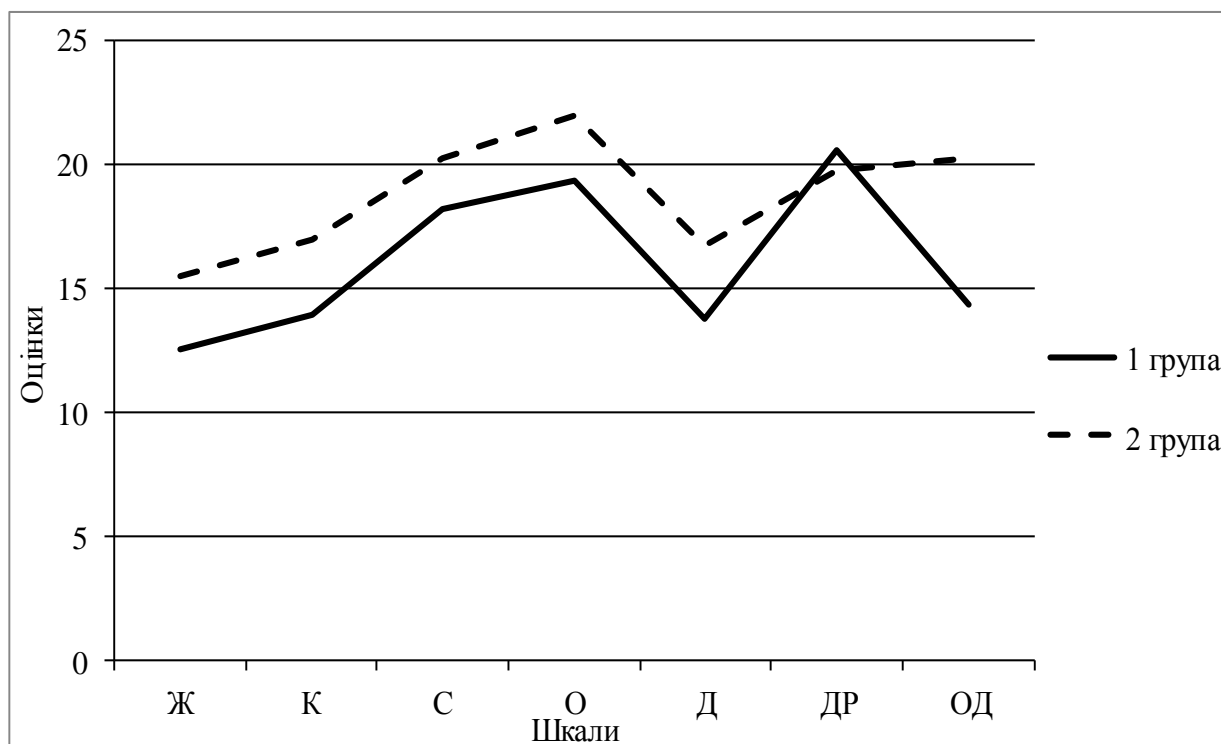

Рис. 4.5. Усереднені мотиваційні профілі кінологів-рятувальників ДСНС України

Аналіз середньостатистичних показників 1-ї групи дозволив встановити «прогресивний» тип мотиваційного профілю. Такий профіль характеризується загальним перевищенням розвиваючих мотивів у досвідчених кінологів-рятувальників (Д, ДР, ОД) над загальним рівнем мотивів підтримки (Ж, К, С) та виражається на графіку підвищеною профільною лінією зліва направо.

Аналіз середньостатистичних показників 2-ї групи також свідчить про «прогресивний» тип мотиваційного профілю: сума показників, що

відносяться до продуктивної тенденції (Д, ДР, ОД), більше суми споживчої тенденції (Ж, К, С). У починаючих кінологів-рятувальників більш виразно, ніж у досвідчених колег, простежується на графіку загальна тенденція до розвитку, досягнення, розширення предметної та соціальної сфери діяльності.

За результатами проведеної методики можна констатувати, що «прогресивний» тип мотиваційного профілю має прямий зв'язок з успішністю професійної діяльності.

У дослідженні професійної мотивації неможливо обійтись без вивчення спрямованості особистості. Для реалізації поставленої мети нами була використана методика РСК [9], що дозволяє охарактеризувати особистість за шкалою інтернальність-екстернальність. Характеристика за даною шкалою визначає ступінь активності суб'єктом власної діяльності або пасивності об'єктом дій інших людей чи зовнішніх обставин. Дана методика дозволяє враховувати основні потреби кінологів-рятувальників (чого вони хочуть, до чого вони схильні тощо) та співвідносити із загальною характеристикою особистості, що проявляється схожим чином у різних професійно значущих ситуаціях. Ми вважаємо, що рівень суб'єктивного контролю пов'язаний із відчуттям людини відповідальності за те, що відбувається «тут і тепер», а також за віддалені наслідки. Варто звернути увагу, що для більшості людей властива більш менш широка варіабельність особливостей поведінки в залежності від того, як сама людина сприймає для себе ситуацію (складну, безпечну, неприємну), що виникла з нею. З цих позицій локус контролю нами розглядається як багатовимірний профіль.

Для побудови мотиваційного профілю кінологів-рятувальників були підраховані середньоарифметичні показники за відношенням до таких галузей діяльності: загальної інтернальності, інтернальності досягнення, інтернальності невдач, інтернальності сімейних відносин, інтернальності

виробничих відносин, інтернальності міжособистісних відносин, інтернальності здоров'я (рис.4.6).

Узагальнені дані свідчать про те, що істотних відмінностей за відношенням до галузей діяльності між 1-ю та 2-ю групами не виявлено.

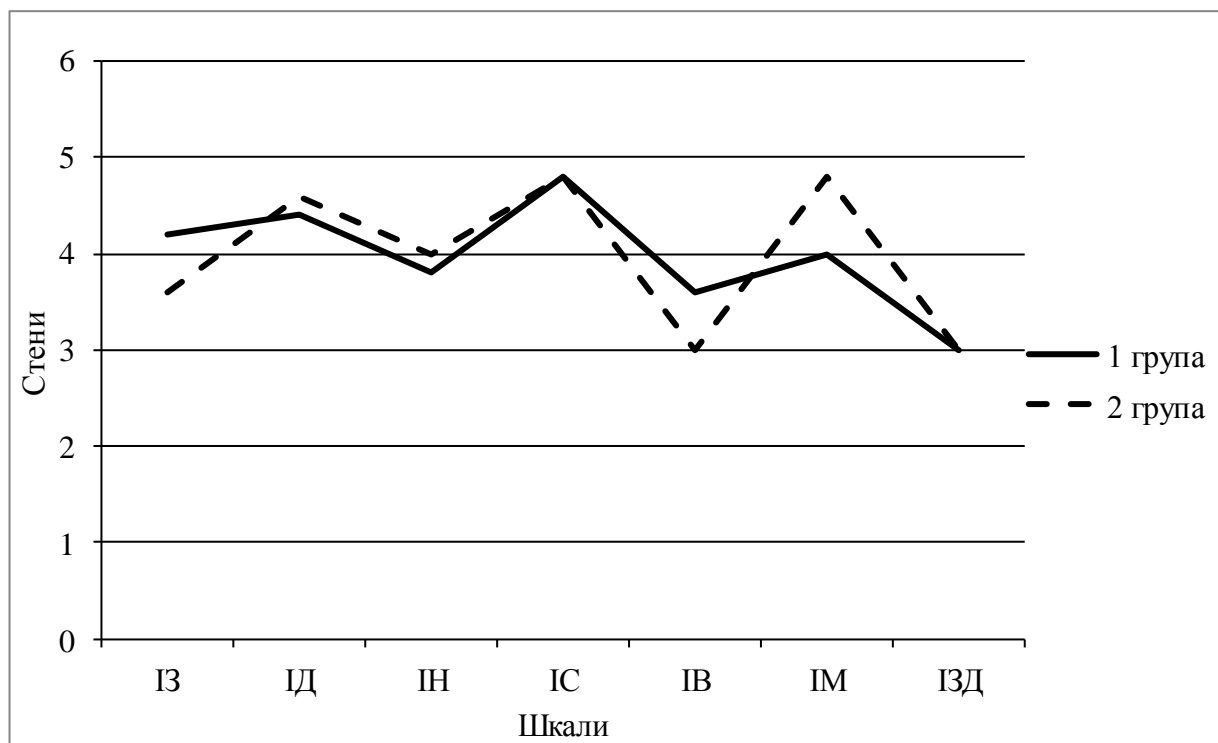

Рис. 4.6. Усереднені мотиваційні профілі кінологів-рятувальників за методикою «РСК»

Загальним для двох груп є низький рівень суб'єктивного контролю: отриманий середній профіль групи досвідчених та початківців кінологів-рятувальників має відхилення вліво від норми ($\leq 5,5$ стено), що свідчить про екстернальний тип локалізації контролю. Такий показник дає підставу вважати, що досліджувані схильні розглядати життєві події як результат прояву якихось зовнішніх сил: випадку, фатальної долі, інших людей тощо. Для кінологів-рятувальників характерна конформна та поступлива поведінка, чутливість до думок і оцінок інших. Такі люди добрі виконавці, але воліють працювати окремо від інших, самотійно.

Ось чому працівники кінологічної служби не завжди здатні контролювати події та відповідати за них, оскільки в їх професійній діяльності багато залежить не від них самих, а від партнера в межах кінологічного розрахунку – собаки.

4.2. Дослідження структури професійно важливих якостей рятувальників кінологічної служби ДСНС України

Для реалізації завдання щодо розробки психограми кінологів-рятувальників ДСНС України нами було використано професіографічний опитувальник О. Ліпмана [97]. Однією з умов проведення дослідження стало залучення групи експертів у кількості 20 осіб.

На основі оцінювання заданого переліку властивостей, які можуть бути важливими для виконання професійної діяльності рятувальниками кінологічної служби, а також при врахуванні основних типових елементів цієї діяльності нами був побудований рейтинг (див. табл. 4.3.).

Таблиця 4.3

Виразність психологічних властивостей, необхідних у професійній діяльності кінологів-рятувальників ДСНС України

№	Властивості особистості	Ранг
1	2	3
1	Атенційні: здатність тривалий час зберігати стійку увагу, незважаючи на втому і сторонні подразники; здатність розподіляти увагу при виконанні кількох дій, функцій, завдань; здатність швидко переключати увагу з одного об'єкта на інший; здатність проводити спостереження за значною кількістю об'єктів одночасно; вміння помічати незначні зміни в досліджуваному явищі.	6
2	Спостережливість: вміння вибирати при спостереженні матеріал, необхідний для розв'язання даної проблеми; тонка спостережливість за душевним життям людини; здатність до самоспостереження; професійна спостережливість.	8
3	Мнемічні: здатність помічати зміни в оточенні; вміння	11

1	2	3
	відтворювати почуте, побачене, прочитане; здатність легко запам'ятовувати словесно-логічний і наочно-образний матеріал; здатність до мимовільного запам'ятовування матеріалу; здатність тривалий час утримувати в пам'яті значний обсяг матеріалу; особлива пам'ять на колір, форму, величину, рух, розміщення об'єктів, предметів, зовнішність і поведінку людини тощо.	
4	Моторні: узгодженість рухів з процесами сприймання; стійкість до статистичних навантажень; здатність швидко діяти в умовах дефіциту часу; швидка рухова реакція на несподівані подразники; узгодженість одночасних рухів рук і ніг у різних поєднаннях тощо.	2
5	Сенсорні: уміння впізнавати та розрізняти кольори; окомірне визначення відстаней, кутів, розмірів; здатність до розрізнення звуків за силою, висотою, тембром; здатність до розрізнення перепадів температури; уміння швидко розпізнавати невеликі відхилення від заданої форми.	5
6	Імажитивні: здатність прогнозувати хід подій з урахуванням їхньої імовірності; уміння знаходити нові нестандартні рішення.	3-4
7	Інтелектуальні: уміння бачити кілька можливих шляхів розв'язання проблеми і подумки вибирати найбільш ефективний; здатність розглядати проблему з кількох різних кутів зору; аргументованість критичного аналізу; здатність схоплювати суть основних взаємозв'язків, властивих проблемі; здатність відкинути звичні, стандартні методи і рішення, які виявилися непридатними, і шукати нові, оригінальні; уміння вибирати з великого обсягу інформації ту, яка необхідна для розв'язання певного завдання; уміння робити висновок із суперечливої інформації; уміння визначати характер інформації, необхідний для прийняття рішення; здатність приймати правильне рішення при недостатності необхідної інформації чи відсутності часу на її осмислення.	1
8	Емоційні: постійність хорошого настрою; емоційна стійкість при прийнятті відповідальних рішень; вміння знайти привабливі сторони у будь-якій роботі; захоплення процесом пошуку розв'язання питань; здатність переживати, що переживають і відчують інші; врівноваженість, самовладання при конфліктах; здатність передавати іншим людям свій настрій, емоційний заряд; швидка адаптація до нових умов.	3-4
9	Вольові: уміння примусити себе робити нецікаву, але необхідну роботу; уміння відстоювати свою точку зору; уміння слухатися, точно виконувати розпорядження; здатність до тривалої розумової праці без погіршення якості, зниження темпу; наполегливість у	7

1	2	3
	подоланні труднощів; здатність тривалий час зберігати високу активність; мала навіюваність; здатність брати на себе відповідальність у складних ситуаціях; здатність об'єктивно оцінювати свої досягнення, сили і можливості; збереження спокою в умовах, які викликають збудження.	
10	Мовні: уміння давати чіткі, ясні формулювання при стислому викладі думки; уміння чітко та логічно викладати свої думки; уміння вести розмову, суперечку, діалог, аргументувати, доводити свою точку зору; сильний, звучний і витривалий голос; відсутність дефектів мови, хороша дикція; здатність довільно передавати свої уявлення, почуття за допомогою жестів, міміки, інтонацій голосу.	10
11	Комунікативні: здатність розуміти підтекст; уміння вести ділові переговори; уміння дохідливо донести до слухача свої думки і наміри; здатність знайти потрібний тон, доцільну форму спілкування залежно від психологічного стану та індивідуальних особливостей співрозмовника; здатність швидко встановлювати контакти з новими людьми; здатність приваблювати людей, викликати в них довіру; уміння дати об'єктивну оцінку діям інших людей тощо.	9

За результатами проведеного оцінювання виразності психологічних властивостей кінологів-рятувальників встановлено, що головними в їх діяльності виявилася інтелектуальна група.

Середньогруповий показник знаходиться в діапазоні 4,33 – 3,66 бала. Перевага інтелектуальних властивостей пояснюється перш за все специфікою професійних завдань, що відображають зміст діяльності кінологів-рятувальників. Таким людям властиво здобувати нові знання, удосконалювати свої професійні здібності, обдумувати бажаний результат, складати план по його досягненню, здійснювати заплановане, роблячи висновки (як зі своєї діяльності, так і діяльності інших) та удосконалюючи свій практичний досвід. Більшу частину робочого часу працівники кінологічної служби витрачають на підготовку собаки. Процес навчання

пов'язаний із постійним саморозвитком та розширенням власного світогляду, удосконаленням методів роботи.

Друге місце займає група моторних властивостей. Їх середньогруповий показник знаходиться в діапазоні 4,66 – 3,5 бала. Саме руховій активності організму або окремим її органам надається першорядне значення у виконанні професійних завдань рятувальниками кінологічної служби.

Третю сходинку в цьому рейтингу поділяють групи емоційних та імажитивних властивостей. Якщо середньогруповий показник перших розташувався в діапазоні 4,5 – 3,16 бала, то других – в діапазоні 3,83 – 3,66 бала.

Емоційні властивості, на думку експертів, важливі в професійній діяльності кінологів-рятувальників. Перебування в екстремальних ситуаціях доводить до емоційного напруження. Емоційна стійкість, врівноваженість, самовладання дозволяють ефективно справлятися зі стресом, впевнено та холонокровно застосовувати засвоєні навички, приймати адекватні рішення при дефіциті часу. Від того, наскільки кінологи-рятувальники можуть справитися зі своїми емоціями, залежить виконання професійного завдання.

Імажитивні властивості для кінологів-рятувальників мають значення з точки зору запобігання попаданню в несприятливі ситуації. Для цієї групи властивостей характерний пошук нестандартних дій, виважених рішень, оскільки на них лежить відповідальність за життя та здоров'я людей.

Наступним етапом дослідження стало виділення експертами з усього переліку особистісних властивостей, поданих в опитувальнику, найбільш важливих для виконання кінологами-рятувальниками своєї професійної діяльності. Крім того, експерти додали свої професійно важливі якості, що не вказані в опитувальнику О. Ліпмана.

Отримані результати представлено в таблиці 4.4.

**Перелік ПВЯ, знань, вмінь і навичок кінологів-рятувальників
ДСНС України**

№	ПВЯ, знання, вміння та навички
1	Любов до тварин
2	Турбота про тварин
3	Знати психічні особливості тварин, вміти визначати їх поведінку
4	Уміння розбиратися у фізіології тварин, особливостях і умовах їх життя, періодах життєвого розвитку, навіть звичках і поведінці
5	Уміння стежити за утриманням, догляд і годування тварин, поліпшення їх стану
6	Розвинута координація рухів, стійкість до тремору
7	Самостійність
8	Емоційна стійкість під час прийняття відповідальних рішень
9	Професійна спостережливість
10	Здатність швидко діяти в умовах браку часу
11	Висока фізична витривалість
12	Терплячість
13	Організованість, зібраність, акуратність у роботі
14	Уміння бачити кілька можливих шляхів розв'язання проблеми і подумки вибирати найбільш ефективний
15	Здатність розглядати проблему з кількох точок зору
16	Уміння визначати характер інформації, необхідний для прийняття рішення
17	Наполегливість у подоланні труднощів
18	Здатність тривалий час зберігати високу активність
19	Здатність відкинути звичні, стандартні методи і рішення, які виявилися непридатними, і шукати нові, оригінальні
20	Гуманність

Як бачимо, що експертами в першу п'ятірку включені ПВЯ, знання, вміння і навички, які безпосередньо пов'язані з собакою. Це свідчить про те, що успішність професійної діяльності кінологів-рятувальників залежить, насамперед, від ставлення до тварини, а також набору знань, вмінь та навичок взаємодії з нею. У професійній діяльності кінологічний розрахунок,

який складається з кінолога-рятувальника і собаки, представляє собою злагоджену спайку: «Коли спостерігаєш за згуртованою роботою кінолога та його собаки, починаєш розуміти, що собака для рятувальника – це не просто друг. Вони живуть одним ритмом, одним диханням...»[179].

З метою уточнення психограми кінолога-рятувальника наступним кроком дослідження стало проведення опитування членів експертної групи на предмет визначення найголовніших особистісних якостей або властивостей для утворення критеріїв еталону особистості кінолога-рятувальника ДСНС України (табл. 4.5).

Таблиця 4.5

**Критерій еталону особистості кінолога-рятувальника
ДСНС України**

Оцінка якості	Перелік основних характеристик	Назва блоку
1	2	3
1	Любов до тварин	Емоційні якості
2	Турбота про тварин	Емоційні якості
3	Знати психічні особливості тварин, вміти визначати їх поведінку	Когнітивні якості
4	Уміння розбиратися в фізіології тварин, особливостях і умовах їх життя, періодах життєвого розвитку, навіть звичках і поведінці	Когнітивні якості
5	Уміння стежити за утриманням, догляд і годування тварин, поліпшення їх стану	Когнітивні якості
6	Розвинута координація рухів, стійкість до тремору	Моторні якості
7	Самостійність	Вольові якості
8	Емоційна стійкість під час прийняття відповідальних рішень	Емоційні якості
9	Професійна спостережливість	Когнітивні якості
10	Здатність швидко діяти в умовах браку часу	Моторні якості
11	Висока фізична витривалість	Вольові якості
12	Терплячість	Вольові якості

1	2	3
13	Організованість, зібраність, акуратність у роботі	Вольові якості
14	Уміння бачити кілька можливих шляхів розв'язання проблеми і подумки вибирати найбільш ефективний	Когнітивні якості
15	Здатність розглядати проблему з кількох точок зору	Когнітивні якості
16	Уміння визначати характер інформації, необхідний для прийняття рішення	Когнітивні якості
17	Наполегливість у подоланні труднощів	Вольові якості
18	Здатність тривалий час зберігати високу активність	Вольові якості
19	Здатність відкинути звичні, стандартні методи і рішення, які виявилися непридатними, і шукати нові, оригінальні	Когнітивні якості
20	Гуманність	Емоційні якості

Аналіз розглянутих характеристик дозволив усі перераховані якості та властивості співвіднести з блоками професійно важливих якостей.

Отже, **емоційні, когнітивні, моторні та вольові якості є визначальними в професії кінолога-рятувальника.** Завдяки розглянутим ПВЯ здійснюється виконання професійних завдань: порятунок людей під час проведення аварійно-рятувальних робіт за допомогою спеціально навчених собак; надання долікарської допомоги постраждалим людям; проведення розвідки, пошук людей; здійснення моніторингу навколишнього середовища; забезпечення готовності собак до пошуково-рятувальної роботи тощо.

Зазначені особливості обумовили проведення нами факторного аналізу, головною метою якого стало визначення місця та ваги кожної професійно важливої якості кінологів-рятувальників у процесі виконання ними завдань за призначенням.

Отримані результати наведені в таблиці 4.6.

**Факторна структура професійно важливих якостей кінологів-
рятувальників ДСНС України**

Rotated Component Matrix(a)					
	Component				
	1	2	3	4	5
Збереження зібраності (спокою) в умовах, які викликають збудження	,997				
Висока стресостійкість	,997				
Наполегливість у подоланні труднощів	,837	,529			
Гуманність	-,716			,618	
Здатність швидко діяти в умовах дефіциту часу	,706		,507		
Здатність відкинути звичні, стандартні методи і рішення, які виявилися непридатними, і шукати нові, оригінальні	-,705		,463	-,409	
Організованість, зібраність, акуратність у роботі	,696			,612	
Розвинута координація рухів, стійкість до тремору	,649		,642		
Самостійність	,649		,642		
Емоційна стійкість під час прийняття відповідальних рішень		,939			
Терплячість		,939			
Уміння бачити кілька можливих шляхів розв'язання проблеми і подумки вибрати найбільш ефективний		,925			
Здатність приймати рішення при недостатності необхідної інформації чи відсутності часу на її осмислення		,904			

Rotated Component Matrix(a)					
	Component				
	1	2	3	4	5
Здатність довільно передавати свої уявлення, почуття за допомогою жестів, міміки, інтонацій голосу		,904			
Здатність розглядати проблему з кількох точок зору		,633	,508		,562
Професійна спостережливість			,867		
Висока фізична витривалість	,421		,755		
Уміння розбиратися в фізіології тварин, особливостях і умовах їх життя, періодах життєвого розвитку, навіть звичках і поведінці		,590	,736		
Здатність тривалий час зберігати високу активність (енергетичність)	,494	,429	,708		
Вміння робити висновки із суперечливої інформації		-,401	,661		,508
Знати психічні особливості тварин, вміти визначати їх поведінку		,401	-,661		-,508
Уміння стежити за утриманням, догляд і годування тварин, поліпшення їх стану				-,936	
Здатність співчувати				,936	
Здатність до співробітництва, досягнення компромісів				,843	
Впевненість у своїх силах, можливостях		,438		,743	
Відповідальність за свої слова та вчинки					,997

Rotated Component Matrix(a)					
	Component				
	1	2	3	4	5
Уміння визначати характер інформації, необхідний для прийняття рішення					,875
Узгодженість одночасних рухів рук і ніг у різних поєднаннях (синхронні, послідовні тощо)	-,483				,776
Уміння вибирати з великого обсягу інформації ту, яка необхідна для розв'язання певного завдання			,592		,669

Факторний аналіз був проведений методом головних компонентів з Varimax гав обертанням. Критерієм значущості результатів виступила факторна вага 0,40.

Перший фактор склали такі професійно важливі якості:

- 1) збереження зібраності (спокою) в умовах, які викликають збудження – 0,997;
- 2) висока стресостійкість – 0,997;
- 3) наполегливість у подоланні труднощів – 0,837;
- 4) здатність швидко діяти в умовах дефіциту часу – 0,706;
- 5) організованість, зібраність, акуратність у роботі – 0,696;
- 6) розвинута координація рухів, стійкість до тремору – 0,649;
- 7) висока фізична витривалість – 0,421;
- 8) здатність тривалий час зберігати високу активність (енергетичність) – 0,494;
- 9) узгодженість одночасних рухів рук і ніг у різних поєднаннях (синхронні, послідовні тощо) – - 0,483.

Перелічені професійно важливі якості можна віднести як до **вольового**, так і **моторного компонентів**.

Другий фактор утворили:

1) уміння бачити кілька можливих шляхів розв'язання проблеми і подумки вибирати найбільш ефективний – 0,925;

2) здатність приймати рішення при недостатності необхідної інформації чи відсутності часу на її осмислення – 0,904;

3) здатність довільно передавати свої уявлення, почуття за допомогою жестів, міміки, інтонацій голосу – 0,904;

4) здатність розглядати проблему з кількох кутів зору – 0,633;

5) уміння розбиратися у фізіології тварин, особливостях і умовах їх життя, періодах життєвого розвитку, навіть звичках і поведінці – 0,590;

6) вміння робити висновки із суперечливої інформації – - 0,401;

7) знати психічні особливості тварин, вміти визначати їх поведінку – 0,401.

Другий фактор об'єднав професійно важливі якості за **когнітивним компонентом**.

За допомогою факторного аналізу ми переконалися, що виділені фактори знаходять своє підтвердження з результатами експертного оцінювання професійно важливих якостей фахівців ДСНС України. Серед головних властивостей кінолога-рятувальника відзначаються: знання психічних особливості тварин, вміння визначати їх поведінку; уміння розбиратися у фізіології тварин, особливостях і умовах їх життя, періодах життєвого розвитку, навіть звичках і поведінці; розвиненість координації рухів, стійкість до тремору; здатність швидко діяти в умовах дефіциту часу; висока фізична витривалість тощо.

Отже, під час експертного оцінювання, опитування та при проведенні факторного аналізу було встановлено, що моторні, вольові, когнітивні та

емоційні якості є головними для професії кінолога-рятувальника. Професійно важливі якості повною мірою визначають ефективність професійної діяльності працівників кінологічної служби ДСНС України у попередженні надзвичайних ситуацій та ліквідації їх наслідків шляхом застосування засобів і методів службового собаківництва.

4.3. Оцінка моторного та вольового компонентів у структурі професійно важливих якостей кінологів-рятувальників ДСНС України

У цілісній організації психіки людини моторні якості є дієвим органом, оскільки в самому русі відображається характеристика його як суб'єкта діяльності. Засновник психомоторики І.М. Сеченов [152] висловив гіпотезу, яка підтверджена в теорії психічної регуляції. Науковець вважає, що в рухах людини кореняться елементи думки, рух первинний за думку. Відмінною особливістю людських рухів і дій є їх свідомий і цілеспрямований характер.

Психомоторика визначається за такими класами рухів і дій:

- рухи, які забезпечують підтримку й зміну положення тіла людини у просторі;

- стани і пози нашого тіла – це граціозність фігури, постава, апломб і стійкість, дотримання вертикальної лінії тощо;

- локомоції – рухи, що пов'язані з переміщенням людиною власного тіла: їхні особливості виявляються під час ходьби, бігу, стрибків, плавання тощо; балістичні рухи: ловлення і схоплення предмета, який летить або переміщується, силові та ударні рухи, метання предметів із установкою на влучність, дальність тощо;

- виразні рухи обличчя, всього тіла (міміка і пантоміміка) – безпосередні вияви емоцій і почуттів, семантичні рухи, команди (носії змісту, знаків, значення), які людина передає іншим людям або тваринам;

- робочі рухи і дії, які є засобами професійної діяльності та забезпечують ефективність праці, економію витрат сили і сприяють досконалій реалізації задумів людини.

На думку В.П. Озерова [126], базовими у психомоторній саморегуляції людини є пропріорецептори, які сприймають подразнення з рухового апарату та свідчать про ступінь скорочення скелетних м'язів, натягу сухожиль, зміну суглобових кутів – все, що необхідно для регуляції рухових актів і поз. Основними функціями моторної підсистеми є здійснення рухових актів та підтримання необхідної пози. На формування моторних якостей впливають не лише психофізіологічні задатки, умови життя, виховання та діяльності, але психологічні властивості (інтереси та нахили).

Ядром рухових здібностей кінологів-рятувальників є психомоторні здібності. Моторний компонент включає сенсомоторні, перцептивні, інтелектуальні та нейродинамічні особливості. Усе це сприяє точності та швидкості виконання рухів, орієнтуванні в просторі, координації та реакції, вмілому володінню рухами рук і ніг, зберіганню контролю за об'єктами, що змінюються за швидкістю та напрямком.

Особливості нейродинаміки мають суттєве значення в професійній діяльності рятувальників кінологічної служби. Встановлено [141], що особи з сильною нервовою системою за типом збудження мають більшу здатність до напруженої діяльності, ніж особи зі слабкою нервовою системою.

З метою визначення властивостей нервової системи за психомоторними показниками проведено дослідження кінологів-рятувальників за «тепінг-тестом» (табл. 4.7).

Отримані в результаті обробки експериментальні дані свідчать про значущі відмінності між двома групами кінологів-рятувальників ДСНС України. Так, перші достовірні розходження виявлені при оцінці сильного типу нервової системи (при $p \leq 0,05$). Для досліджуваних 1-ї групи властиве

нарощування максимального темпу роботи протягом першої частини із незначним зменшенням у другому періоді.

Таблиця 4.7

**Показники типів нервової системи в кінологів-рятувальників
ДСНС України**

Типи	1-а група (%)	2-а група (%)	φ
Сильний	24,14	4,35	4,391*
Середньосильний	34,48	21,74	1,902**
Стабільний	24,14	43,48	2,871*
Середньослабий	17,24	30,43	2,185**
Слабий	-	-	
* $p \leq 0,05$; ** $p \leq 0,01$;			

У двох групах кінологів-рятувальників за середньосильним типом відзначається значиме розходження (невизначене) при $p \leq 0,01$. У досвідчених рятувальників кінологічної служби первинне зниження максимального темпу на початку роботи в другій частині змінюється короткочасним збільшенням темпу до вихідного рівня.

За стабільним типом нервової системи спостерігаються також відмінності (при $p \leq 0,05$). У досліджуваних 1-ї групи (24,14 %) і 2-ї групи (43,48 %) максимальний темп роботи утримується на одному рівні протягом всієї роботи.

Значиме розходження (невизначене) при $p \leq 0,01$ виявлене за середньослабим типом нервової системи. Майже в 2 рази такий тип зустрічається частіше у досліджуваних 2-ї групи, ніж 1-ї групи.

Відсутність у досліджуваних двох груп слабого типу нервової системи пояснюється тим, що більшість учасників проходили обов'язковий

професійно-психологічний відбір на службу в ДСНС України, а тому людей зі слабкою нервовою системою апріорі не може бути.

Таким чином, у результаті проведених досліджень виявлено, що сила нервових процесів кінологів-рятувальників є показником працездатності нервових клітин і нервової системи в цілому.

У психологічній науці немає однозначної думки щодо визначення вольових якостей. Проблема полягає в тому, що існує різне розуміння сутності вольових якостей: для одних дослідників – це є прояв волі, для інших – це здібності людини, для третіх – це вміння долати різні перешкоди, володіти собою тощо.

Рівень прояву вольових якостей кінологів-рятувальників визначається інваріантними (постійними) і ситуативними (приватними) факторами. Дослідник волі В.А. Іванніков вказує на складність визначення таких факторів, оскільки, з одного боку, вольова якість може бути особистісною, а з іншого - наслідком дії певного мотиву, рівня домагань, самооцінки або зовнішніх обставин [64].

Інваріантними факторами вольової поведінки виступають здатність до вольового напруження, типологічні особливості та стійкі властивості особистості. Треба відзначити, що здатність до вольового напруження не піддається виміру. Залишаються лише типологічні особливості нервової системи (уроджені задатки) та досвід людини (придбані компоненти): уміння та знання, сформований мотив досягнення, установка [66].

Результати проведених спостережень та опитувань кінологів-рятувальників показують, що їх професійна діяльність у складі аварійно-рятувального підрозділу постійно супроводжується значними психічними та фізичними навантаженнями. Статутний розпорядок служби, регламентований режим поведінки, певні побутові незручності, підвищена відповідальність, різні професійні шкідливості тощо – все це пред'являє

підвищені вимоги до психічного і фізичного стану працівників кінологічної служби.

Уся діяльність кінологічних розрахунків пов'язана з максимальним напруженням психофізіологічних резервів організму. Особливого значення набуває особистісна властивість – нервово-психічна стійкість (НПС), що є відображенням одночасного психічного та соматичного рівня здоров'я. У цьому аспекті, **НПС розуміється як інтегральна сукупність вроджених (біологічно обумовлених) та набутих особистісних якостей, мобілізаційних ресурсів і резервних психофізіологічних можливостей організму, яка забезпечує оптимальне функціонування індивіда в несприятливих умовах професійного середовища.**

У несприятливих умовах психіка людини найбільш уразлива. Саме система емоційно-вольового відображення дозволяє функціонувати в критичних умовах. Ми вважаємо, що саме НПС найбільш інформативна для кінологів-рятувальників, оскільки дозволяє виявити придатність фахівця до роботи в надзвичайних умовах.

Подальший напрям нашого дослідження полягав у виявленні особливостей вольового компоненту у кінологів-рятувальників ДСНС України.

Наведені у таблиці 4.8 дані дозволили нам говорити про існування деяких розходжень у виразності рівнів НПС у працівників кінологічної служби.

Відповідно до наведених результатів максимально стійкими виявилися кінологи-рятувальники 1-ї групи, ніж їх колеги з 2-ї групи, оскільки їх показники за високим і середнім рівнем (75,9 % у 1-й групі проти 47,8 % у 2-й групі) характеризують здатність справлятися з нервово-психічними навантаженнями.

**Показники виразності рівнів НПС кінологів-рятувальників ДСНС
України за професійним досвідом**

Рівні НПС	1-а група (%)	2-а група (%)	φ
Високий (0-13 балів)	31,1	26,1	0,39
Середній (14-17 балів)	44,8	21,7	1,784*
Нижче-середнього (18-28 балів)	20,7	43,5	1,773*
Низький (≥ 29 балів)	3,4	8,7	0,817
* $p \leq 0,05$			

У двох групах досліджуваних спостерігається високий рівень НПС, який майже однаковий (31,1 % у 1-й групі проти 26,1 % у 2-й групі). За цим показником достовірних розходжень не виявлено.

Середній рівень НПС майже у 2 рази переважає у досвідчених кінологів-рятувальників. Отримані результати є достовірними на рівні $p \leq 0,05$.

Рівень НПС нижче-середнього у 2-й групі досліджених є вище (43,5 %) у порівнянні з 1-ю групою (20,7 %) при $p \leq 0,05$.

Отже, за результатами вивчення НПС встановлено, що досвідчені рятувальники кінологічних підрозділів (75,9 %) мають сприятливий прогноз до діяльності, яка потребує значних фізичних та психічних навантажень. У групі початківців таких лише 47,8 %.

4.4. Оцінка когнітивного компоненту в структурі професійно важливих якостей рятувальників кінологічної служби ДСНС України

У структурі ПВЯ когнітивному чиннику відводиться провідна роль у забезпеченні виконання професійних завдань. У процесі щоденної професійної діяльності кінологи-рятувальники виконують цілу низку інтелектуальних операцій:

- вивчають плани проведення пошуково-рятувальних робіт та розробляють нові підходи за допомогою спеціально навчених собак;

- постійно тримають у голові інформацію щодо годування та лікування тварин;

- застосовують методики дресирування (навчання собак будується цілком і повністю на грі, за допомогою якої тварину навчають потрібним навичкам);

- методом спостереження аналізують поведінку тварини;

- постійно практикуються в наданні першої долікарської допомоги людині та ветеринарної допомоги собаці (знають анатомію та фізіологію людей і тварин);

- працюють із топографічними картами, планують маршрути, розраховують можливі шляхи проведення рятувальних робіт;

- здійснюють технічне обслуговування і ремонт аварійно-рятувальних засобів, техніки та оснащення;

- вивчають спеціальну літературу тощо.

Як бачимо, для кінологів-рятувальників в структурі ПВЯ найбільш значимими виступають такі когнітивні якості: увага, пам'ять, предметно-дійове мислення, спостережливість.

З метою вивчення якостей, які обумовлюють високий рівень виконання кінологами-рятувальниками професійних завдань за призначенням, нами

було проведено комплексну оцінку загальних здібностей. Дослідження здійснювалося за допомогою короткого відбірного тесту (В.М. Бузина, О.Ф. Вандерлик) [24].

Отримані результати досліджень представлено в таблиці 4.9.

Таблиця 4.9

Показники виразності основних складових когнітивного компоненту ПВЯ рятувальників кінологічної служби ДСНС України

Показник	1-а група (M ± m)	2-а група (M ± m)	t (1,2)
Узагальнення та аналіз інформації	12,33±1,55	8,83±1,67	3,62*
Гнучкість мислення	0,83±0,28	1,33±0,44	1,85*
Просторова уява	2,33±0,55	2,17±0,83	0,31
Емоційна деструкція	2,83±0,28	2,00±0,33	2,70*
Розподіл та концентрація уваги	0,83±0,28	1,00±0,33	0,42
Інтегральний показник	19,33±1,89	14,83±1,83	3,41*
*p ≤ 0,05			

Аналізуючи отримані результати, можна відзначити, що загалом рівень сформованості та розвиненості розумових здібностей у двох групах досліджуваних є достатньо закономірним і відображає об'єктивну картину їх формування в процесі професійного досвіду. Майже за усіма показниками в дослідженні існує домінування розвиненості пізнавальних процесів у 1-й групі.

Тільки за показниками «гнучкості мислення» і «розподілу та концентрації уваги» спостерігається незначна перевага в 2-й групі.

При аналізі даних за показником «узагальнення та аналіз інформації» відмічаються суттєві відмінності між 1-ю та 2-ю групами. Якщо серед досвідчених працівників кінологічної служби узагальнені середні показники

були в межах 12,33 балів, то для початківців кінологів-рятувальників значно менші – 8,83 бали ($t = 3,62, p \leq 0,05$).

Зазначена функція відіграє важливу роль у діяльності досвідчених кінологів-рятувальників, оскільки у професійній діяльності їм доводиться в процесі прийняття рішення здійснювати розумові обміркування. Досвідчені рятувальники кінологічної служби можуть оперувати великим обсягом інформації: знають тонкощі різних методів і способів пошуку за допомогою собаки (човниковий, вільний, фронтальний) та вміють виконувати поставлені завдання. Вони здатні в силу свого досвіду бачити безліч шляхів для досягнення мети.

На рівні сформованості «гнучкості розумових процесів» також виявлене достовірне розходження. Рухливість мисленневих процесів відбувається швидше у другій групі, ніж у першій ($t = 1,85, p \leq 0,05$). Це пояснюємо тим, що серед початківців в основному молоді люди, які внаслідок вікових особливостей більш відкриті до нового досвіду. Через деяку гнучкість розумових процесів вони швидше пристосовуються до нової ситуації, а також здатні враховувати різні думки. У досвідчених рятувальників сформувалися традиційні поняття, які з часом набули закостенілості. Шаблонність – характерний їхній тип мислення.

Наступне достовірне розходження виявлене на рівні «емоційної деструкції» ($t = 2,70, p \leq 0,05$). У досліджених 1-ї групи (2,83 бали) відмічається перевага показників над дослідженими 2-ї групи (2,00 бали). Особливістю досвідчених кінологів-рятувальників є повний контроль над емоційним компонентом мислення. Вони, у порівнянні з початківцями, менше відволікаються, а тому більше спрямовані на виконання професійних завдань.

Значні відмінності виявлені в «інтегральному показнику» ($t = 3,41, p \leq 0,05$), що пов'язаний із навченістю. Навченість відображає загальні

здібності людини, розвиненість яких у групи досвідчених кінологів-рятувальників вища (19,33 бали), ніж у початківців (14,83 бали), за рахунок виразності пізнавальної активності суб'єкта і його здатності до засвоєння нових знань, професійних дій і екстремальних форм діяльності.

Таким чином, за результатами проведеного аналізу досліджувані 1-ї групи переважають своїх колег із 2-ї групи за більшістю пізнавальних показників. Рівень сформованості інтелектуальних здібностей досвідчених кінологів-рятувальників свідчить про швидкість їхніх мисленнєвих операцій. Під час професійної діяльності вони постійно стикаються з різними проблемними ситуаціями, що призводять до розвитку мислення. Усвідомлення самої ситуації та пошук її вирішення здійснюється шляхом рухливості розумових процесів.

У початківців ще немає достатнього професійного досвіду перебування в екстремальних ситуаціях, відповідно мисленнєві процеси у них не спрямовані на вирішення поставлених завдань. Варто відзначити, що в початківців когнітивні процеси не такі розвинуті, як у їх досвідчених колег.

4.5. Особливості емоційного компоненту в структурі професійно важливих якостей кінологів-рятувальників ДСНС України

У процесі життєдіяльності на основі способу життя і генетичних передумов у кожної людини формуються стійкі емоційні якості. До емоційних особливостей особистості відноситься її емоційна реактивність, збудливість, афектованість, емоційна стабільність, загальний емоційний тонус, сила емоційних реакцій та їх зовнішня вираженість, що проявляється в експресивності. Ці емоційні властивості значною мірою обумовлені типом вищої нервової діяльності.

У процесі професійної діяльності емоційні особливості кінологів-рятувальників зазнають значних змін. Під час виконання професійних завдань рятувальники кінологічної служби привчаються стримувати безпосередні емоційні прояви, навчаються їх маскувати, формують емоційну стійкість, толерантність – здатність до перенесення труднощів. Не всім це вдається однаковим чином. Для одних велика емоційна збудженість поєднується з великою емоційною стійкістю. У інших – емоційна збудженість часто призводить до емоційних зривів та втрати самоконтролю.

Емоційні якості визначають психічний вигляд кінолога-рятувальника, таким чином створюють його емоційний тип.

За спостереженням експертів, існують значні відмінності між досвідченими кінологами-рятувальниками та початківцями. Для перших характерний пристрасний тип, для других – емоційний тип. Пристрасні натури емоційно стрімкі, наполегливі в досягненні мети, вони живуть напруженим, емоційно насиченим життям, у них постійно наявний предмет пристрасі. Кінологи-рятувальники емоційного типу легко збудливі, емоційно вразливі, імпульсивні, свої вчинки вони глибоко переживають, часто каються, але через деякий час знову допускають імпульсивні зриви.

При дослідженні професійно важливих якостей кінологів-рятувальників було виявлено, що емпатії відводиться важливе місце. Е (англ. *empathy* від (грец. *patho*) – співпереживання) вже за самим її визначенням припускає емоційні, безпосередні реакції на поведінку інших людей (або тварин) аж до наслідування їх дій. За допомогою співпереживання кінолог-рятувальник стає здатним співчувати собі подібним, розуміти та передбачати стан постраждалих. Емпатія легко допомагає спілкуватися, знаходити спільну мову з людьми, сприяє гармонізації міжособистісних відносин. Розвинуті емпатичні здібності свідчать про адекватний життєвий досвід та можливість самоконтролю за

відношенням до явищ агресивності, фрустрованості та ригідності. Експертами помічено, що емпатія позитивно впливає на діяльність людини: швидше встановлюється контакт і досягається ефективний результат.

У ході дослідження ми спробували діагностувати фактори, що обумовлюють розвиток у кінологів-рятувальників емпатійного потенціалу за наступними показниками:

- 1) здатність до прийняття ролі;
- 2) сенситивність;
- 3) досвід даного переживання в емоційній пам'яті досліджуваного.

Вивчення особливостей здатності до співпереживання та розуміння емоційних станів інших людей дозволило отримати наступні результати (табл. 4.10).

Таблиця 4.10

**Показники прояву емпатійних тенденцій у працівників
кінологічної служби ДСНС України**

Прояв емпатії до:	1-а група (M ± m)	2-а група (M ± m)	t (1,2)
- батьків	10,17±1,89	10,33±1,33	0,12
- тварин	8,17±2,83	7,83±0,83	0,19
- похилого віку	7,67±1,67	5,33±1,11	2,17*
- дітей	8,33±1,67	8,33±1,78	0
- героїв художніх творів	3,83±0,89	4,33±1,33	0,56
- незнайомих чи малознайомих людей	6,33±1,67	8,00±2,67	1,17
*p ≤ 0,05			

Аналіз поданих у табл. 4.10. результатів не виявив значущих розходжень між двома групами. Винятком може бути лише прояв емпатійних

тенденцій до людей похилого віку, який у групі досвідчених вищий, ніж у групі початківців ($t = 2,17, p \leq 0,05$). Пояснити таку різницю можна тим, що у зв'язку з віковими особливостями, досвідчені досліджувані більш толерантно ставляться до людей похилого віку, ніж початківці.

При аналізі ієрархії проявів емпатійних тенденцій серед досвідчених і початківців виявлені деякі відмінності. Так, у 1-й групі побудована така значима послідовність (рис 4.7).

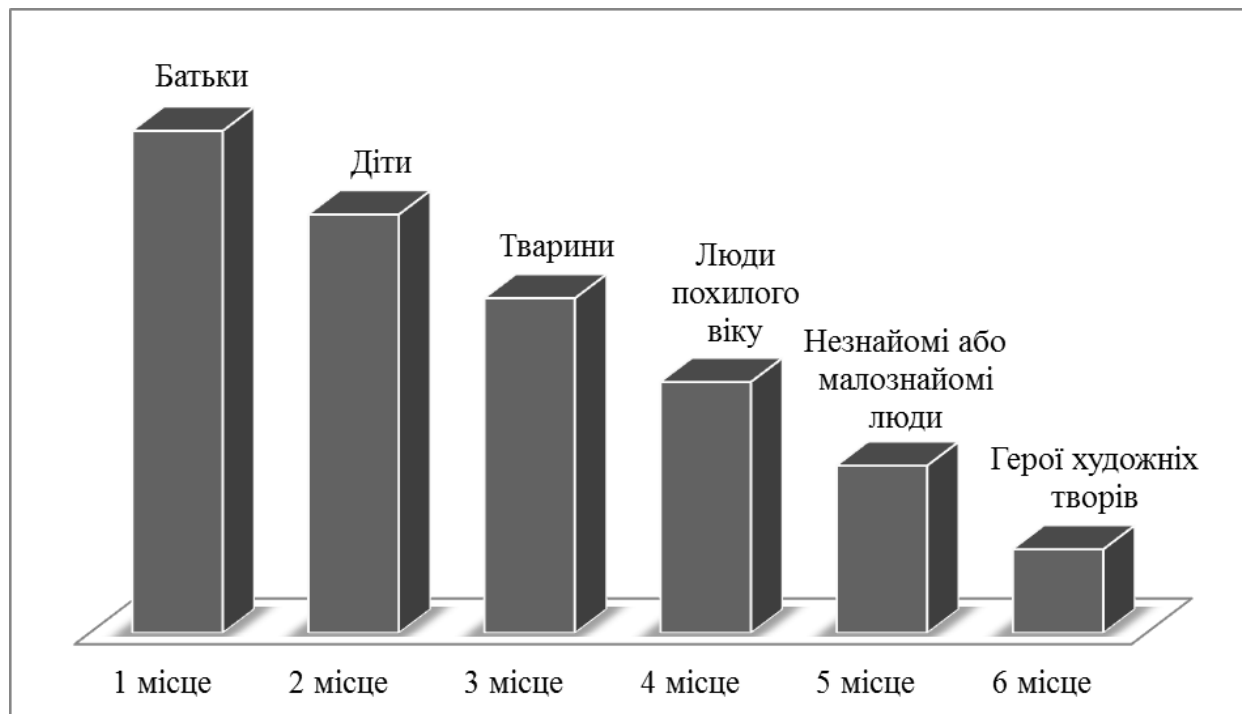

Рис. 4.7. Ієрархія проявів емпатійних тенденцій у 1-й групі кінологів-рятувальників ДСНС України

У 2-й групі в ієрархії співпереживання існують незначні зміни (рис. 4.8.).

Виходячи із представленої ієрархії, емпатійні прояви переважають до значимого оточення, яким виступають, в першу чергу, люди з близького оточення (батьки та діти). Досить неоднозначні показники співчуття кінологів-рятувальників до тварин можна пояснити тим, що вони розглядають чотирилапого друга як засіб надання екстреної допомоги людям,

а тому з готовністю можуть пожертвувати собакою для порятунку людей. Підтвердження цієї думки знаходимо в інтерв'ю одного з кінологів-рятувальників: «Ми в нашій діяльності, в тому числі й під час бойових спецоперацій, у ризикованих моментах спочатку вперед посилаємо собак. Як би я їх не любив, але людське життя дорожче» [117].

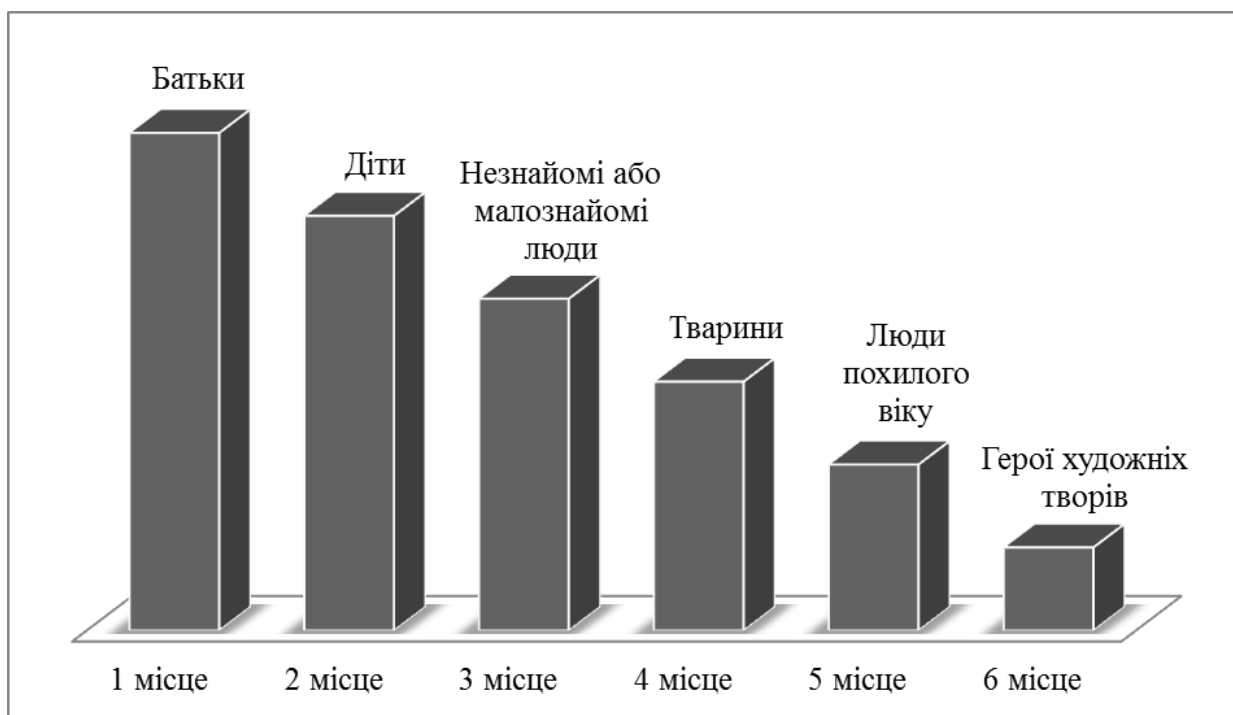

Рис. 4.8. Ієрархія проявів емпатійних тенденцій у 2-й групі кінологів-рятувальників ДСНС України

За результатами отриманих показників відмічається як у 1-й, так і 2-й групах середній рівень сформованості емпатійних тенденцій, що притаманний переважній більшості рятувальників. Це свідчить про те, що в міжособистісних стосунках кінологи-рятувальники більш схильні судити про інших за їх вчинками, ніж довіряти власним враженням. Зазвичай власні емоційні прояви тримаються під контролем, думки відкрито не висловлюються через невпевненість, що будуть прийнятими.

4.6. Особливості представленості типологічного компоненту в структурі професійно важливих якостей кінологів-рятувальників ДСНС України

Наступним кроком нашого дослідження стало вивчення психологічних типів кінологів-рятувальників ДСНС України в залежності від етапів професіоналізації.

У сучасній психології проблема психологічних типів є постійним об'єктом дослідження при розгляді індивідуально-психологічних особливостей. Л.М. Собчик розробила теорію «провідних тенденцій», за допомогою якої побудувала типологію індивідуально-особистісних властивостей [158]. Відповідно до її теорії особистість розглядається як єдність біологічного, психологічного та соціального компонентів.

Типологія індивідуальності базується на восьми основних тенденціях, похідними яких є різні варіанти соціальної поведінки: інтроверсія – екстраверсія, тривожність – агресивність, ригідність – лабільність, сенситивність – спонтанність.

Отримані результати дозволили виділити певні розходження у рівнях сформованості особистісних особливостей працівників кінологічної служби ДСНС України (табл. 4.11).

Достовірні розходження між двома групами виявлені за 1-ю шкалою «Невротичний надконтроль». Найнижчий показник виразності даної шкали відзначається у досліджуваних 2-ї групи у порівнянні з 1-ю ($t = 3,03, p \leq 0,05$).

Наступне розходження між групами кінологів-рятувальників ДСНС України простежується за 2-ю шкалою «Песимістичності». Цей показник переважає в досліджуваних першої групи ($t = 10,17, p \leq 0,05$). Слід відзначити, що для досвідчених кінологів-рятувальників взагалі характерним

є фаталізм. Нереалізовані потреби сублімуються та проявляються загальними гуманістичними тенденціями.

Таблиця 4.11

Порівняльна характеристика психологічних компонентів особистості кінологів-рятувальників ДСНС України за етапами професіоналізації

Шкали СМДО	1-а група (M ± m)	2-а група (M ± m)	t (1, 2)
L	50,33±3,11	43,75±4,63	1,50
F	62,67±14,89	61,00±6,00	0,14
K	58,67±4,89	48,50±8,50	1,46
1	63,00±8,00	44,25±2,25	3,03*
2	60,33±1,77	43,75±1,13	10,17*
3	57,33±4,11	48,00±1,50	1,72
4	58,00±11,33	58,25±4,75	0,03
5	67,33±13,78	42,75±3,25	2,13*
6	54,00±14,67	43,25±6,88	0,87
7	38,33±14,44	36,00±10,00	0,17
8	41,67±15,78	50,50±10,75	0,63
9	69,67±15,66	69,75±5,75	0,01
0	53,00±0,67	42,50±4,00	4,25*
*p ≤ 0,05			

Відмінності між групами досвідчених та початківців спостерігаються за 5-ю шкалою «Маскулінності». Найнижчий показник виразності даної особливості відмічається у досліджуваних 2-ї групи у порівнянні з досліджуваними 1-ї групи ($t = 2,13$, $p \leq 0,05$).

Ще одне розходження виявлено за 0-ю шкалою «Соціальної інтроверсії»: 1-а група має перевагу над 2-ю ($t = 4,25$, $p \leq 0,05$). Для досвідчених працівників характерна тенденція до усамітнення у професійній діяльності.

Таким чином, можна припустити, що рівень виразності зазначених психологічних особливостей може співвідноситися з етапом професіоналізації: початківець або досвідчений.

Аналіз отриманих результатів дозволив шляхом знаходження загальних найвищих шкал у психологічних профілях досліджуваних виділити усереднені особистісні особливості як досвідчених, так і початківців кінологів-рятувальників ДСНС України.

Психологічний профіль досвідчених кінологів-рятувальників представлений на рис. 4.9.

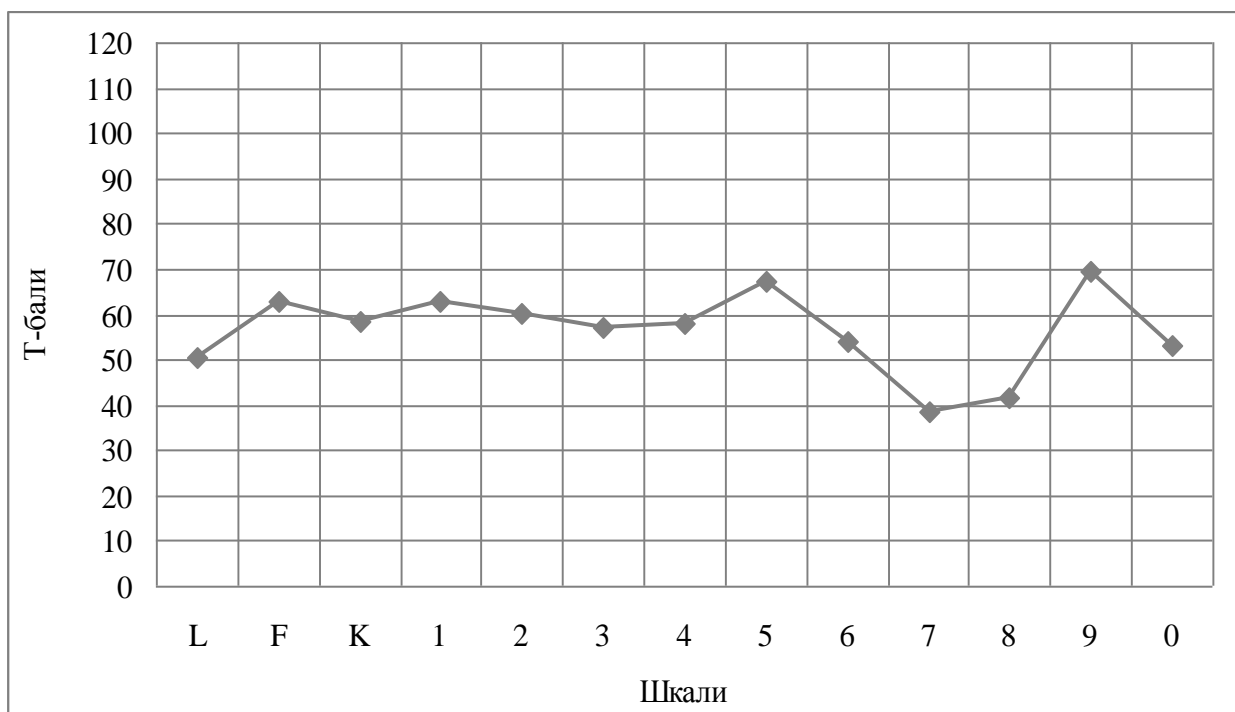

Рис 4.9. Усереднений психологічний профіль досвідчених кінологів-рятувальників ДСНС України

Результати дослідження показали, що в групі досвідчених працівників кінологічної служби переважає шпильастий тип профілю. Поряд із більшістю шкал, які знаходяться приблизно на одному рівні, виокремлюються три шпилі.

Підвищені дані за 1-ю шкалою «Невротичний надконтроль» у досвідчених кінологів-рятувальників ($63,00 \pm 8,00$) свідчать про можливе досягнення успіху в професійній діяльності. Особистості такого профілю проявляють високу мотиваційну спрямованість, відповідність нормативним критеріям поведінки, стримують активну самореалізацію, здійснюють контроль над агресивністю.

У сфері міжособистісних стосунків проявляється висока вимогливість як до себе, так і до інших. Кінологи-рятувальники щодня, в будь-яку погоду разом з чотирилапим другом здійснюють ранкові та вечірні прогулянки. Як для професіоналів, їм характерні такі якості: виконавча дисципліна, вміння підкорятися встановленому порядку та дотримуватися певних інструкцій і директив, вміння стримувати власні слабкості. Емоційні прояви досвідчених працівників кінологічних підрозділів скупі та обережні. Для них притаманний змішаний тип реагування, що проявляється, з одного боку, у стриманості, а з іншого – роздратованості. Вони, як правило, є дуже моралістичними у своїх думках і стосунках та чутливими до реальної загрози.

Стиль мислення кінологів-рятувальників даного профілю відрізняється догматичністю. За основу пізнання оточуючого світу беруться загальноприйняті штампи. Даний когнітивний стиль позбавляє їх розкутості.

Наступний шпиль простежується за 5-ю шкалою «Маскулінності», виявляє відхилення від типової для даної статі рольової поведінки та ускладнює сексуальну міжособистісну адаптацію. У чоловіків така сформованість має гуманістичну спрямованість та прояви жіночого типу

реагування. У жіночої половини високі показники 5-ї шкали можуть відображати виражену маскулінізацію та засвоєння чоловічого типу поведінки. Для особистості такого профілю характерна гуманістична спрямованість інтересів, сентиментальність, потреба в дружніх гармонійних стосунках, чутливість, уразливість.

Такі дані підтверджуються нашими спостереженнями та статистичними показниками про сімейний стан (високий відсоток розлучених, розведених та тих, хто неодружений та незаміжніх) у досвідчених кінологів-рятувальників ДСНС України.

Тривала взаємодія з тваринами накладає такий тип поведінки, при якому відбувається перенесення відносин з людини – собака на людину – людину. Знаючи основи зоопсихології, можна зробити висновки про те, що собака не може зрадити, злукавити. Це не просто чотирилапий друг – це найвідданіша істота, для якої відсутнє поняття обману, нещирості. Такі відносини кінологи-рятувальники шукають між людьми в повсякденному житті. Стикаючись з людською зрадою, кінологи-рятувальники тікають у світ чистих стосунків із твариною. Щирість сильніша, ніж комунікативна взаємодія в соціумі.

Високий шпиль відмічається за 9-ю шкалою «Оптимістичності». Підвищена 9-а шкала визначає акцентуацію за гіпертимним або екзальтованим типом. Для таких людей притаманна емоційна незрілість, що проявляється в завищеній самооцінці, відсутності особливої розбірливості в контактах, безцеремонності, поблажливому ставленні до власних промахів і недоліків, перепадах настрою (емоційні сплески як легко виникають, так і швидко зникають), мінливість у прихильностях, влюбливості.

Специфіка даного профілю виражається в оптимізмі, що дозволяє з легкістю сприймати життя, бути безвідповідальним і необов'язковим у

сімейному житті та в роботі. Провідний захисний механізм – заперечення проблем.

Усереднений психологічний профіль кінологів-рятувальників, які роблять перші кроки в професійній діяльності, має також деякі відмінності (рис. 4.10).

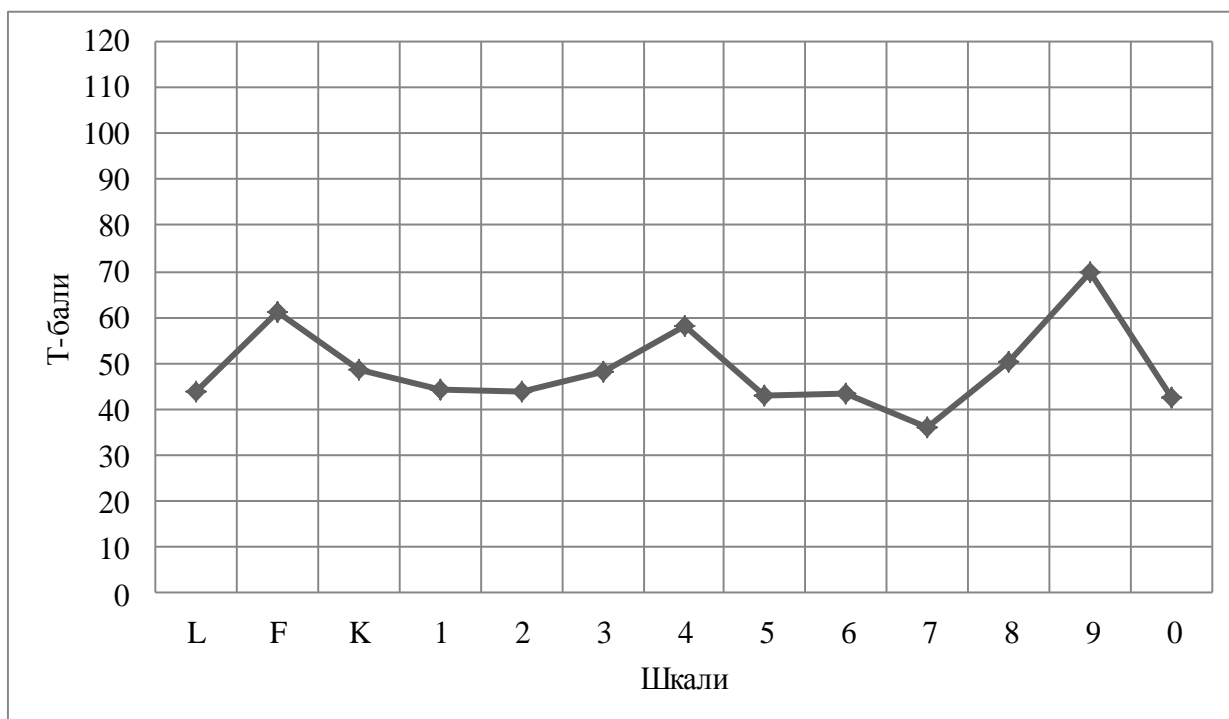

Рис 4.10. Усереднений психологічний профіль початківців кінологів-рятувальників ДСНС України

Шпилястий тип профілю притаманний також для початківців. Найбільші шпиль простежуються за 4-ю і 9-ю шкалами.

Показники за 4-ю шкалою «Імпульсивності» свідчать про активну особистісну позицію та високу пошукову активність початківців. Відбувається «притирка» між вимогами професії до людини та вимогами самої людини. Крім того, йде процес переоцінки життєвих цінностей, відповідно змінюються початкові мотиви вибору професії у бік соціального благополуччя.

Особистості такого профілю характерна романтичність, нетерпеливість, схильність до ризику, відсутність конформності. Для таких людей можливі завищені домагання, на які можуть впливати різні фактори. Як правило, у них спостерігається потяг до вибору такої роботи, яка дозволяє уникнути підлеглості та знайти застосування домінантним рисам характеру.

Отримані результати за 9-ю шкалою «Оптимістичності» відображають активність позиції, високий рівень життєлюбства, переоцінку власних можливостей. В емоційній сфері переважає піднесений настрій, успіх викликає відому екзальтацію, емоцію гордості. Життєві труднощі для початківців сприймаються як такі, що легко долаються. При невдачах значимість недосяжного з легкістю нехтується.

Підвищений показник за 9-ю шкалою може визначати певний тип акцентуації (гіпертимний або екзальтований). Для молодих людей, з яких в основному і складається група початківців, характерна інфантильна поведінка, яка спостерігається в емоційній нестабільності, відірваності, грайливості. Прагнення потурати миттєвим потребам абсолютно головує над будь-якими відставленими та зсунутими в майбутнє цілями та цінностями.

Таким чином, проведений порівняльний аналіз між досліджуваними двох виділених нами груп виявив однаковий тип профілю – шпилястий, що притаманний як досвідченим кінологом-рятувальникам, так і початківцям. Спільними для обох груп досліджуваних є високі показники за 9-ю шкалою «Оптимістичності», що свідчить про оптимістичний погляд на життя та віру в те, що разом з чотирилапим другом вони корисні для суспільства, працюють на благо людей. Високу вагу для досвідчених працівників мають показники за 1-ю («Невротичний надконтроль») та 5-ю («Маскулінності») шкалами. У початківців показовими є результати за 4-ю шкалою «Імпульсивності».

4.7. Узагальнення отриманих даних та пропозиції щодо побудови професіографічного підходу до аналізу діяльності кінологів-рятувальників ДСНС України

З огляду на викладене вище, уся проведена робота в дослідженні була направлена на виділення та опис психологічних властивостей кінологів-рятувальників, що необхідні для успішного виконання професійної діяльності.

Загальна характеристика професії. Кінолог-рятувальник – це працівник кінологічної служби аварійно-рятувального підрозділу, який має відповідну освіту та виконує пошуково-рятувальні роботи в зонах НС за допомогою спеціально навчених собак.

Професійна діяльність кінологів-рятувальників ДСНС України визначена законодавчими та нормативно-правовими актами: Кодексом цивільного захисту України; наказами МНС України «Про заходи щодо організації діяльності Кінологічної служби МНС України», «Про затвердження Довідника кваліфікаційних характеристик професій працівників МНС України», «Методичні рекомендації щодо проведення пошуково-рятувальних робіт кінологічними підрозділами МНС».

З метою подальшої розробки психограми кінологів-рятувальників ДСНС України нами був проведений критичний аналіз чинних на сьогодні кваліфікаційних вимог до рятувальника кінологічної служби. Визначимо основні блоки, які допоможуть систематизувати вимоги до професії та окреслити основні недоліки в організації діяльності та відбору працівників відповідно до цих вимог.

Загальні вимоги та умови щодо відбору на посади в кінологічну службу. Відбір у кінологічні підрозділи ДСНС України відбувається з числа кандидатів, які мають повну середню, середньо-спеціальну (зоотехнічну,

ветеринарну) або вищу освіту та перебували на посадах кінологів в інших силових відомствах чи громадських товариств (волонтерами). Усі кінологи-рятувальники повинні пройти навчання за робітничою професією «Кінолог (рятувальні роботи)» або мати початкову кінологічну освіту (дресирувальника) та досвід роботи з тваринами.

Особовий склад кінологічних підрозділів поділяється на атестованих і вільнонайманих та комплектується на контрактній основі. На посади працівників кінологічної служби призначаються особи, які задовольняють вимогам професії за станом здоров'я, професійною кваліфікацією та вміють працювати з собакою.

Усі кінологи-рятувальники залучаються до оперативно-рятувальної діяльності та беруть безпосередню участь в організації та проведенні пошуково-рятувальних робіт. Для працівників кінологічної служби висуваються вимоги високої фізичної підготовленості та здатності виконувати роботи в непристосованих для дихання умовах із застосування індивідуальних засобів захисту органів дихання і тіла.

Завдання та обов'язки кінологів-рятувальників

Основними завданнями працівників кінологічної служби є:

- порятунок людей під час проведення аварійно-рятувальної роботи за допомогою спеціально навчених собак;
- надання долікарської допомоги постраждалим у разі загрози їх життю;
- проведення розвідки, пошук постраждалих і первинне оцінювання ситуації у зоні надзвичайної ситуації;
- здійснювання моніторингу навколишнього середовища у місцях, небезпечних для життя; під час виконання рятувальних робіт самостійно визначають рівень безпеки для людей і собак та вживають заходів щодо виведення їх із небезпечної зони;

- регулярне проведення занять із собаками, навчання їх методам пошуку потерпілих та надання їм кваліфікованої допомоги; забезпечення готовності собак до проведення пошуково-рятувальних робіт, підтримання їхньої високої дієздатності;

- участь у планових тренуваннях з собаками із застосуванням індивідуальних засобів захисту органів дихання і тіла, спеціального оснащення та спорядження у навчально-тренувальних комплексах, на навчальних полігонах з відпрацюванням способів порятунку людей, практичної взаємодії з іншими рятувальниками в аварійних ситуаціях;

- проведення профілактичного огляду собак, ветеринарне обслуговування;

- налагоджування, дрібний ремонт засобів захисту та іншого спорядження, технічне обслуговування і ремонт аварійно-рятувальних засобів, техніки та оснащення;

- вивчення планів проведення пошуково-рятувальних робіт під час ліквідації можливих аварій на об'єктах, що обслуговуються.

Кінолог-рятувальник повинен знати: статутні та нормативні документи, що регламентують функціонування оперативно-рятувальних служб; права та функціональні обов'язки рятувальників кінологічної служби під час проведення аварійно-рятувальних робіт (АРР); вимоги до кінологів-рятувальників; інструкції, положення та інші керівні документи, які регламентують правила проведення АРР та ліквідації наслідків НС із застосуванням спеціальних собак; кінологію; техніку, технічні засоби, оснащення та інше обладнання, які є у розпорядженні підрозділу і використовуються під час АРР; типові плани проведення пошуково-рятувальних робіт під час можливих аварій; способи ведення пошукових робіт; порядок обстеження великих територій; способи надання першої

медичної допомоги; правила з охорони праці, виробничої санітарії та пожежної безпеки.

Професійно-значущі характеристики: причини та наслідки надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру; рятувальну та кінологічну термінологію; функціональні обов'язки кінологів-рятувальників, алгоритм дій при проведенні АРР; вимоги до професійних якостей кінологів-рятувальників; правила збереження й експлуатації устаткування, інструментів, індивідуальних засобів захисту при проведенні АРР; правила й інструкції з техніки безпеки; правила, прийоми і послідовність виконання пошуково-рятувальних робіт; прийоми, методи та способи пошуку потерпілих; сигналізацію, умовні знаки, коди; правила проведення розвідки; способи і прийоми визначення наявності вражаючих факторів; прийоми проведення АРР в особливо небезпечних умовах; дози безпечного впливу на людину небезпечних і шкідливих факторів (концентрація в повітрі продуктів горіння, шум, радіація, світлова енергія, температура і т. ін.); методики і прийоми визначення стану потерпілих і складності травм; прийоми надання долікарської допомоги; правила експлуатації засобів зв'язку й оповіщення; оптимальні способи переміщення в різних умовах; основи виживання в несприятливих умовах; способи і прийоми евакуації потерпілих із завалів, пошкоджених транспортних засобів, з верхніх поверхів зруйнованих будинків; способи і методи рятування потерпілих із тріщин, провалів, з-під лавин, селів, обвалів снігу, води; способи орієнтації на місцевості; способи роботи при катастрофах транспортних засобів; види основних сильнодіючих отруйних речовин, їхні фізико-хімічні властивості, характер впливу на потерпілих; основні засоби, правила взаємодії.

Кінолог-рятувальник повинен уміти: проводити пошук потерпілих за допомогою спеціально навчених собак; обстежувати великі території; налаштувати собаку до роботи, підготувати до роботи устаткування,

інструменти, пристосування, утримувати їх у належному стані, володіти навичками і прийомами експлуатації; підготовлювати до роботи й експлуатувати засоби зв'язку; надавати долікарську допомогу; використовувати засоби індивідуального захисту; пересуватися в умовах пересіченої місцевості, долати водні перешкоди, скельні ділянки, сніжні схили, ущелини; користуватися засобами пожежогасіння; оцінювати обстановку, що створилася, і приймати оптимальне рішення; визначати наявність вражаючих факторів і можливі шляхи розвитку НС; раціонально і безпечно планувати свою роботу; взаємодіяти з іншими учасниками робіт; виконувати пошуково-рятувальні роботи під впливом одного або декількох екстремальних факторів (висота, замкнутий простір, відсутність освітлення, загазованість, задимленість, складні метеорологічні умови, тощо); виконувати аварійно-рятувальні роботи та інші невідкладні роботи в умовах практично будь-яких НС природного і техногенного характеру; орієнтуватися на місцевості; вибирати оптимальні способи роботи і засоби праці; виконувати тривалий час фізичну роботу різної ваги в умовах дії емоційних навантажень та психічних подразників; працювати в умовах особистого ризику; працювати в постійно змінних умовах природного і техногенного характеру; проводити різні способи пошуку (човниковий, вільний, фронтальний); здійснювати моніторинг навколишнього середовища; працювати в різних робочих позах; впливати на потерпілого, запобігати панічному настрою; швидко відновлювати свою фізичну і психологічну працездатність.

Крім того, кінолог-рятувальник **повинен мати специфічні і властиві професійні якості, характерні для цієї професії:**

- любов до собаки;
- знання фізіології собаки, особливостей і умов їхнього життя, періодів життєвого розвитку, звичок і поведінки;

- знання психічних особливостей собаки;
- збереження зібраності (спокою) в умовах, які викликають збудження;
- високу стресостійкість;
- наполегливість у подоланні труднощів;
- здатність швидко діяти в умовах дефіциту часу;
- організованість, зібраність, акуратність у роботі;
- розвинуту координацію рухів, стійкість до тремору;
- високу фізичну витривалість;
- здатність тривалий час зберігати високу активність (енергійність);
- узгодженість одночасних рухів рук і ніг у різних поєднаннях (синхронні, послідовні тощо);
- самостійність у прийнятті рішень;
- здатність відкидати звичні, стандартні методи і рішення, які виявилися непридатними, і шукати нові, оригінальні;
- емоційна стійкість при прийнятті відповідальних рішень;
- терплячість;
- уміння бачити кілька можливих шляхів розв'язання проблеми і подумки вибрати найбільш ефективний;
- здатність приймати рішення при недостатності необхідної інформації чи відсутності часу на її осмислення;
- здатність довільно передавати свої уявлення, почуття за допомогою жестів, міміки, інтонацій голосу;
- здатність розглядати проблему з кількох точок зору;
- уміння робити висновок з суперечливої інформації;
- впевненість у своїй силі, можливостях.

Результат проведення пошуково-рятувальних робіт залежить від злагодженої роботи кінологічного розрахунку, яка досягається шляхом

проживання одного життя та об'єднання заради однієї мети – служіння людям.

Роль і місце мотивації. Серед внутрішніх причин вибору професії кінолога-рятувальника є, по-перше, мотив «прагнення до роботи, пов'язаної з наданням допомоги іншим людям», в основі якої потяг допомагати людям, бути потрібним іншим людям; по-друге, реалізація власних потреб або дитячих мрій мати надійного друга – собаку, по-третє, пошук ідеальних міжособистісних стосунків, де поряд з добром, щирістю та любов'ю існує надійність, вірність і порядність. Серед психологічних факторів, що виступають передумовою вибору професії, виступають фанатична любов до собаки.

Характер мотиваційних потреб кінологів-рятувальників визначається перевагою розвиваючих мотивів над загальним рівнем мотивів підтримки. Рятувальники кінологічної служби не надто вибагливі до власного комфорту, для них набагато важливішим є прагнення реалізувати свої альтруїстичні нахили.

Особливістю мотиваційної спрямованості кінологів-рятувальників є екстернальний тип локалізації контролю: віра у невідворотність долі, перекладання відповідальності за свої дії та вчинки на інших, оскільки результат виконання професійного завдання безпосередньо пов'язаний з партнером по кінологічному розрахунку – собакою. Фаталістичні тенденції характерні майже для всіх кінологів-рятувальників.

Вимоги до психічних процесів. Психомоторика. Професійна діяльність кінологів-рятувальників відбувається у постійному русі. Успішність професійної діяльності рятувальників-кінологічної служби забезпечується шляхом рухової функції організму, яка у них є розвинутою та майже завжди передбачає інтенсивну м'язову діяльність. Для кінологів-рятувальників особливо важливо точно контролювати власні рухи та

ефективно управляти ними, оскільки за допомогою невербальних сигналів вони взаємодіють з собакою.

Вольові властивості. У професійній діяльності рятувальників кінологічної служби постійно виникають ситуації, що потребують вольових зусиль. Від кінологів-рятувальників вимагається висока фізична працездатність, активність. Вольові якості відіграють провідну роль у формуванні стійкості кінолога-рятувальника до впливів вражаючих факторів і психотравмуючих умов. Життя і здоров'я кінологічного розрахунку залежить від уміння діяти в умовах, пов'язаних з ризиком, та від рівня розвитку його вольових якостей. Тому особливого значення в умовах браку часу набувають наполегливість у подоланні труднощів, витримка, самовладання, терплячість тощо.

Як для професіоналів, їм характерні такі якості: виконавча дисципліна, вміння підкорятися встановленому порядку та дотримуватися певних інструкцій і директив, вміння стримувати власні слабкості.

Професійні особливості пізнавальних процесів. Основними аналізаторними системами, що знаходяться під переважним напруженням та є найбільш важливими для забезпечення професійної діяльності, є на рівні зору, слуху, дотику та руху.

Під час пошуково-рятувальних робіт кінологам-рятувальникам доводиться виконувати завдання під впливом різноманітних шумів. Незважаючи на це, їм треба розрізняти різні сигнали (рятувальників, собак, постраждалих).

У певні моменти слухова та зорова інформація може надходити одночасно (вибух, обвал конструкцій тощо).

Увага кінолога-рятувальників характеризується великою напругою протягом усього часу проведення пошукових робіт. Високий рівень концентрації уваги дозволяє кінологам-рятувальникам здійснювати контроль

за ходом ситуації, за порядком своєї діяльності, за змінами ситуації.

Найбільш важливими характеристиками уваги кінолога-рятувальників є:

- обсяг уваги – утримання в центрі уваги кількох об'єктів спостереження одночасно;

- стійкість уваги – здатність зосередити увагу на конкретному об'єкті;

- переключення уваги – здатність переключати увагу з одного об'єкта на інший;

- розподіл уваги – здатність розподілити увагу між об'єктами.

Недостатній рівень розвитку уваги може призвести до помилок, необдуманих рішень, що, у свою чергу, може викликати травматизм.

Для кінологів-рятувальників притаманне предметно-дієве мислення, що вимагає витонченої спостережливості та уваги до окремих дрібниць. Якість мислення визначає здатність кінолога-рятувальника ухвалювати обґрунтовані рішення з урахуванням змін, що відбуваються в ході виконання пошуково-рятувальних робіт. Вони повинні вміти прогнозувати події, визначати характер і обсяг інформації, виявляти та аналізувати основні взаємозв'язки в ході виконання завдань.

За допомогою пам'яті рятувальники кінологічної служби використовують на практиці набутий досвід, знання, навички та вміння. Усі види пам'яті задіяні в діяльності кінолога-рятувальника, оскільки дають можливість пригадувати зони пошуково-рятувальних робіт, способи пошуку, показники приладів, схеми обстеження території, способи надання долікарської допомоги постраждалим. Вимоги до обсягу довгострокової пам'яті звичайні, а до обсягу оперативної пам'яті високі. Основними для професійної діяльності кінологів-рятувальників є такі типи пам'яті: моторна, наочно-образна (зорова, слухова), логічна та афективна.

Вимоги до емоційної сфери. Емоційні прояви рятувальників кінологічних підрозділів скупі та обережні. Для них притаманний змішаний

тип реагування, що проявляється, з одного боку, у стриманості, а з іншого – роздратованості. Вони, як правило, є дуже моралістичними у своїх думках і стосунках та чутливими до реальної загрози.

У стосунках з собакою характерна емоційна прив'язаність. Їх емоційний світ стає справжнім у всіх проявах, для якого характерна сентиментальність, емоційність, вразливість. Такої емоційної довіри кінологи-рятувальники чекають від оточення і не завжди знаходять.

Уміння розуміти психічний стани іншої людини і співпереживати особливо потрібно кінологу-рятувальнику. Середній рівень емпатії дозволяє рятувальнику кінологічної служби постійно тримати під контролем власну емоційність для того, щоб вона не зашкодила в найбільш невідповідний момент.

Емоційну напругу в кінологів-рятувальників викликає такий комплекс причин: високий темп діяльності, готовність до несподіваних ситуацій, постійний ризик під час проведення пошуково-рятувальних робіт, небезпека для життя в разі невірних або несвоєчасних дій, велика відповідальність за виконання завдання, вплив шкідливих факторів середовища, психотравмуючих факторів тощо.

Протипоказання та обмеження до професії кінолога-рятувальника.

Серед основних медичних протипоказань до професійної діяльності є нервові та психічні захворювання. Вони, як правило, можуть викликатися органічними захворюваннями центральної нервової системи, у тому числі бути наслідками травматичних, інфекційних, інтоксикаційних, судинних захворювань. Психічні захворювання являють собою небезпеку, оскільки пов'язані з порушенням швидкості сприймання та психічних реакцій.

Перешкодою для вибору даної професії можуть бути виражене захворювання органів зору та слуху, що унеможливить виконання

професійного завдання. Внаслідок наявних серцево-судинних захворювань неможливо також в повному обсязі займатися професійною діяльністю.

Серед професійних заперечень є:

- нелюбов до тварин;
- загальмованість психічних процесів;
- страхи, фобії;
- безвідповідальність;
- нездатність прогнозувати ситуацію;
- низький рівень освітньої підготовки тощо.

Таким чином, проведений аналіз професійної діяльності кінологів-рятувальників дозволяє говорити про низку нерозв'язаних питань. Серед цих проблем однією з найважливіших є відсутність повної багаторівневої професіограми до даного типу професій. На сьогодні розроблено лише кваліфікаційні вимоги до працівників кінологічної служби, але вони ні в жодному разі не можуть виступати як єдиний перелік вимог щодо професійної придатності кандидата до професії кінолога-рятувальника.

Тому існує потреба в розробці професіограми даної професії та підбір методичного і психодіагностичного матеріалу для реалізації процесу якісного відбору кандидатів до служби в кінологічних підрозділах ДСНС України. Саме розв'язання зазначених проблем стало одним з головних напрямів нашого дослідження.

Висновки до розділу

У четвертому розділі монографії здійснено власне емпіричне дослідження психологічних умов професійної діяльності працівників кінологічних підрозділів ДСНС України.

1. Встановлено, що основні мотиви обрання професії кінолог-рятувальник ДСНС України майже співпадають між двома групами досліджуваних, але мають деякі відмінності. У досвідчених рятувальників кінологічних підрозділів провідними виступають такі мотиви: прагнення до роботи, пов'язаної з наданням допомоги іншим людям; можливість мати стабільний заробіток; змістовний інтерес до роботи в рятувальних підрозділах; прагнення до ризику, небезпеки, можливості проявити себе; прагнення до морального задоволення від роботи. У початківців ведучими є мотиви прагнення до морального задоволення від роботи; прагнення до роботи, пов'язаної з наданням допомоги іншим людям; змістовний інтерес до роботи в рятувальних підрозділах; прагнення до ризику, небезпеки, можливості проявити себе; прагнення «себе перебороти», змінити характер, стати впевненішим тощо.

Аналіз домінуючих мотивів серед кінологів-рятувальників ДСНС України свідчить про перевагу споживчих тенденцій у початківців, які потребують задоволення потреб у життєзабезпеченні, комфорті, соціальному статусі та спілкуванні. Досвідчені рятувальники кінологічних підрозділів менш вимогливі, а тому більш пристосовані до служби. Відповідно їх потреби не настільки виражені. Високі сумарні показники продуктивного типу мотивації в обох групах досліджуваних свідчать про потреби кінологів-рятувальників в активності, творчості, альтруїзмі. Серед початківців такі тенденції у силу ідеалізації є навіть вищими, ніж у досвідчених працівників.

Для двох груп досліджених притаманний «прогресивний» тип мотиваційного профілю. Такий результат дає змогу стверджувати, що в ієрархічній мотиваційній структурі кінологів-рятувальників вищі потреби є вагомішими, ніж природні потреби.

При дослідженні мотиваційної спрямованості працівників кінологічної служби виявлений екстернальний тип локалізації контролю. Для кінологів-

рятувальників характерний фаталізм, оскільки професіоналізм рятувальників кінологічної служби знаходиться в прямій залежності від партнера по кінологічному розрахунку – собаки.

2. Експертне оцінювання професійно важливих якостей кінологів-рятувальників дозволило встановити, що головними в їх діяльності виявились інтелектуальні, моторні, імажитивні та емоційні якості.

За результатами факторного аналізу наведений перелік було розширено та доведено, що основними групами професійно важливих якостей кінологів-рятувальників є якості, які утворюють когнітивний, емоційний, вольовий та моторний компоненти.

3. При вивченні когнітивного компоненту в структурі ПВЯ рятувальників кінологічної служби встановлено, що пізнавальним процесам відводиться головна роль у забезпеченні виконання професійних завдань. Інтелектуальними операціями пронизана уся професійна діяльність (від підготовки собаки до здійснення пошуково-рятувальних робіт).

У цілому рівень сформованості та розвиненості пізнавальних функцій є досить передбачуваним і прямо пропорційним професійному досвіду. Майже за усіма показниками виразності основних складових когнітивного компоненту відмічається перевага в досліджуваних першої групи (досвідчених). Комплексна оцінки загальних здібностей початківців виявила середній рівень сформованості та розвиненості пізнавальних функцій.

4. У структурі ПВЯ кінологів-рятувальників ДСНС України емоційні якості мають істотне значення. Співчуття, співпереживання є ознакою здатності зрозуміти іншого, увійти в його емоційний стан. За результатами вивчення емпатійних проявів у кінологів-рятувальників виявлений середній рівень сформованості емпатійних тенденцій. Ієрархія представленості емпатійних проявів у двох групах досліджуваних співпадає. Характерним є перевага емпатійних тенденцій до значимого оточення, якими виступають

батьки та діти. Тваринам відводиться другорядна роль. Гуманність професії кінолога-рятувальника полягає в тому, що при всій своїй безмежній любові до собаки вони готові пожертвувати своїм чотирилапим другом заради порятунку людини.

5. Вольові якості кінологів-рятувальників лежать в основі функціонування в надзвичайних умовах. Дослідження вольового компоненту дозволили відзначити існування розходжень між двома групами рятувальників кінологічних підрозділів. Відмічено, що якщо максимальний рівень НПС представлено майже однаково (31,1 % проти 26,1 %), то за середніми показниками перевага у досвідченіших кінологів-рятувальників майже в 2 рази – 44,8 % проти 21,7 % у початківців при $p \leq 0,05$. Несприятливий прогноз НПС (нижче-середнього) властивий представникам другої групи (початківцям) 43,5 % проти 20,7 % досвідченим кінологам-рятувальникам при $p \leq 0,05$.

6. Виділено та описано основні психологічні типи кінологів-рятувальників ДСНС України: відповідально-активний з нетиповою рольовою поведінкою (перевага шкал «Невротичний надконтроль», «Мужність-жіночість» та «Оптимістичність») – характерний для досвідчених кінологів-рятувальників; імпульсивно-оптимістичний (перевага шкал «Імпульсивність» і «Оптимістичність») – притаманний початківцям – рятувальникам кінологічної служби.

ВИСНОВКИ

У монографії теоретично узагальнено та по-новому вирішено наукове завдання, що полягає в професіографічному аналізі діяльності кінологів-рятувальників ДСНС України та розробці структури професійно важливих якостей, необхідних у їхній професійній діяльності.

1. Аналіз результатів наукових досліджень показав, що в радянській психологічній науці професіографія як метод психологічного вивчення професійної діяльності виникла в межах психотехніки на початку 20-х років ХХ ст. Професіографія є комплексним методом вивчення діяльності, що являє собою опис об'єктивних характеристик професії, функцій і процесів професійної діяльності, аналіз яких дає змогу визначити систему професійно важливих якостей, необхідних працівникові для успішної роботи. За допомогою професіограми та психограми дається об'єктивний аналіз діяльності. На сьогодні професіографічний підхід не втратив своєї актуальності, оскільки ще для досить великої кількості професій не розроблено характеристик і рекомендацій. Особливо це стосується професій екстремального профілю діяльності.

Становлення та розвиток професії кінолога-рятувальника продиктовані стійкою тенденцією зростання кількості надзвичайних ситуацій природного і техногенного характеру. Спосіб пошуково-рятувальних робіт зі спеціально навченими собаками набув поширення у всьому світі, і йому поки що не має альтернативи.

Екстремальність роботи кінологів-рятувальників полягає в тому, що необхідно виконувати професійні завдання в умовах ризику, де є висока ймовірність загинути або отримати травму.

2. Виявлено психологічні особливості професійної діяльності кінологів-рятувальників ДСНС України. Кінологічні розрахунки залучаються до

пошуково-рятувальних робіт в екстремальних ситуаціях, що виникають при зруйнуванні будинків і споруд; катастроф транспортних засобів; у лавинних виносках; при накопиченні землі, каменів, піску від селів і обвалів; у природному середовищі (в лісі та на водних об'єктах). Проаналізувавши резонансні надзвичайні ситуації, що сталися в Україні в 2007–2012 рр., з'ясовано, що найбільший обсяг робіт із пошуку та порятунку постраждалих припадає на природне середовище (ліс) та на техногенні завали, що утворюються при руйнуванні будинків і споруд.

Умови роботи кінологів-рятувальників ДСНС України характеризуються сильнодіючими психотравмуючими факторами. Найбільш стресогенними є такі ситуації професійної діяльності: потрапляння під завали; пошуково-рятувальні роботи в складних погодних умовах; збій у роботі собаки або її ушкодження чи травмування; надання першої долікарської допомоги постраждалим; вилучення та знаходження тіл загиблих; підготовка до сертифікації кінологічного розрахунку; необхідність прийняття рішення в умовах дефіциту інформації; здійснення моніторингу навколишнього середовища в місцях небезпечних для життя.

3. У результаті дослідження мотиваційної складової кінологів-рятувальників ДСНС України проведено рейтинговий аналіз структури виразності мотивів, що впливають на вибір цієї професії. Виявлено, що для досвідчених рятувальників кінологічних підрозділів провідними є такі мотиви: прагнення до роботи, пов'язаної з наданням допомоги іншим людям; можливість мати стабільний заробіток; змістовний інтерес до роботи в рятувальних підрозділах; прагнення до ризику, небезпеки, можливості проявити себе; прагнення до морального задоволення від роботи. У початківців головними є такі мотиви: прагнення до морального задоволення від роботи; прагнення до роботи, пов'язаної з наданням допомоги іншим людям; змістовний інтерес до роботи в рятувальних підрозділах; прагнення

до ризику, небезпеки, можливості проявити себе; прагнення «себе перебороти», змінити характер, стати впевненішим тощо.

Для двох груп досліджених характерним є «прогресивний» тип мотиваційного профілю. В ієрархічній мотиваційній структурі кінологів-рятувальників вищі потреби є вагомішими, ніж природні.

При вивченні мотиваційної спрямованості кінологів-рятувальників ДСНС України виявлено екстернальний тип локалізації контролю. Фаталістичні тенденції характерні майже для всіх досліджених. Вони вірять у невідворотність долі. Це пояснюємо тим, що результат виконання професійного завдання залежить не лише від кінолога-рятувальника, але й від його партнера по кінологічному розрахунку – собаки.

4. Шляхом багаторівневого дослідження якостей, що психологічно властиві кінологам-рятувальникам ДСНС України, виокремлено серед них групи найбільш значимих у професійній діяльності: *когнітивні*: уміння бачити кілька можливих шляхів розв'язання проблеми і подумки вибирати найбільш ефективний; здатність приймати рішення при дефіциті інформації або браку часу на її осмислення; здатність довільно передавати свої уявлення, почуття за допомогою жестів, міміки, інтонацій голосу; здатність розглядати проблему з кількох точок зору; знання фізіології тварин, особливостей і умов їхнього життя, періодів життєвого розвитку, звичок і поведінки; уміння робити висновок з суперечливої інформації; знання психічних особливостей тварин, уміння визначати їхню поведінку; *моторні*: здатність швидко діяти в умовах дефіциту часу; розвинута координація рухів, стійкість до тремору; висока фізична витривалість; узгодженість одночасних рухів рук і ніг у різних поєднаннях (синхронні, послідовні тощо); *емоційні*: любов до тварин; турбота про тварин; гуманність; емоційна стійкість при прийнятті відповідальних рішень; *вольові*: збереження зібраності (спокою) в умовах, які викликають збудження; висока стресостійкість; наполегливість у

подоланні труднощів; організованість, зібраність, акуратність у роботі; здатність тривалий час зберігати високу активність (енергійність); терплячість.

5. Під час вивчення моторного та вольового компонентів у кінологів-рятувальників ДСНС України виявлено, що сильний та середньосильний тип нервової системи та високий та середній рівень нервово-психологічної стійкості значно переважають в досліджуваних першої групи, ніж другої. Показник працездатності та стійкості психоемоційних навантажень у досвідчених кінологів-рятувальників значно вищий, ніж у початківців.

6. При оцінці когнітивного компонента в структурі професійно важливих якостей кінологів-рятувальників ДСНС України встановлено взаємозв'язок інтелектуальних здібностей з професійним досвідом. Рівень сформованості загальних здібностей у першій групі вищий, ніж у досліджуваних другої групи $t = 3,41$, $p \leq 0,05$. Досвідчені рятувальники кінологічної служби здатні оперувати великим обсягом інформації, їм властиве уміння визначати декілька шляхів для досягнення мети. У початківців такі здібності не настільки розвинуті.

7. Емоційний компонент у структурі професійно важливих якостей вивчено через аналіз емпатійного потенціалу в кінологів-рятувальників. За результатами отриманих показників у двох групах досліджуваних простежується середній рівень сформованості емпатійних тенденцій, що свідчить про стриманість емоційних проявів та здатність їх контролювати.

8. Проаналізувавши типологічний компонент у структурі професійно важливих якостей, виділено та описано основні психологічні типи кінологів-рятувальників ДСНС України. Досвідченим кінологам-рятувальникам притаманний відповідально-активний тип із нетиповою рольовою поведінкою та оптимістичністю (перевага шкал «Невротичний надконтроль», «Маскулінність» та «Оптимістичність»). Для початківців характерний

імпульсивно-оптимістичний тип (перевага шкал «Імпульсивність» і «Оптимістичність»).

9. За результатами дослідження розроблено пропозиції щодо побудови професіографічного підходу до аналізу діяльності кінологів-рятувальників ДСНС України: враховано вимоги професії до особистісних якостей, психофізіологічні характеристики, соціально-психологічні показники, природні задатки і властивості, професійні знання і вміння, стан здоров'я людини.

Потребують подальшого дослідження гендерні особливості кінологів-рятувальників ДСНС України та їхній зв'язок з професійною діяльністю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Александровский Ю. А. Психогении в экстремальных условиях / Ю. А. Александровский, О. С. Лобастов. – М. : Медицина, 1991. – 96 с.
2. Альбуханова-Славська К. О. Діяльність та психологія особистості / Альбуханова-Славська К. О. – М. : Наука, 1980. – 336 с.
3. Ананьев Б. Г. Психология и проблемы человекознания / Ананьев Б. Г. ; под ред. А. А. Бодалева. – М. : Изд-во «Институт практической психологии», Воронеж : НПО «МОДЭК», 1996. – 384 с.
4. Анохин П. К. Очерки физиологии функциональных систем / Анохин П. К. – М. : Медицина, 1975. – 448 с.
5. Артюшин Л. М. Праця в особливих умовах / Артюшин Л. М., Мосов С. П., Охременко О. Р. – К. : НАОУ, 2004. – 94 с.
6. Архангельский С. Н. Очерки по психологии труда / Архангельский С. Н. – М. : Трудрезервиздат, 1958. – 157 с.
7. Асеев В. Г. Проблема монотонности в промышленном труде и психофизиологические пути ее разрешения : автореф. дис. на соискание учен. степени докт. психол. наук : спец. 19.00.03 «Психология труда, инженерная психология» / В. Г. Асеев. – М., 1973. – 23 с.
8. Асмолов А. Г. О некоторых перспективах исследования смысловых образований личности / А.Г. Асмолов, Б.С. Братусь, Б.В. Зейгарник и др. // Вопросы психологии. – 1979. – № 4. – С. 35–45.
9. Бажин Е. Ф. Метод исследования уровня субъективного контроля / Бажин Е. Ф., Голынкина Е. А., Эткинд А. М. // Психологический журнал. – 1984. – Т. 5, № 3. – С. 152–162.
10. Бандурка А. М. Профессионализм и лидерство / Бандурка А. М., Бочарова С. П., Землянская Е. В. – Харьков : Из-во «Титул», 2006. – 578 с.

11. Барко В. І. Психологія управління персоналом органів внутрішніх справ (проактивний підхід) : [монографія] / Барко В. І. – Київ : Ніка-Центр, 2003. – 448 с.
12. Баумгартен Ф. Психотехника. Исследование пригодности к профессиональному труду / Баумгартен Ф. – М. : Техиздат, 1926. – 125 с.
13. Березин Ф. Б. Методика многостороннего исследования личности: структура, основы интерпретации, некоторые области применения / Ф. Б. Березин, М. П. Мирошников. – М. : Фолиум, 1994. – 176 с.
14. Бернштейн М. О. На путях к биологии активности / М. О. Бернштейн // Вопросы психологи. – 1965. - № 10. – С. 65–78.
15. Бехтерев В. М. Избранные работы по социальной психологии / Бехтерев В. М. – М. : «Наука», 1994. – 400 с.
16. Бовин Б. Г. Профессионально-личностные качества сотрудников органов внутренних дел / Бовин Б. Г., Киселева Е. А., Улашников О. М. // Известия методического центра профессионального образования и координации научных исследований. – 1996. – № 2. – С. 112–129.
17. Богданюк О. Д. Формування готовності до професійної діяльності у майбутніх офіцерів-кінологів державної прикордонної служби : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / О. Д. Богданюк. – Хмельницький, 2007. – 20 с.
18. Бодров В. А. Психология профессиональной пригодности : учебное пособие для вузов / Бодров В. А. – М. : ПЕР СЭ, 2006. – 511 с.
19. Большакова А. М. Фрустраційна толерантність як складова психологічної готовності пожежних до професійної діяльності в екстремальних умовах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.09 «Психологія праці в особливих умовах» / А. М. Большакова. – Х., 2000. – 20 с.

20. Большой психологический словарь / [под ред. Б. Мещерякова, В. Зинченко]. – СПб. : Прайм-ЕВРОЗНАК, 2003. – 672 с.
21. Борисова Е. М. Индивидуальное своеобразие становления профессионала / Борисова Е. М. – М. : Прогресс, 1976. – 82 с.
22. Борисова Е. М. Индивидуальность и профессия / Е. М. Борисова, Г. П. Логинова. – М. : «Наука», 1991. – 254 с.
23. Бочарова С. П. Психология и память / Бочарова С. П. – Харьков : Гуманитарный Центр, 2007. – 384 с.
24. Бузин В. Н. Краткий ориентировочный тест / В. Н. Бузин // Практикум по психодиагностике. Конкретные психодиагностические методики. М.: МГУ, 1989. С.112–126.
25. Будницька О. А. Індивідуально-особистісні детермінанти емоційних переживань у психотравмуючій ситуації : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.09 «Психологія діяльності в особливих умовах» / О. А. Будницька. – К., 2001. – 14 с.
26. Бурлачук Л. Ф. Словарь-справочник по психодиагностике / Л. Ф. Бурлачук, С. М. Морозов – СПб. : Издательство «Питер», 2000. – 528 с.
27. Бут В. П. Формування професійно важливих якостей газодимозахисників-рятувальників МНС України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.09 «Психологія діяльності в особливих умовах» / В. П. Бут. – К., 2008. – 20 с.
28. Вареник В. В. Інженерно-психологічне забезпечення професійного відбору до державної пожежної охорони України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.03 «Психологія праці, інженерна психологія, ергономіка» / В. В. Вареник – К., 2001. – 16 с.
29. Виноград О. В. Педагогічні умови формування професійних якостей військовослужбовців-кінологів у процесі навчання : автореф. дис. на

здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 20.02.02 «Військова педагогіка та психологія / О. В. Виноград. – Хмельницький, 2001. – 20 с.

30. Виноградов В. Н. Сокровища Пандоры. / Виноградов В. Н., Щаблов Н. Н., Бессонов В. П.; под ред. В. С. Артамонова. – СПб. : 2006. – 592 с.

31. Волков С. В. Психологічні особливості прояву комунікативної компетентності інспекторів Державного пожежного нагляду в особливих умовах діяльності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.09 «Психологія діяльності в особливих умовах» / С. В. Волков. – Х., 2011. – 24 с.

32. Выготский Л. С. Собр. соч. в 6-и т. / Выготский Л. С. – М. : Педагогика, 1982. – Т. 1. – 487 с.

33. Гаврилов В. Е. Использование модульного подхода для психологической классификации профессий в целях профориентации / Гаврилов В. Е. // Вопросы психологии. – 1987. – № 1. – С. 35–38.

34. Гарбер, Е. И. Методика профессиографии / Е. И. Гарбер, В. В. Козач. – Саратов : Изд-во Саратовского ун-та, 1992. – 196 с.

35. Геллерштейн С. Г. Психология в применении к авиации / С. Г. Геллерштейн // Информационный бюллетень авиационной медицины. – 1946. – № 1. – С. 18–21.

36. Гичко Н. К. Психограмма сотрудника дежурной части милиции / Н. К. Гичко // Вісник Харківського національного університету. – 2002. – № 576. – С. 43–45.

37. Гонтаренко Л. О. Професіографічний аналіз діяльності працівників чергово-диспетчерської служби екстреного виклику МНС України : дис...кандидата психол. наук : 19.00.09 / Гонтаренко Людмила Олександрівна. – Х., 2008. – 219 с.

38. Грибенюк Г. С. Психологічна підготовка / Грибенюк Г. С. – Черкаси : Черкаський інститут пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля МНС України, 2005. – 232 с.
39. Губинский А. И. Надежность и качество функционирования эргатических систем / Губинский А. И. – Л. : «Наука», 1982. – 270 с.
40. Гуревич К. М. Профессиональная пригодность и основные особенности нервной системы / Гуревич К. М. – М. : Наука, 1992. – 120 с.
41. Гуревич П. В. Психология чрезвычайных ситуаций: учеб. пособие для студентов вузов / Гуревич П. В. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2007. – 495 с.
42. Давыдов В. В. Психология деятельности как основа формирования способности и готовности к практической деятельности / Давыдов В. В. – М. : Наука, 1997. – 231 с.
43. Деркач А. А. Профессионализм деятельности в особых и экстремальных условиях / Деркач А. А. – М. : Изд-во РАГС, 1998. – 223 с.
44. Дикая Л. Г. Становление системы психической регуляции в экстремальных условиях деятельности / Дикая Л. Г. ; сост. и общая ред. Л. В. Куликова. – СПб : Изд-во Питер, 2000. – С. 144 – 250.
45. Дишкант О. В. Схильність до ризику як професійно-особистісна особливість рятувальника : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд.. психол. наук : спец. 19.00.09 «Психологія діяльності в особливих умовах» / О. В. Дишкант. – Х., 2011. – 23 с.
46. Дмитриева М. А. Психология труда и инженерная психология / Дмитриева М. А., Крылов А. А., Нафтульев А. И. – Л. : «Мысль», 1979. – 285 с.
47. Древер Д. Психология труда / Древер Д. – М.:Техника, 1926. – 56 с.
48. Дутов В. И. Психофизиологические и гигиенические аспекты деятельности человека при пожаре / В. И. Дутов, И. Г. Чурсин. – М.: Наука, 1993. – 299 с.

49. Дяченко М. И. Готовность к деятельности в напряженных условиях : психологический аспект / Дяченко М. И., Кандыбович Л. А., Пономаренко В. А. – Минск : Изд-во БГУ, 1976. – 204 с.
50. Екстремальна психологія : [підручник] / [О. П. Євсюков, А. С. Куфлієвський, Д. В. Лебедєв та ін.] ; за ред. О. В. Тімченка. – К. : ТОВ «Август трейд», 2007. – 502 с.
51. Євсюков О. П. Психологічне прогнозування надійності діяльності працівників аварійно-рятувальних підрозділів МНС України : [монографія] / О. П. Євсюков, О. В. Тімченко. – Харків : УЦЗУ, 2007. – 288 с.
52. Євсюков О. П. Психологічне прогнозування професійної надійності фахівців аварійно-рятувальних підрозділів МНС України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.09 «Психологія діяльності в особливих умовах» / О. П. Євсюков. – Харків, 2007. – 21 с.
53. Забродин Ю. М. Основные направления исследований деятельности человека – оператора в особых и экстремальных условиях / Ю. М. Забродин, В. Г. Зазыкин. – М. : Наука, 1985. – С. 5 – 16.
54. Завіниченко Н. Б. Особливості розвитку комунікативної компетентності майбутнього практичного психолога: автореф. дис. на здобуття канд. психол. наук: спец. 19.00.07 «Педагогічна психологія» / Н. Б. Завіниченко. – К., 2003. – 19 с.
55. Загрядский В. П. Методы исследования в физиологии труда / В. П. Загрядский, З. К. Сулимо-Самуйлло. – Л. : ВМедА, 1991. – 269 с.
56. Занюк С. С. Психологія мотивації : навч. посібник / С. С. Занюк. – К. : Либідь, 2002. – 304 с.
57. Зайчковски Л. Д. Биологическая обратная связь и саморегуляция в управлении соревновательным стрессом / Л. Д. Зайчковски // Стресс и тревога в спорте. – М., 1983. – С. 16–27.

58. Запорожцева Г. Є. Психологічний аналіз професійної діяльності дільничного інспектора міліції та визначальні умови її удосконалення : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : 19.00.06 «Юридична психологія» / Г. Є. Запорожцева. – К., 1999. – 20 с.

59. Запорожцев Є. Г. Психологічні особливості діяльності керівника органів внутрішніх справ України : автореф дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 19.00.06 «Юридична психологія» / Є. Г. Запорожцев. – К., 2000. – 20 с.

60. Зараковский Г. М. Психофизиологический анализ трудовой деятельности / Зараковский Г. М. – М. : «Наука», 1966. – 138 с.

61. Захарова Л. Н. Психологические состояния в экстремальных условиях деятельности пожарных : (экспериментальное психологическое исследование) : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. психол. наук : спец. 19.00.03 «Инженерная психология, психология труда» / Л. Н. Захарова. – М, 1985. – 24 с.

62. Зеер Е. Ф. Психология профессий: Учебное пособие для студентов вузов / Зеер Е.Ф. – М: Академический Проект; Фонд «Мир», 2008. – 336с.

63. Зинченко В. П. Анализ деятельности человека оператора / Зинченко В. П., Майзель Н. И., Назаров А. И. // Инженерная психология. – М. : Педагогика, 1964. – С. 125 – 130.

64. Иванников В. А. Психологические механизмы волевой регуляции / Иванников В. А. – М. : МГУ, 1991. – 142 с.

65. Иванова Е. М. Основы психологического изучения профессиональной деятельности : учебное пособие / Иванова Е. М. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1987. – 285 с.

66. Ильин Е. П. Психология воли / Ильин Е. П. – СПб. : Издательство «Питер», 2000. – 288 с.

67. Карпіловська С. Я. Основи професіографії / [С. Я. Карпіловська, Р. Й. Мітельман, В. В. Синівський та ін.]. – К. : МАУП, 1997. – 146 с.
68. Карпов А. В. Структурно-функциональная организация процессов принятия групповых решений / А. В. Карпов. // Вопросы психологии. – 2004. – № 1. – С. 126–135.
69. Карпухина А. М. Психологические и психофизиологические пути повышения эффективности деятельности / Карпухина А. М. – К. : РДЭНТП, 1990. – 19 с.
70. Кирьякова Е. Н. Проявление риска в деятельности специалистов опасных профессий : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.03 / Кирьякова Елена Николаевна. – М., 2003. – 242 с.
71. Климов, Е. А. Психология профессионального самоопределения / Климов Е. А. – М. : Издательский центр «Академия», 2010. – 304 с.
72. Климов Е. А. Введение в психологию труда / Климов Е. А. – М. : Культура и спорт : ЮНИТИ, 1998. – 297 с.
73. Кодекс цивільного захисту від 02.10.2012 № 5403-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www/mns.gov.ua](http://www.mns.gov.ua).
74. Козяр М. М. Теоретичні та методичні засади професійної підготовки особового складу підрозділів з надзвичайних ситуацій : дис. ... доктора пед. наук : 13.00.04 / Козяр Михайло Миколайович. – К., 2005. – 532 с.
75. Кокун О. М. Оптимізація адаптаційних можливостей людини у психофізіологічному забезпеченні діяльності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. психол. наук : спец. 19.00.02 «Психофізіологія» / О. М. Кокун. – К., 2004. – 31 с.
76. Колесніченко О. С. Психологічна готовність працівників МНС України до професійної діяльності в екстремальних умовах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.09 «Психологія діяльності в особливих умовах» / О. С. Колесніченко. – Х., 2011. – 22 с.

77. Конопкин О. А. Психологические механизмы регуляции деятельности / Конопкин О. А. – М. : Наука, 1980. – 256 с.

78. Контрольно-спасательная служба Крыма [Электронный ресурс]. – Режим доступа : [http : // www.ukrmisto.com / crimea / kontrolno-spasatel'naya-sluzhba – Kryma/](http://www.ukrmisto.com/crimea/kontrolno-spasatel'naya-sluzhba-Kryma/).

79. Корольчук В. М. Психологія стресостійкості особистості : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. психол. наук : спец. 19.00.01 «Загальна психологія, історія психології» / В. М. Корольчук. – К., 2009. – 40 с.

80. Корольчук М. С. Соціально-психологічне забезпечення діяльності в звичайних та екстремальних умовах : [навчальний посібник] / М. С. Корольчук, В. М. Крайнюк. – Київ : Ніка-Центр, 2006. – 580 с.

81. Корольчук М. С. Теорія і практика професійного психологічного відбору : [навчальний посібник] / М. С. Корольчук, В. М. Крайнюк. – Київ : Ніка-Центр, 2006. – 536 с.

82. Котик М. А. Психология защищенности человека от опасности в профессиональной деятельности : автореф. дис. на соискание учен. степени докт. психол. наук : спец. 19.00.03 «Психология труда, инженерная психология» / М. А. Котик. – Л., 1985. – 24 с.

83. Котик М. А. Психология и безопасность / Котик М.А. – Т.: Валгус, 1987. – 440 с.

84. Кремень В. Г. Психологія професійної діяльності офіцера : [підручник] / [Кремень В. Г., Костицкий М. В., Максименко С. Д., Сафін О. Д.]. – Хмельницький : вид-во АПВУ, 1999. – 464 с.

85. Кремень М. А. Спасателю о психологии / Кремень М. А. – Мн. : Изд. Центр БГУ, 2003. – 136 с.

86. Кришталь М. А. Психологічне забезпечення професійної діяльності працівників пожежно-рятувальних підрозділів МНС України: [навчальний

посібник] / Микола Андрійович Кришталь. – Черкаси: Академія пожежної безпеки ім. Героїв Чорнобиля, 2011. – 226 с.

87. Куфлієвський А. С. Соціально-психологічні детермінанти розвитку синдрому «вигоряння» працівників пожежно-рятувальних підрозділів МНС України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.09 «Психологія діяльності в особливих умовах» / А. С. Куфлієвський. – Харків, 2006. – 22 с.

88. Лебедев В. И. Личность в экстремальных условиях / Лебедев В.И. – М.: Политиздат, 1989. – 304 с.

89. Лебедев В. И. Экстремальная психология / Лебедев В.И. – М. : ЮНИТИ, 2001. – 431 с.

90. Левитов Н. Д. Психология труда / Левитов Н. Д. – М. : Наука, 1963. – 365 с.

91. Леонова А. Б. Психопрофилактика стрессов / А. Б. Леонова, А. С. Кузнецова. – М. : Изд-во Моск. ун-та. 1993. – 121 с.

92. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность / Леонтьев А.Н. – М. : Политиздат, 1977. – 304 с.

93. Лефтеров В. О. Особистісно-професійний розвиток фахівців екстремальних видів діяльності : дис. ... доктора психол. наук : 19.00.09 / Лефтеров Василь Олександрович. – Донецьк, 2008. – 428 с.

94. Лебедев Д. В. Соціально-психологічні детермінанти помилкових дій у професійній діяльності фахівців водолазних формувань аварійно-рятувальних підрозділів МНС України : дис. ... канд. психол. наук: 19.00.09 / Лебедев Денис Валерійович. – Харків, 2008. – 293 с.

95. Лебедева С. Ю. Психологічне забезпечення професійної та функціональної надійності фахівців снайперських груп спеціальних підрозділів МВС України: дис...кандидата психологічних наук: 19.00.09 / Лебедева Світлана Юріївна. – Х., 2005. – 326 с.

96. Лебедева С. Ю. Психологічне забезпечення професійної та функціональної надійності фахівців снайперських груп спеціальних підрозділів МВС України: Монографія / С. Ю. Лебедева, О. В. Тімченко – Х.: ХНАДУ, 2005. – 326с.

97. Липман О. Психология профессий / Липман О. – Пг., 1923. – 80 с.

98. Ложкін Г. В. Психологічне супроводження військовослужбовців в діяльності за екстремальних умов / Ложкін Г. В. – К. : МОУ, 2003. – 218 с.

99. Ломов Б. Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии / Ломов Б. Ф. ; отв. ред. Ю. М. Забродин, Е. В. Шорохова. – М. : Наука, 1984. – 414 с.

100. Магда В. А. Особливості професійної деформації у працівників аварійно-рятувальних підрозділів МНС України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.09 «Психологія діяльності в особливих умовах» / В. А. Магда. – Х., 2011. – 21 с.

101. Макаренко М. В. Основи професійного відбору військових спеціалістів та методики вивчення індивідуальних психофізіологічних відмінностей між людьми / Макаренко М. Ф. – К. : Інститут фізіології ім. О. О. Богомольця НАН України, Науково-дослідний центр гуманітарних проблем Збройних Сил України, 2006. – 395 с.

102. Маклаков А. Г. Основы психологического обеспечения профессионального здоровья военнослужащих : автореф. дис. на соискание учен. степени докт. психол. наук : спец. 19.00.03 «Психология труда, инженерная психология» / А. Г. Маклаков. – СПб., 1996. – 37 с.

103. Максименко С. Д. Загальна психологія / Максименко С. Д. – К. : центр учбової літератури, 2008. – 272 с.

104. Малкина-Пых И. Г. Экстремальные ситуации / Малкина-Пых И. Г. – М. : Эксмо, 2005. – 960 с.

105. Манукян П. М. Взаимосвязь индивидуально-психологических свойств личности специалистов ВМФ командного профиля с успешностью их профессиональной деятельности в аварийных ситуациях : дис. ... кандидата психол. наук : 19.00.09 / Петр Михайлович Манукян – СПб., 1996. – 142 с.
106. Марищук В. Л. Психологические основы формирования профессионально значимых качеств : автореф. дис. на соискание учен. степени докт. психол. наук : спец. 19.00.03 «Психология труда, инженерная психология» / В. Л. Марищук. – Ленинград, 1982. – 32 с.
107. Маркова А. К. Психология профессионализма / Маркова А. К. – М. : Наука, 1996. – 285 с.
108. Марьин М. И. Исследование влияния условий труда на функциональное состояние пожарных / М. И. Марьин, Е. С. Соболев // Психологический журнал. – 1990. – № 1. – С. 11–15.
109. Марьин М. И. Комплекс средств психологического обеспечения деятельности пожарных : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. психол. наук : спец. 19.00.09 «Психология деятельности в особых условиях» / М.И. Марьин. – М., 1992. – 28 с.
110. Маслоу А. Мотивация и личность / Абрахам Маслоу. – СПб.: «Евразия», 1999. – 478 с.
111. Медведєв В. С. Проблеми професійної деформації співробітників органів внутрішніх справ : (теоретичні та прикладні аспекти) / Медведєв В. С. – Київ : НАВС України, 1996. – 192 с.
112. Механошина А. Факторы, негативно влияющие на профессиональное здоровье сотрудников противопожарной службы / А. Механошина, Ю. Безукладникова, Т. Клепикова // Пожарное дело. – 2008. – № 2. – С. 40–41.

113. Мильман В. Э. Внутренняя и внешняя мотивация учебной деятельности / В. Э. Мильман // Вопросы психологии. – 1987. – № 5. – С. 129–138.

114. Мильман В. Э. Мотивационный профиль личности / В. Э. Мильман // Практикум по психодиагностике. Психодиагностика мотивации и саморегуляции.– М. : МГУ, 1990. – 160 с.

115. Миронець С. М. Негативні психічні стани рятувальників в умовах надзвичайної ситуації: [Монографія] / С. М. Миронець., О. В. Тимченко. – К.: ТОВ «Видавництво Консультант», 2008. – 232 с.

116. Миронець С. М. Негативні психічні стани та реакції у працівників аварійно-рятувальних підрозділів МНС України в умовах надзвичайної ситуації : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.09 «Психологія діяльності в особливих умовах» / С. О. Миронець. – Харків, 2007. – 21 с.

117. Михайлик А. Планета рятувальних псів / Андрій Михайлик // Надзвичайна ситуація. – 2012. – № 10. – С. 15–17.

118. Назаров О. О. Дінаміка первинної адаптації до умов навчання та служби в навчальних закладах МВС України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.06 «Юридична психологія» / О. О. Назаров. – Харків, 2000. – 18 с.

119. Наказ МНС України від 23.02.2004 № 89 «Про затвердження Інструкції з організації психологічного забезпечення службової діяльності аварійно-рятувальних служб». – К.: МНС України, 2004. – 44 с. – (Нормативний документ МНС України. Наказ).

120. Наказ МНС України від 30.11.2006 № 761 «Про заходи щодо організації діяльності Кінологічної служби МНС України». – К.: МНС України, 2006. – 11 с. – (Нормативний документ МНС України. Наказ).

121. Наказ МНС України від 01.12.2009 № 808 «Про затвердження Довідника кваліфікаційних характеристик професій працівників МНС України». – К. : МНС України, 2009. – 127 с. – (Нормативний документ МНС України. Наказ).
122. Наказ МНС України від 21.02.2011 № 170 «Про затвердження Методичних рекомендацій з порядку організації та проведення пошуково-рятувальних робіт кінологічними підрозділами МНС». – К. : МНС України, 2011. – 11 с. – (Нормативний документ МНС України. Наказ).
123. Немчин Т. А. Состояния нервно-психического напряжения / Немчин Т. А. ; сост. и общая ред. Л. В. Куликова. – СПб : Изд-во Питер, 2000. – С. 364 – 378.
124. Никифоров Г. С. Надежность профессиональной деятельности / Никифоров Г. С. – СПб. : СПбУ, 1996. – 316 с.
125. Овсяннікова Я. О. Соціально-психологічний тренінг як засіб відновлення психологічної стійкості рятувальників МНС України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.09 «Психологія діяльності в особливих умовах» / Я. О. Овсяннікова – Харків, 2010. – 21 с.
126. Озеров, В. П. Психомоторные способности человека / Озеров В. П. – Дубна: Феникс+, 2002. – 320 с.
127. Олійников О. А. Формування професійної Я-концепції рятувальників : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.09 «Психологія діяльності в особливих умовах» / О. А. Олійников. – Харків, 2010. – 21 с.
128. Осьодло В. І. Психодіагностика та корекція функціональних станів операторів у динаміці професійної діяльності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук. : спец. 19.00.03 «Психологія праці, інженерна психологія, ергономіка» / В. І. Осьодло. – К., 2001. – 25 с.

129. Охременко О. Р. Діяльність у складних, напружених та екстремальних умовах / Охременко О. Р. – К. : Національна академія оборони України, 2004. – 210 с.

130. Охременко О. Р. Складання професіограм : [методичний посібник] / Охременко О. Р. – К. : ВГІ НАОУ, 2000. – 24 с.

131. Павлов И. П. Основные типы высшей нервной деятельности животных и людей / Павлов И. П. – М. : Изд-во АН СССР, 1951. – Т.3, кн. 2. – 439 с.

132. Платонов, К. К. Вопросы психологии труда / Платонов К. К. – М. : Воениздат, 1970. – 264 с.

133. Платонов К. К. Профессиография – ее значение и методы работы / К. К. Платонов // Соц.труд. – 1971. – № 4. – С. 74 – 79.

134. Плиско В. И. Формирование готовности профессионала к деятельности в условиях, опасных для жизни : на материалах субъект-субъектной деятельности : [монография] / В. И. Плиско – К. : Наук. світ, 2002. – 304 с.

135. Поляков І. О. Професіографічний аналіз діяльності рятувальників Державної спеціалізованої аварійно-рятувальної служби пошуку і рятування туристів МНС України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.09 «Психологія діяльності в особливих умовах» / І. О. Поляков – Харків, 2011. – 23 с.

136. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про єдину державну систему цивільного захисту» від 09.01.2014 № 11 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/11-2014-%D0%BF>.

137. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження порядку комплектування та професійної підготовки основного особового складу аварійно-рятувальних служб і типової форми контракту, що

укладається з рятувальниками під час прийняття їх на роботу» від 12.10.2001 №1334 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1334-2001-%D0%BF>.

138. Потапчук Є. М. Теорія та практика збереження психічного здоров'я військовослужбовців : [монографія] / Потапчук Є. М. – Хмельницький : Вид-во Національної академії ДПСУ, 2004. – 323 с.

139. Приходько Ю.О. Психологічні чинники успішності професійної діяльності пожежних-рятувальників МНС України: автореф. дис... канд. психол. наук: спец. 19.00.09 «Психологія діяльності в особливих умовах» / Ю. О. Приходько. – Х., 2008. – 22 с.

140. Професіографічний опис основних видів діяльності в органах внутрішніх справ України: [практ. посіб.] / В. І. Барко, Ю. Б. Ірхін, Т. В. Нещерет, О. В. Шаповалов. – К. : РВЦ КНУВС, 2007. – 100 с.

141. Профессиография основных видов деятельности сотрудников Государственной противопожарной службы МВД России: [пособие] / [М. И. Марьин, И. Н. Ефанова, М. Н. Поляков и др.] – М.: ВНИИПО, 1998. – 114 с.

142. Романова Е. С. 99 популярных профессий : психологический анализ и профессиограммы / Романова Е. С. – СПб.: Питер, 2007. – 464 с.

143. Романова Е. С. Психологические основы профессиографии / Е. С. Романова, Г. А. Суворова. – М.: Наука, 1990. – С. 37 – 41.

144. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / Рубинштейн С. Л. – М.: Педагогика, 1989. – 325 с.

145. Рыбников В. Ю. Психологическое прогнозирование надежности деятельности и коррекция дезадаптивных нервно-психических состояний специалистов экстремального профиля / Рыбников В. Ю. – СПб.: СПб. ун-т, 2000. – 205 с.

146. Рядинська Є. М. Професіографічний аналіз діяльності фахівців Державної воєнізованої гірничорятувальної служби України: дис. ... кандидата психол. наук : 19.00.09 / Рядинська Євгенія Миколаївна. – Х., 2011. – 250 с.

147. Садковий В. П. Особливості прояву посттравматичних стресових розладів у працівників пожежно-рятувальних підрозділів МНС України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.09 «Психологія діяльності в особливих умовах» / В. П. Садковий. – Харків, 2005. – 19 с.

148. Садковий О. В. Відношення до життя та смерті в умовах надзвичайної ситуації: ціннісно-смісловий аспект: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.09 «Психологія діяльності в особливих умовах» / О. В. Садковий. – Хмельницький, 2009. – 22 с.

149. Самонов А. П. Психология для пожарных. Психологические основы подготовки пожарных к деятельности в экстремальных условиях / Самонов А. П. – Пермь: Звезда, 1999. – 600 с.

150. Самоукина Н. В. Психология и педагогика профессиональной деятельности / Н. В. Самоукина – М.: Ассоциация авторов и издателей «ТАНДЕМ», Издательство «ЭКМОС», 1999. – 352 с.

151. Сафін О. Д. Психологія управлінської діяльності командира: [навчальний посібник] / Сафін О. Д. – Хмельницький: АПВУ, 1997. – 372 с.

152. Сеченов И. М. Избранные физиологические и психологические труды / Сеченов И. М. – М. : Наука, 1947. – 113 с.

153. Склень О. І. Психологічні особливості поведінкових стратегій подання стресу в професійній діяльності працівників пожежно-рятувальних підрозділів МНС України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.09 «Психологія діяльності в особливих умовах» / О. І. Склень. – Харків, 2007. – 22 с.

154. Склярів С. О. Мотиваційно-особистісні детермінанти успішності професійної діяльності рятувальників : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.09 «Психологія діяльності в особливих умовах» / С. О. Склярів. – Харків, 2010. – 20 с.
155. Смирнов Б. А. Методы инженерной психологии / Б. А. Смирнов, А. М. Тиньков. – Х.: Изд-во «Гуманитарный Центр», 2008. – 526 с.
156. Снісаренко А. Г. Професіографічний аналіз діяльності начальників караулів Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту МНС України : дис. ... кандидата психологічних наук: 19.00.09 / Снісаренко Андрій Григорович. – Х., 2011. – 243 с.
157. Собченко О.М. Індивідуально-психологічні особливості поведінки рятувальників у стресогенних обставинах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.09 «Психологія діяльності в особливих умовах» / О. М. Собченко. – Хмельницький, 2006. – 20 с.
158. Собчик Л. Н. СМІЛ. Стандартизованный многофакторный метод исследования личности / Собчик Л. Н. – СПб. : Речь, 2007. – 224 с.
159. Современный психологический словарь / [под ред. Б. Г. Мещерякова, В. П. Зинченко]. – М. : АСТ ; СПб. : Прайм-ЕВРОЗНАК, 2007. – 490 с.
160. Справочник спасателя. Книга 9. Поисково-спасательные работы с применением специально обученных собак, их подготовка и содержание [авторский коллектив: Л. Г. Одинцов и др.]. – М.: ВНИИ ГОЧС, 1999. – 223 с.
161. Стасюк В. В. Система соціально-психологічного забезпечення функціонування аеромобільних військових підрозділів в умовах збройних конфліктів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. психол. наук : спец. 19.00.05 «Соціальна психологія» / В. В. Стасюк. – К., 2005. – 34 с.

162. Столяренко А. М. Экстремальная психопедагогика : [учебное пособие для ВУЗов] / А. М. Столяренко. – М: ЮНИТИ-ДАНА, 2002. – С. 288 – 293.

163. Суходольский Г. В. О требованиях к психологическому изучению деятельности / Г. В. Суходольский // Личность и деятельность. Экспериментальная и прикладная психология. Вып.2. Л., 1982. – С. 29–38.

164. Теплов, Б. М. Боевое возбуждение / Б. М. Теплов; сост. и общая ред. Л. В. Куликова. – СПб : Изд-во Питер, 2000. – С. 250 – 364.

165. Тімченко О. В. Професійний стрес працівників органів внутрішніх справ України (концептуалізація, прогнозування, діагностика та корекція) : дис. ... доктора психол. наук : 19.00.06 / Тімченко Олександр Володимирович. – Харків, 2003. – 427 с.

166. Тітаренко Д. С. Особливості функціонування механізмів психологічного захисту у рятувальників в умовах екзистенціальної загрози: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.09 «Психологія діяльності в особливих умовах» / Д. С. Тітаренко. – Харків, 2011. – 24 с.

167. Тогобицька В. Д. Психокорекція професійних деструкцій працівників МНС України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.09 «Психологія діяльності в особливих умовах» / В. Д. Тогобицька. – Харків, 2011. – 20 с.

168. Трофімов Ю. Л. Інженерна психологія : [підручник] / Трофімов Ю. Л. – К. : Либідь, 2002. – 264 с.

169. Узнадзе Д. Н. Основные положения теории установки / Д. Н. Узнадзе – Тбилиси, 1961. – 210 с.

170. Указ Президента України від 24.12.2012 № 726/2012 «Про деякі заходи з оптимізації системи центральних органів виконавчої влади»

[Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<http://www.president.gov.ua/documents/15236.html>.

171. Федорина А. У собак вихідних немає. Буран, Жива, Єрмак із легендарного Форварда та інші аристократи першими придуть вас рятувати / Алла Федорина // Україна молода [Електронний ресурс]. – Режим доступу до газ. : <http://www.umoloda.kiev.ua/regions/62/241/0/44679/>.

172. Фомич М. В. Розвиток професійно важливих якостей фахівців оперативно-рятувальної служби цивільного захисту: дис...кандидата психологічних наук: 19.00.09 / Фомич Микола Володимирович. – К., 2012. – 235 с.

173. Хворост М. Ю. Розвиток психологічної стійкості керівників рятувальних підрозділів в умовах професійної діяльності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.09 «Психологія діяльності в особливих умовах» / М. Ю. Хворост. – Харків, 2012. – 21 с.

174. Черкашин А. І. Формування емоційної стійкості фахівця пожежної охорони до впливу стрес-факторів підвищеної інтенсивності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.01 «Загальна психологія, історія психології» / А. І. Черкашин. – Харків, 1995. – 24 с.

175. Шадриков В. Д. Психология деятельности и способностей человека / Шадриков В. Д. – М. : Издательская корпорация «Логос», 1996. – 318 с.

176. Шапкин С. А. Деятельность в особых условиях : компонентный анализ структуры и стратегий адаптации / С. А. Шапкин, Л. Г. Дикая // Психологический журнал. – 1996. – Т. 17, № 1. – С. 19 – 35.

177. Шевчук Н. В. До питання врегулювання статусу кінологічної служби в ОВС України [Електронний ресурс] / Н. В. Шевчук, І. В. Озерський

// Економіка. Фінанси. Право – 2010. – № 5. – С. 35–38. – Режим доступу до журн. : <http://www.info-prensa.com/article-567.html>.

178. Шлыкова Н.Л. Психологическая безопасность субъекта профессиональной деятельности: дис. ... д-ра психол. наук: 19.00.03 / Н. Л. Шлыкова. – М., 2004. – 332 с.

179. Шокутько В. Кінологи МНС України здобули світове визнання / Валерій Шокутько // Надзвичайна ситуація. – 2012. – № 10. – С. 12–14.

180. Шпильрейн И. Н. Профессиональный отбор (очерк методов и достижений) / Шпильрейн И. Н. – М., 1925. – 35 с.

181. Штерн В. Прикладная психология [методы и результаты] / Штерн В. – М., 1924. – 60 с.

182. Энциклопедический словарь: Психология труда, рекламы, управления, инженерная психология и эргономика / [Под ред. Б. А. Душкова]. – Екатеринбург : Деловая книга, 2000. – 462 с.

183. Юсупов И. М. Психология взаимопонимания / Юсупов И. М. – Казань : Татарское книжное изд-во, 1991. – 120 с.

184. Яковенко С. І. Теорія і практика психологічної допомоги потерпілим від катастроф (на прикладі постчорнобильської ситуації) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. психол. наук : спец. 19.00.06 «Юридична психологія» / С. І. Яковенко. – К., 1998. – 34 с.

185. Bergmann L.H. Responding to critical incident / L. H. Bergmann, T. R. Queen // Fire chief. – 1986. - 30, № 6. – P. 43 – 49.

186. Briner R. The neglect and importance of emotion at work / Briner R. // European Journal of Work and Organizational Psychology. – 1999. – Vol. 8, № 4. – P. 323 – 346.

187. Brunstein J.C. Personal goals and subjective well-being : a longitudinal study / Brunstein J. C. // J. of Personality and Social Psychology. – 1993. – V. 65. – № 5. – P. 1061 – 1070.

188. Glass W. Das «personliche Risiko» der Feuerwehrleute/ Glass W. // Florian Hessen. – 1998. – № 6. – P. 20–22.
189. Grimsley K.D. Family a Priority fof Young Workers / Grimsley K. D. // Washington Post. – 2000. – P. 1 – 2.
190. Guillot G. Le stress dans notre societe / Guillot G. // Annals cardiol. et angeiol. –2002. – Vol. 56, № 2. – C. 104 – 108.
191. Korman, A. Industrial and organization psychology. New York University / Korman A. – 1971. – 186 p.
192. Levine P. Waking the Tiger: Healing Trauma. North Atlantic books / Levine P. – Berkeley, 1997. – P. 532 – 1029.
193. Niedhammer I. Psychosocial Work. Environment and Cardiovascular Risk Factors in an Occupational Cohort in France / Niedhammer I. // Journal of Epidemiologist and Community Health. – 1998. – v. 52, № 2. – P. 93 – 100.
194. Thompson S.B. War experiences and posttraumatic stress disorder / Thompson S. B. // The Psychologist. – 1997. – August. – P. 349 – 350.
195. Weiss D.S. Predicting symptomatic distress in emergency services personnel / [Weiss D.S., Marmar C. R., Metzler T. J., Ronfeldt H. M.] // J. Consult. Clin. Psychol. – 1995. – Vol. 63, № 3. – P. 361 – 368.

ДОДАТКИ

Додаток А
Професіографічна анкета

Шановний колего!

Звертаємося до Вас, досвідченого фахівця, який добре знає особливості діяльності кінологів-рятувальників ДСНС України, їх індивідуально-психологічні якості, що необхідні для успішного виконання службових обов'язків. Саме тому Ви можете надати нам істотну допомогу в підготовці достовірних матеріалів, які в подальшому допоможуть розробити кваліфікаційні вимоги до працівників кінологічної служби ДСНС України.

Просимо Вас об'єктивно та відверто, як експертів з даного виду діяльності, відповісти на поставлені всі запитання. При цьому намагайтеся уникати великої кількості максимальних або мінімальних оцінок найбільш значимих якостей, оскільки при підрахуванні може ускладнити їх аналіз та вплинути на об'єктивність оцінки.

В експертній оцінці важливе значення має освітній та професійний рівень експерта, тому повідомте про себе деякі дані:

ХАРАКТЕРИСТИКА ЕКСПЕРТА

1. Вік (кількість повних років): _____

2. Спеціальне звання: _____

3. Посада на цей час: _____

4. Термін перебування на посаді: _____

5. Ваша попередня посада та стаж за нею: _____

_____ років _____ місяців

6. Загальний стаж служби: _____ років _____ місяців

7. Освіта:

8. Участь у ліквідації наслідків великомасштабних надзвичайних ситуацій

(де):

_____ з _____ по _____

ПРОФЕСІОГРАФІЧНА АНКЕТА
кінолога-рятувальника ДСНС України

I. Загальні відомості про спеціальність

1.1. Необхідний освітній та освітньо-кваліфікаційний рівень підготовки (потрібно підкреслити):

- а) повна загальна середня освіта;
- б) середньо-спеціальна освіта;
- в) неповна вища освіта;
- г) базова вища освіта;
- д) повна вища освіта.

1.2. Вид бажаної спеціальної підготовки (потрібно підкреслити):

- а) підготовка в навчально-методичному центрі за робітничою професією «Кінолог (рятувальні роботи)»;
- б) підготовка у вищому відомчому навчальному закладі ДСНС України;
- в) інше _____

II. Основний зміст професійної діяльності за посадою

2.1. Який найбільш оптимальний режим роботи та відпочинку для кінолога-рятувальника (потрібно підкреслити):

- а) добове чергування;
- б) щоденна робота (тривалість робочого дня) _____;
- в) змінна робота та тривалість відпочинку між змінами _____ годин;
- г) безпосереднє виконання завдання за викликом;
- д) інше (що?) _____

2.2. Які типові завдання Ви виконуєте (перелічіть): _____

2.3. Які нетипові завдання Ви виконуєте (перелічіть): _____

2.4. Які завдання (дії) найчастіше складають сутність Вашої діяльності (наприклад, спостереження, пошук, оцінка обстановки, планування та проведення пошуково-рятувальних заходів тощо) (вказіть):

2.5. Які завдання (дії) найчастіше виконуєте Ви під час навчально-практичних зборів (вказіть) _____

2.6. Назвіть найбільш напружені моменти у Вашій службовій діяльності:

2.7. Назвіть специфічні завдання, які відрізняють Вашу діяльність від діяльності інших працівників ДСНС України: _____

2.8. Перелічіть основні (специфічні, обов'язкові) дії, якими безумовно зобов'язаний володіти кінолог-рятувальник ДСНС України під час виконання службових завдань: _____

2.9. Які основні завдання покладають на Вас (перелічіть):

а) у повсякденній діяльності _____

б) при проведенні пошуково-рятувальних робіт _____

2.10. Чи вважаєте Ви обов'язковим проходження служби в ЗСУ та ін. військових формуваннях для кінологів-рятувальників?

а) так;

б) ні;

в) ваша думка (напишіть) _____

2.11. Наскільки військова служба або служба в інших військових формуваннях впливає на якість виконання службових обов'язків (напишіть)

2.12. Чи вважаєте за потрібне для кінологів-рятувальників мати досвід перебування в громадських кінологічних центрах? _____

**III. Предметні та функціональні особливості діяльності кінологічних
розрахунків Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту
ДСНС України**

3.1. Основні знаряддя праці за посадою (перелічіть, які):

а) інструменти й найпростіші пристосування _____

б) прості механізми й прилади _____

в) складні технічні пристрої _____

3.2. Темп діяльності (потрібне підкресліть):

а) вимушений;

б) вільний.

3.3. Ритм діяльності (потрібне підкресліть):

в) монотонний;

г) змінний.

3.4. Динаміка дій (потрібне підкресліть):

а) робота в цілому різноманітна;

б) робота монотонна.

3.5. Рівень новизни, нестандартності завдань, які Ви вирішуєте. Як часто доводиться відпрацьовувати нові, нестандартні ввідні (потрібне підкреслити):

а) часто;

б) іноді;

в) ніколи.

3.6. Рівень динамічного й статичного фізичного навантаження у Вас у процесі діяльності (потрібне підкреслити):

- а) перевага значних динамічних навантажень (біг, плавання, перенесення важких предметів, подолання перешкод, транспортування потерпілих і т.д.);
- б) перевага значних статичних навантажень (перебування в одній позі тривалий час _____ годин _____ хвилин);
- в) поєднання значних динамічних і статичних навантажень;
- г) інше (що саме?) _____

3.7. Рівень визначеності завдань, які Ви розв'язуєте під час професійної діяльності (потрібне підкреслити):

- а) повна визначеність (є повна інформація про обстановку);
- б) неповна визначеність (є часткова інформація про обстановку);
- в) повна невизначеність (інформація про обстановку відсутня);
- г) інше _____

3.8. Обсяг інформації, що обробляється у процесі діяльності (потрібне підкреслити):

- а) великий;
- б) середній;
- в) малий.

3.9. Рівень небезпеки при виконанні спеціальних завдань (потрібне підкреслити):

- а) високий (наявність небезпеки при виконанні всіх спеціальних завдань);
- б) середній (наявність небезпеки при виконанні деяких спеціальних завдань);
- в) низький (виконання типових спеціальних завдань практично небезпечно).

3.10. Рівень небезпеки при виконанні навчально-тренувальних завдань (потрібне підкреслити):

- а) високий (наявність небезпеки при виконанні всіх навчально-тренувальних завдань);

б) середній (наявність небезпеки при виконанні деяких навчально-тренувальних завдань);

в) низький (виконання типових навчально-тренувальних завдань практично небезпечно).

3.11. Який інтелектуальний рівень потрібен для виконання типових спеціальних завдань (потрібне підкресліть):

а) високий;

б) середній;

в) не має значення.

3.12. Який у Вас фізичний рівень для виконання типових спеціальних завдань (потрібне підкресліть):

а) високий;

б) середній;

в) низький.

3.13. Який у Вас емоційний і нервово-психічний рівень виконання спеціальних завдань (потрібне підкресліть):

а) високий (велика психічна напруга);

б) середній;

в) низький.

3.14. Який у Вас емоційний і нервово-психічний рівень виконання навчально-тренувальних завдань (потрібне підкресліть):

а) високий;

б) середній;

в) низький.

3.15. Чи доводиться Вам у службовій діяльності безпосередньо зустрічатися з трупами потерпілих (потрібне підкреслити):

а) так;

б) ні.

IV. Умови діяльності кінолога-рятувальника

Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту ДСНС України

4.1. Умови діяльності:

4.1.1. Рівень освітленості в ході виконання службових завдань (потрібне підкреслити):

- а) нормальний;
- б) знижений (менше ніж 200 – 300 люксів).

4.1.2. Температура навколишнього середовища в ході виконання службових завдань (потрібне підкреслити):

- а) підвищена (понад 25 °С);
- б) комфортна;
- в) знижена (менше ніж -15 °С);
- г) з перепадами температур.

4.1.3. Відносна вологість повітряного середовища в ході виконання службових завдань (потрібне підкреслити):

- а) підвищена (більше 80 %);
- б) нормальна (50 – 80 %);
- в) знижена (менше ніж 50 %);
- г) з перепадами відносної вологості повітря.

4.1.4. Стан повітряного середовища в ході виконання пошуково-рятувальних робіт (потрібне підкреслити):

- а) знижений вміст кисню;
- б) підвищений вміст (парціальний тиск) кисню;
- в) підвищений вміст вуглекислого газу в повітрі;
- г) підвищений вміст шкідливих домішок;
- д) наявність штучних газових сумішей;
- е) нормальний газовий склад повітря.

4.1.5. Використання індивідуальних засобів захисту при виконанні функціональних обов'язків в умовах проведення пошуково-рятувальних робіт з ліквідації наслідків надзвичайної ситуації (потрібне підкресліть):

- а) постійно;
- б) періодично;
- в) ніколи.

4.1.6. Ваша діяльність при виконанні функціональних обов'язків здійснюється в умовах (потрібне підкресліть):

- а) монотонного шуму високої, середньої, невеликої інтенсивності;
- б) раптових, короткочасних шумів високої, середньої, невеликої інтенсивності;
- в) відсутності шуму.

4.1.7. Ваша діяльність при виконанні функціональних обов'язків здійснюється в умовах (потрібне підкресліть):

- а) постійної вібрації високої, середньої, невеликої інтенсивності;
- б) ударних і знакозмінних перевантажень (хитавиця, трясіння й ін.);
- в) періодичних вібрацій високої, середньої, низької інтенсивності;
- г) відсутності вібрації.

4.1.8. Ваша основна робоча поза (потрібне підкресліть):

- а) стоячи;
- б) стоячи, при обмеженні рухів;
- в) сидячи;
- г) лежачи (напівлежачи).

4.2. Екологічні умови діяльності:

4.2.1. Основну частину робочого часу Ви проводите (потрібне підкресліть):

- а) на відкритому повітрі;
- б) у приміщенні (мобільному, стаціонарному);
- в) в інших умовах _____

4.2.2. Основну частину робочого часу Ви проводите в приміщенні обсягом (підкресліть, яким);

- а) менше ніж 3 куб. м;
- б) 3 – 10 куб. м;

в) більше 10 куб. м.

4.2.3. Ваша діяльність здійснюється в умовах запиленості (потрібне підкресліть):

а) високої;

б) середньої;

в) низької;

г) її відсутності.

4.2.4. Інші екологічні умови (які?): _____

4.3. Режим праці й відпочинку:

4.3.1. Режим роботи (потрібне підкресліть):

а) однозмінний (єдиний фахівець);

б) двозмінний;

в) тризмінний;

г) чотиризмінний.

4.3.2. Тривалість робочого дня: _____

4.3.3. Тривалість чергування в складі підрозділу: _____ місяців,
_____ діб.

4.3.4. Тривалість виконання функціональних обов'язків за посадою протягом доби: _____ годин, _____ хвилин.

4.3.5. Тривалість необхідного відпочинку між змінами: _____ годин.

V. Соціально-психологічні чинники діяльності кінологів-рятувальників

5.1. Характер Вашої службової діяльності (рівень самостійності)

(потрібне підкреслити):

а) переважно виконавча;

б) переважно керівна;

в) інша (яка?) _____

5.2. Ваша діяльність здійснюється (потрібне підкресліть):

- а) у складі малої групи (до 10 чол.);
- б) у складі середньої групи (від 10 до 30 чол.);
- в) у складі великих колективів (понад 30 чол.);
- г) індивідуально.

5.3. Чи маєте Ви можливості професійного росту (укажіть, які):

5.4. Вкажіть, які посади може займати кінолог-рятувальник в порядку просування по службі _____

5.5. Опосередкованість ділових контактів (потрібне підкресліть):

- а) спілкування здійснюється безпосередньо;
- б) спілкування здійснюється за допомогою технічних пристроїв;
- в) спілкування здійснюється за допомогою умовних сигналів;
- г) інші види спілкування _____

5.6. Які контакти із «зовнішнім» соціальним середовищем (потрібне підкресліть):

- а) діяльність тривалий час проходить в ізольованих умовах;
- б) діяльність проходить в умовах соціальних контактів;
- в) інше (що саме?) _____

5.7. Характер взаємодії з іншими підрозділами (потрібне підкресліть):

- а) працюєте ізольовано від інших підрозділів, поза зоною прямої видимості;
- б) з іншими пошуково-рятувальними групами не взаємодієте;
- в) працюєте разом з іншими підрозділами.

VI. Чинники, що визначають якість діяльності кінолога-рятувальника ДСНС України

6.1. Яка різниця в ефективності діяльності між працівниками кінологічних підрозділів, що мають спеціальну професійну підготовку та не мають її (потрібне підкресліть):

- а) значна;

б) незначна;

в) різниці немає.

6.2. Скільки часу необхідно кандидатові на посаду для стійкого оволодіння даною спеціальністю (у місяцях)? _____

6.3. Яке значення мають професійно важливі якості кінолога-рятувальника для виконання спеціального завдання (потрібне підкресліть):

а) вирішальне значення;

б) таке ж значення, як і для більшості інших спеціальностей;

в) несуттєве значення.

6.4. Оцініть за 5-и бальною шкалою значущість перелічених нижче особистісних якостей, психічних властивостей і функцій (табл. А. 1) для успішного виконання кінологами-рятувальниками ДСНС України своїх функціональних обов'язків, користуючись при цьому такою інтерпретацією шкали: вищий ступінь значущості 5 балів, нижчий – 1 бал:

Таблиця А.1

**Анкета професійно важливих якостей
кінолога-рятувальника ДСНС України**

№ п/п	Професійно важливі якості	Бал
1	2	3
1	Уміння бачити кілька можливих шляхів розв'язання проблеми і подумки вибирати найбільш ефективний	
2	Емоційна стійкість при прийнятті відповідальних рішень	
3	Уміння примусити себе робити нецікаву, але необхідну роботу	
4	Здатність швидко встановлювати контакти з новими людьми	
5	Узгодженість рухів з процесами сприймання	
6	Здатність легко запам'ятовувати словесно логічний матеріал(тексти, дати, цифри)	
7	Здатність помічати зміни в оточенні	
8	Окомірне визначення відстаней, кутів, розмірів	
9	Уміння чітко і логічно викладати свої думки в розгорнутій формі (звіт, доповідь, виступ)	

1	2	3
10	Любов до тварин, добре відношення до них	
11	Здатність розглядати проблему з кількох точок зору	
12	Вміння знайти привабливі сторони у будь-якій роботі	
13	Уміння відстоювати свою точку зору	
14	Уміння узгоджувати свої дії з діями інших людей	
15	Стійкість до статичних навантажень	
16	Пам'ять на колір, форму, величину, рух, розміщення об'єктів, предметів	
17	Професійна спостережливість	
18	Здатність до розрізнення звуків за силою, висотою, тембром	
19	Уміння давати чіткі, ясні формулювання при стислому викладі думки (під час відповідей і постановки запитань)	
20	Знати психічні особливості тварини, вміти визначати їх поведінку	
21	Здатність приймати рішення при недостатності необхідної інформації чи відсутності часу на її осмислення	
22	Розвинутий самоконтроль над емоціями, настроєм в екстремальних ситуаціях	
23	Уміння слухатися, точно виконувати розпорядження	
24	Уміння дати об'єктивну оцінку діям інших людей	
25	Здатність швидко діяти в умовах дефіциту часу	
26	Особлива пам'ять на зовнішність та поведінку людини	
27	Здатність до самоспостереження	
28	Уміння впізнавати і розрізняти різні кольори	
29	Сильний, звучний і витривалий голос	
30	Уміння доглядати за тваринами	
31	Уміння визначати характер інформації, необхідний для прийняття рішення	
32	Врівноваженість, самовладання при конфліктах	
33	Здатність до тривалої розумової праці без погіршення якості, зниження темпу	
34	Уміння вести ділову розмову, переговори	
35	Швидка рухова реакція на несподівані слухові враження (подразники)	
36	Здатність точно відтворювати матеріал у потрібний момент	
37	Тонка спостережливість за душевним життям людини	

1	2	3
38	Здатність до розрізнення перепадів температури	
39	Уміння вести розмову, суперечку, діалог, аргументувати, доводити свою точку зору	
40	Турбота про тварин	
41	Вміння робити висновок з суперечливої інформації	
42	Здатність передавати іншим людям свій настрій, емоційний заряд	
43	Наполегливість у подоланні труднощів, які виникають	
44	Уміння дохідливо довести до слухача свої думки	
45	Узгодженість одночасних рухів рук і ніг в різних поєднаннях (синхронні, послідовні тощо)	
46	Здатність до мимовільного запам'ятовування матеріалу	
47	Уміння вибирати при спостереженні матеріал, необхідний для розв'язання даної проблеми	
48	Здатність швидко розпізнавати невеликі відхилення від заданої форми	
49	Відсутність дефектів мови, хороша дикція	
50	Уміння розбиратися в фізіології тварин, особливостей і умов їх життя, періодів життєвого розвитку, навіть звичок і поведінки	
51	Уміння вибирати з великого обсягу інформації ту, яка необхідна для розв'язання певного завдання	
52	Захоплення процесом пошуку розв'язань питань	
53	Здатність тривалий час зберігати високу активність (енергійність)	
54	Здатність знайти потрібний тон, доцільну форму спілкування залежно від психічного стану та індивідуальних особливостей співбесідника	
55	Швидка рухова реакція на раптові зорові враження (подразники)	
56	Здатність тривалий час утримувати в пам'яті значний обсяг матеріалу	
57	Уміння помічати незначні (малопомітні) зміни в досліджуваному об'єкті, в показниках приладів	
58	Здатність наочно уявляти собі нове, що раніше не зустрічалось в досвіді, чи старе, але в нових умовах	
59	Здатність довільно передавати свої уявлення, почуття за допомогою жестів, міміки, інтонацій голосу	
60	Уміння стежити за утриманням, догляд і годівля тварин, поліпшення їх стану	

1	2	3
61	Здатність відкинути звичні, стандартні методи і рішення, які виявилися непридатними, і шукати нові, оригінальні	
62	Здатність співчувати	
63	Мла навіюваність, здатність не піддаватись впливам, особливо авторитетних осіб	
64	Здатність приваблювати людей, викликати в них довіру.	
65	Швидкість і точність пальців рук	
66	Здатність до впізнавання об'єктів, явищ за малою кількістю ознак	
67	Здатність проводити спостереження за великою кількістю перемінних досліджуваного об'єкта чи за значною кількістю об'єктів одночасно	
68	Здатність прогнозувати хід подій з урахуванням їхньої імовірності	
69	Висока фізична витривалість	
70	Гуманність	
71	Аргументованість критичного аналізу	
72	Швидка адаптованість до нових умов	
73	Здатність брати на себе відповідальність у складних ситуаціях	
74	Здатність розумно поєднувати ділові та особистісні контакти з оточенням	
75	Пластичність і виразність рухів	
76	Здатність до вибіркового відтворення потрібного в даний момент матеріалу	
77	Здатність швидко переключати увагу з одного виду діяльності на інший	
78	Здатність знаходити нові, незвичні рішення	
79	Відповідальність за свої вчинки	
80	Творчий підхід до роботи	
81	Здатність схоплювати суть основних взаємозв'язків, властивих проблемі	
82	Постійність гарного настрою	
83	Здатність об'єктивно оцінювати свої досягнення	
84	Здатність розуміти підтекст (іронію, жарт)	
85	Здатність використовувати м'язову силу як вибухового так і статичного характеру	
86	Здатність відразу відтворити один раз почуте	
87	Здатність розподіляти увагу при виконанні кількох функцій, завдань	

1	2	3
88	Розвинута інтуїція	
89	Великий словесний запас	
90	Терплячість	
91.	Прогресивний світогляд, ерудиція, розвинутий інтелект	
92	Висока стресостійкість	
93	Збереження зібраності (спокою) в умовах, що викликають збудження	
94	Здатність до співробітництва, досягнення компромісів	
95	Розвинута координація рухів, стійкість до тремору	
96	Здатність легко запам'ятовувати наочно образний матеріал (схеми, зображення, графіки)	
97	Здатність тривалий час зберігати стійку увагу, незважаючи на втому і сторонні подразники	
98	Організованість, зібраність, акуратність у роботі	
99	Впевненість в своїх силах, можливостях	
100	Самостійність	

Назвіть інші якості, які, на Вашу думку, відсутні в цьому переліку, але є професійно важливими для професійної діяльності кінолога-рятувальника ДСНС України, й оцініть.

Наукове видання

Тімченко Олександр Володимирович

Мордюшенко Сергій Миколайович

Снісаренко Андрій Григорович

**ПРОФЕСІОГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ ДІЯЛЬНОСТІ
КІНОЛОГІВ-РЯТУВАЛЬНИКІВ ДСНС УКРАЇНИ**

Монографія

Підписано до друку 00.04.2014. Формат 60x90 1/16.

Папір Technіk соріг. Друк ризограф. Ум. друк. арк. 9,1

Тираж 300 прим. Замовлення № ____.

Друкарня